

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Eric R. Wolf

Bønder

En social-
antropologisk
oversigt over
bondesamfundets
udvikling

HANS REITZEL

Eric R. Wolf

Bønder

En socialantropologisk
oversigt over bonde-
samfundets udvikling

Oversat af

PETER DAMGAARD HANSEN

Hans Reitzel . København 1973

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele deraf er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser.

Original English language edition published by Prentice-Hall, Inc., Englewood-Cliffs, New Jersey, U.S.A. Copyright © 1966 by Prentice-Hall, Inc. og for den danske udgave Hans Reitzels Forlag A/S, København 1973.

Oversat efter PEASANTS, Library of Congress Catalog Card No. 66-10053, 9. opl. i serien Foundations of Modern Anthropology Series.

Omslag af Ib Jørgensen.

Printed in Denmark by Aalborg Stiftsbogtrykkeri.
ISBN 87 412 8211 6

Indhold

Forord	7
<i>1. Bondestanden og dens problemer</i>	9
Bønder og naturfolk	10
Civilisation	12
Kalorieminima og -overskud	13
Sociale overskud ..	15
Det ceremonielle fond	15
Afgiftsfond	18
Byens betydning	20
Bondens placering i samfundet	21
Bondens dilemma	22
<i>2. Bondestandens økonomiske aspekter</i>	29
Bondekulturens økolyper	29
Palæotekniske økolyper	30
Svedjebruget	33
Hydraulisk agerdyrkning	37
Eurasisk kornlandbrug	42
Neotekniske økolyper	48
Tilvejebringelsen af komplementære varer og tjenesteydelser .	51
Disposition over bondens overskud	64
Domæne-typer	66
<i>3. Bondestandens sociale aspekter</i>	79
Familiegruppen i bondesamfundet	79
Familietyper hos bønderne	84
Arvemønstre	94

Selektive pres og defensive strategier	99
Koalitioner hos bønderne	104
Enstrengede koalitioner	106
Flerstrengede koalitioner	109
Bondekoalitioner og den større sociale orden	115
4. Bondesamfundet og den ideologiske orden	124
Ceremoniel	124
Religiøse traditioner på forskellige planer	128
Bondebevægelser	136
Noter	141
Udvalgt litteratur	148
Indeks	153

Forord

Denne bog beskæftiger sig med store dele af menneskeheden, der står midtvejs mellem den primitive stamme og industrisamfundet. Disse befolkningsgrupper, der tæller mange millioner, og som hverken er primitive eller moderne, udgør størstedelen af menneskeheden. De er historisk betydningsfulde, eftersom industrisamfundet er bygget på bondesamfundets ruiner. De har også betydning for samtiden, eftersom de bebor den »underudviklede« del af verden, hvis fortsatte eksistens udgør både en trussel og et ansvar for de lande, som har afkastet uudviklehedens åg. Mens den industrielle revolution er gået frem med stormskridt over hele kloden, tyder hverdagens begivenheder på, at dens endelige sejr endnu ikke er sikker.

Derfor tjener denne bog et dobbelt formål. Først af alt betyder den en fase i det menneskelige samfunds udvikling. Som sådan kan den anvendes ved både antropologiske og sociologiske kurser, der beskæftiger sig med den menneskelige udvikling. Men jeg tænker mig også denne bog som en grundbog om bondesamfundet, anvendelig for økonomer i kurser over økonomisk udvikling, for politologer i kurser over forskellige styreformers, og for erhvervsgeografer ved at fremstille den sociale baggrund for et studium af de dele af verden, hvor bondesamfundet stadig udgør den sociale ordens ryggrad. Jeg vil gerne understrege denne funktion af bogen, fordi fænomenets udviklethed stadig ikke er blevet erkendt. Mange forfattere taler om den underudviklede verden som om den er et tomrum, der blot behøver at fyldes op med industrikapital og -viden for at blive aktiveret. I denne bog har jeg forsøgt at vise, at bondesamfundet ikke er amorft, men en ordnet verden, der har sine specielle organisationsformer. Desuden varierer disse organisationsformer fra det ene bondesamfund til det andet. Der findes ingen fællesnævner for dem. Uvidenhed om denne kendsgerning har været årsag til at mangelen en

velment beslutning, taget på højeste niveau, har lidt skibbrud mod de barrierer, der udgøres af livsmønstrene i bondesamfundet. Selv om de er usynlige fra de ledende højder i den sociale orden, danner de ikke desto mindre en samfundets infrastruktur, som ikke kan slettes med ønsketænkning.

Nogle forfattere har beskrevet bondesamfund som amorfe størrelser uden egen struktur, andre har beskrevet dem som »traditionelle« og kaldt befolkningen for »traditionsbundet« som en modsætning til »moderne«. Men sådanne etiketter beskriver blot et fænomen – og beskriver dem dårligt – de forklarer ikke noget. At sige at et samfund er »traditionelt« eller at dets befolkning er traditionsbunden forklarer ikke hvorfor traditionen bliver ved at bestå og hvorfor befolkningen hænger fast ved den. Det bestående er – ligesom forandringen – ikke nogen årsag men en virkning. I denne bog har jeg forsøgt at skildre årsagerne til både det bestående og forandringen i verdens bondesamfund.

Under arbejdet med bogen er jeg kommet i både intellektuel og personlig taknemmelighedsgæld. Jeg mindes med fornøjelse mine samtaler med Robert Redfield, Börje Hanssen og Daniel Thorner. Mange af de fremlagte ideer er først blevet præsenteret i studiekredse; den resultatrigeste af dem var en studiekreds over bondesamfund og kultur, som William D. Schorger og jeg selv ledede ved University of Michigan. Mervin Meggitt, Sidney W. Mintz og Marshall D. Sahlins har været så venlige at foretage en langvarig kritisk gennemgang af bogens argumenter og stil. S. N. Eisenstadt stillede flere spørgsmål om mine antagelser end jeg endnu vil være i stand til at besvare. Richard N. Adams, Ernestine Friedl, Donald Pitkin, David M. Schneider, Elman R. Service, Sylvia L. Thrupp og Aram Yen-goyan har alle læst manuskriptet under den ene eller den anden fase af dets langvarige tilblivelse og har givet mig råd, kritik og opmunt-ring.

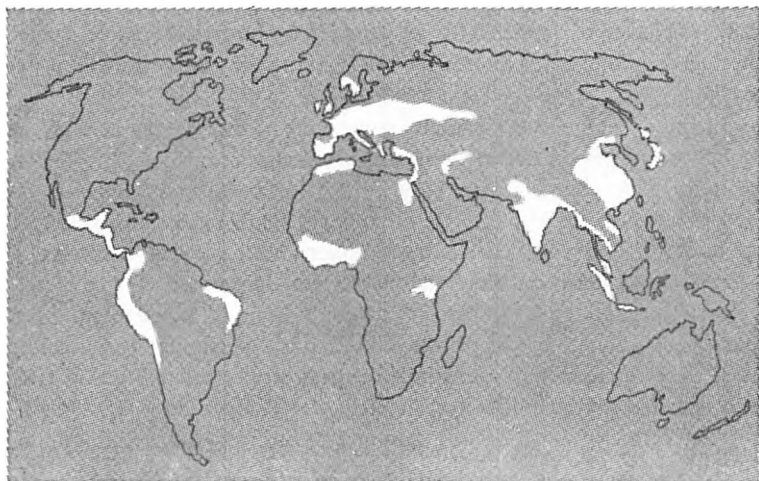
Min største taknemmelighedsgæld er imidlertid af gammel dato. Den gælder Katia, der er rejst med mig hvorhen jeg ville, og som har boet sammen med mig hvor jeg ville, blandt bønder og andre. Det er derfor hendes bog

Eric R. Wolf

1. Bondestanden og dens problemer

Denne bog handler om bønder; dens angrebsvinkel er antropologisk. Selv om antropologien har sin oprindelse i undersøgelser af verdens såkaldt primitive folkeslag, er antropologerne i de senere år blevet mere og mere interesserede i landlige befolkningsgrupper der indgår i større og mere komplekse samfund. Hvor antropologen tidligere studerede levemåden hos en omstrejfende flok jægere i ubeboede områder eller hos nomadeagerdykere i en lille landsby i en tropisk skov, sætter han sig nu ofte den opgave at studere en landsby i Irland, i Indien eller i Kina, i områder af verden der længe har oppebåret en broget og righoldig kulturel tradition, videreført af mange forskellige slags mennesker. Blandt disse udgør ager-dykere kun en – omend en vigtig – del. Således indgår de mennesker, der

De vigtigste bonderegioner i verden.

nu udsættes for antropologisk gransken, i et forhold med kontinuerlig interaktion og kommunikation med andre sociale grupper. Hvad der foregår i Gopalpur, Indien eller Alcalá de la Sierra i Spanien kan ikke forklares på baggrund af selve landsbyen; redegørelsen må inkludere betragtninger både over de ydre kræfter, der indvirker på disse landsbyer, og over landsbyboernes reaktioner på disse kræfter.

BØNDER OG NATURFOLK

Det spørgsmål vi først må stille er da, hvad der adskiller bønder fra de naturfolk der oftere er blevet studeret af antropologer. Vi har omtalt bønder som agerdyrkere; dvs. de avler afgrøde og opfodrer husdyr på landet, ikke i drivhuse midt i byerne eller i urtepotter i vindueskarmen. Men de er heller ikke *landmænd* eller landbrugseksperter som vi kender dem i USA. Den amerikanske farm er hovedsagelig et forretningsforetagende, der kombinerer produktionsfaktorer købt på det åbne marked for at opnå en profit ved at sælge fordelagtigt på et afsætningsmarked. Bonden driver imidlertid ikke et foretagende i økonomisk forstand; han står i spidsen for en husstand, ikke en forretningsvirksomhed. Men der er også naturfolk, der lever på landet og avler afgrøde og husdyr. Hvad er da det særlige kendetegn for bonden i modsætning til den primitive agerdyrker?

En måde at nærme sig dette spørgsmål på har været at sige, at bønderne udgør en del af et større, sammensat samfund, hvilket en primitiv flok eller stamme ikke gør. Men dette svar yder næppe spørgsmålet retfærdighed. Primitive lever sjældent i isolation. Der er undtagelser som f. eks. polareskimoerne der blev afskåret fra al ydre kontakt indtil de blev genopdaget for den større verden af admiral Peary under hans forsøg på at nå frem til Nordpolen. Men det er langt hyppigere at primitive stammer opretholder forbindelser med deres naboer. Selv de primitive jægere og samlere i de australske ørkener vedligeholder forbindelser, der bringer grupper af mennesker, ofte spredt viden om, sammen omkring systematiske økonomiske og rituelle udvekslinger. Stammerne ved Amazonfloden, der øjensynlig er isolerede i separate lysninger i den tropiske skov,

handler med hinanden eller gifter sig med hinanden eller kæmper med hinanden – for krigsførelse er virkelig også en slags forbindelse. Takket være antropologer som Bronislaw Malinowski, forfatteren til *Argonauts of the Western Pacific* (1922) er vi i besiddelse af beskrivelser og analyser af den handel der forbinder den østlige del af New Guinea og de nærliggende øgrupper i et net af ceremonielle og kommercielle transaktioner. Ligeledes ser vi nu, at prærieindianerne i De forenede Stater var en integrerende del af den amerikanske historie, som blev påvirket af den fremadskridende kolonisationsgrænse og som igen påvirkede dens fremmarch.

En skelnen mellem naturfolk og bønder hviler således ikke på, hvorvidt den ene eller den anden gruppe er mere eller mindre involveret i ydre relationer, men i karakteren af denne involvering. Marshall D. Sahlins har karakteriseret naturfolkenes økonomiske og sociale verden således:

I primitive økonomier er størstedelen af produktionen snarere indstillet på at blive benyttet af producenterne selv eller som betaling i forbindelse med slægtskabsforpligtelser end til udveksling og vinding. En naturlig følge er, at *de facto* kontrol med produktionsmidlerne er decentraliseret, lokal og familiær i det primitive samfund. Følgende punkter er da impliceret: (1) økonomiske relationer bestående i tvang og udbytning og de dertil svarende sociale relationer i afhængighed og herredømme skabes ikke i produktionssystemet; (2) under fravær af den motivering der ligger i en udveksling af produktet med en mængde varer på markedet er der en tendens til at indskrænke produktionen til ting, der direkte kan benyttes af producenterne.¹⁾

I primitive samfund kontrollerer producenterne således produktionsmidlerne, inklusive deres egen arbejdskraft, og udveksler deres eget arbejde og dets produkter med kulturelt definerede lige så værdifulde varer og ydelser fra andre. I løbet af den kulturelle udvikling er sådanne simple systemer imidlertid blevet afløst af andre, hvor kontrollen med produktionsmidlerne, inklusive den disponible menneskelige arbejdskraft overgår fra de primære producenter til grupper, der ikke selv udfører den produktive proces, men som i stedet indtager særlige udøvende og administrerende funktioner, støttet af brugen af magt. Samfundets beskaffenhed er i sådanne til-

fælde ikke længere baseret på den ligegældende og direkte udveksling af varer og ydelser mellem en gruppe og en anden; i stedet leveres varer og ydelser til et center og bliver først senere omadresseret. I primitive samfund udveksles overskuddet direkte mellem grupper eller gruppemedlemmer; bønder er imidlertid agerdyrkere, hvis overskud overføres til en dominerende gruppe herskere, der både bruger overskuddet til at stadfæste deres egen levestandard og til at dele ud af resten til de grupper i samfundet, der ikke driver landbrug, men som må tildeles føden for deres specifikke varer og tjenesteydelser.

CIVILISATION

Man henviser ofte til udviklingen af en kompleks social orden baseret på en deling mellem magthavere og levnedsmiddel-producerende agerdyrkere som civilisationens udvikling. Civilisationen har en lang og indviklet historie; de arkæologiske optegnelser indicerer en stor variation i de processer der gjorde det muligt for mennesker i forskellige dele af verden at foretage overgangen fra naturfolk til bønder. Ikke desto mindre er der nogle grove træk ved processen der er iøjnefaldende. Eksempelvis synes i den gamle verden agerbrug og brugen af husdyr at have været på vej i Sydøstasien så tidligt som 9000 f. Kr., og det er sandsynligt at permanente agerbrugslandsbyer blev etableret i det samme område omkring 6000 f. Kr. Ligeledes tyder fund i det nordøstlige Mexico på, at man begyndte at eksperimentere med fødevarereproduktionen omkring 7000 f. Kr., og at den fuldt ud brugelige dyrkningsmetode var fast etableret omkring 1500 f. Kr. Fra disse eller lignende oprindelige centre spredte agerbruget sig i varierende tempi i forskellige retninger, idet det blev tilpasset nye klimaer og nye sociale betingelser. Men ikke alle områder i verden blev indfanget lige meget af denne proces. Menneskene i nogle områder tog aldrig imod agerbruget eller gjorde det kun modstræbende, mens andre arbejdede sig fremad for at opnå det nye produktivetsniveau og den nye sociale organisering, der muliggjorde en udvikling af den funktionelle arbejdsdeling mellem agerdyrker og hersker, som vi har defineret som civilisationens kendetækningsmærke.

KALORIEMINIMA OG -OVERSKUD

Det siges undertiden at kapaciteten til at opretholde en funktionel deling af arbejdet mellem agerdyrker og hersker er en simpel følge af et samfunds kapacitet til at producere et overskud ud over det minimum, der er en eksistensbetingelse. Dette minimum kan defineres temmelig skarpt fysiologisk som den daglige kaloriemængde der er nødvendig for at opveje det energiforbrug, et individ udsættes for i sit daglige arbejde. Denne mængde er omtrentligt blevet sat til mellem 2000 og 3000 kalorier pr. person pr. dag. Det er sandsynligvis ikke urigtigt, at dette daglige minimum stadig ikke efter-

Klar til at så vinterrug på upløjet jord, hvorefter den pløjes ned i jorden.

komes de fleste steder i verden. Omkring halvdelen af jordens befolkning har gennemsnitligt en daglig ration på mindre end 2250 kalorier pro persona. Denne kategori indbefatter Indonesien (med 1750 kalorier), Kina (med 1800 kalorier) og Indien med (1800 kalorier). To tiendedele af jordens befolkning falder inden for den kategori, der får en gennemsnitlig daglig ration på mellem 2250 og 2750 kalorier pro persona. Denne gruppe indbefatter Middelhavsområdet i Europa og Balkanlandene. Kun tre tiendedele af jordens befolkning – De forenede Stater, de britiske dominions, Vesteuropa og Sovjetunionen – kommer op på tal der ligger højere end 2750.²⁾ Selv denne sidste præstation må ses i et historisk perspektiv. I det syttende århundrede nåede for eksempel Frankrig – nu blandt de heldige tre tiendedele kun hvert femte år op på en størrelse af 3000 daglige kalorier pr. individ (repræsenteret ved et halvt brød pr. dag). I det attende århundrede blev dette muligt hvert fjerde år. I mange årene faldt den gennemsnitlige daglige ration klart under minimumskravene.³⁾

Agerdyrkere skal ikke blot forsyne sig selv med minimale kalorierationer; de skal også producere tilstrækkeligt ud over dette kalorieminimum til at skaffe tilstrækkelig sæd til næste års afgrøde eller til at skaffe tilstrækkeligt med foder til husdyrbestanden. I det fjortende og femtende århundrede producerede et landbrug på 16 hektar i Mecklenburg i det nordøstlige Tyskland eksempelvis 10.200 pund korn, hvoraf 3400 pund måtte sættes til side som såsæd og 2800 pund til hestefoder. Således var mere end halvdelen af det totale udbytte i forvejen besemt til såsæd og foder.⁴⁾ Denne mængde er derfor ikke absolut overskud, men en mængde der er bestemt for vedligeholdelse af produktionsmidlerne. Agerdyrkeren måtte have tid og kræfter tilovers til at reparere sine redskaber, til at slibe knivene, til at tætneladen, til at indhegne sin gård, at sko sine trækdyr og måske til at lave et fugleskræmsel og stille det op for at holde ivrige fugle borte. Endvidere måtte han udskifte sådan noget som et utæt tag, en ituslået krukke eller sine klæder, når de blev for lasede og pjaltede. Den mængde, der skulle til for at udskifte hans minimumsudstyr til både produktion og forbrug, var hans *udskiftningsfond*.

Det er vigtigt at vi ikke bare opfatter dette udskiftningsfond på en

rent teknisk måde, men også på en kulturel måde. En speciel teknologisk instrumenter og teknik er produktet af en langvarig kulturel akkumuleringsproces i fortiden. Der findes teknologier uden lærere eller lader eller trækdyr. Når en teknologi først har indlemmet disse ting i sig bliver de imidlertid faste bestanddele i den daglige tilværelse og derfor kulturelt nødvendige. Lige som den græske filosof Diogenes kan en mand smide sin sidste kop væk, da han ikke behøver at lide af tørst så længe han kan gøre en kop af sine hænder. Men når først lerkopper er en del af menneskets kulturelle forventninger bliver de mere end det – de bliver noget han må stræbe efter at få. En tørkeperiode eller en invasion af græshopper eller en hvilken som helst anden ulykke, der bringer udskiftningsfonden i fare truer derfor ikke blot en mands biologiske eksistens, men også hans kapacitet til at opfylde sine kulturelle fornødenheder.

Det er forståeligt, hvis en agerdyrker indstiller sit produktive arbejde med jorden, når først hans kalorieminimum og hans udskiftningsfonds er sikret. Således er f. eks. Kuikure-indianerne ved Amazonfloden i stand til at opnå deres kalorieminimum og udskiftningsfornødenhed ved blot at arbejde tre og en halv time hver dag, og de arbejder ikke mere end det. Der er hverken tekniske eller sociale grunde til at de skulle føje ekstra timer til deres daglige arbejdsbudget.⁶⁾ En produktion der overskrider det for kaloriebehovet og udskiftning nødvendige niveau følger sociale incitament og diktater. Der er her tale om et afgørende punkt i den økonomiske antropologi. Der er nogle der hævder at fremkomsten af overskud sætter yderligere udvikling igang; andre holder på, at potentielle overskud er universelle, og at det der tæller er de institutionsmæssige midler, hvormed de mobiliseres.

SOCIALE OVERSKUD

Det ceremonielle fond

Der findes to sådanne sæt sociale imperativer. Det første forekommer i alle samfund. Selv der hvor mennesker i hovedsagen er selvforsynende med hensyn til fødevarer og andre ting, må de pleje sociale relationer med deres fæller. De må f. eks. gifte sig uden for

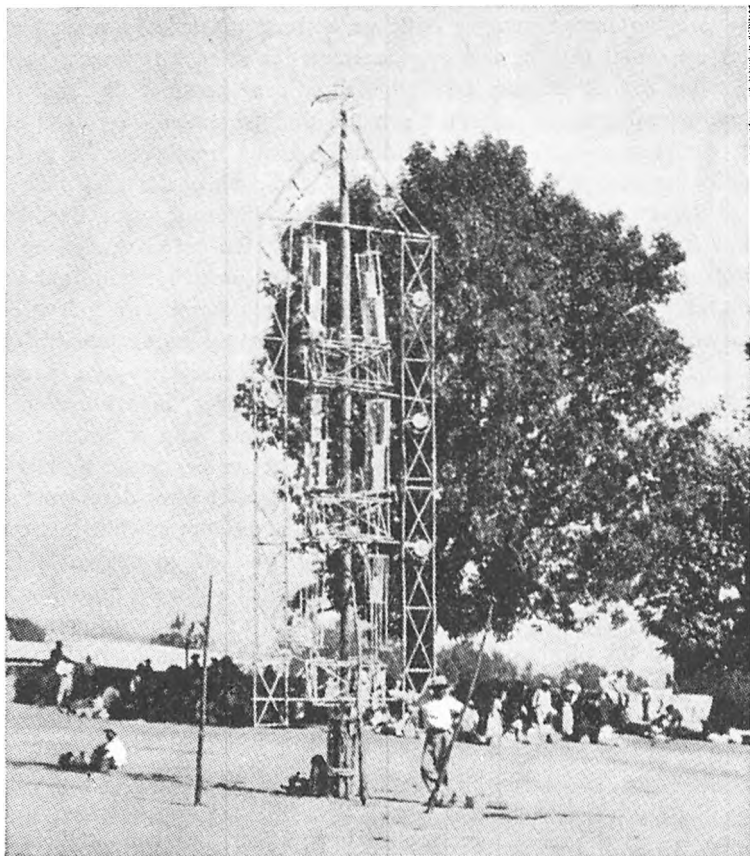
den husstand, de blev født i, og dette krav betyder, at de må have sociale kontakter med mennesker, der er deres potentielle eller faktiske svigerfamilie. De må også gå sammen med deres medmennesker om at opretholde orden, for at sikre at visse rudimentære adfældsregler overholdes, således at tilværelsen bliver forudsigelig og værd at leve. De kan være tvunget til at hjælpe hinanden i et eller andet stadium i deres stræben efter føde. Men de forskellige former for sociale relationer er aldrig udelukkende af en nyttemæssig eller instrumental karakter. Hver af dem er altid omgivet med symbolske konstruktioner, der tjener til at forklare, retfærdiggøre og regulere dem. Således indebærer et giftermål ikke blot at en ægtefælle flytter fra et hus til et andet. Det indebærer også at man opnår velvilje hos den vordende ægtefælle og hendes slægtninge; det indebærer også en offentlig forestilling hvor de deltagende i alles påsyn fremstiller både ægtefællernes fremtid og de sociale omgrupperinger, ægteskabet involverer; det indbefatter også den offentlige fremvisning af et forbillede for, hvad giftermål – alle giftermål – burde medføre, og hvordan folk burde opføre sig, når de er blevet gift. Alle sociale relationer er omgivet med lignende ceremonier og sådanne ceremonier skal der betales for med arbejde, varer, eller penge. Hvis mennesker skal deltage i sociale relationer, bliver de derfor også nødt til at arbejde for at oprette en fond hvormed sådanne udgifter kan dækkes. Vi vil kalde dette *den ceremonielle fond*.

Et samfunds ceremonielle fond – og dermed dets medlemmers ceremonielle fond – kan være stort eller lille. Størrelse er endnu en gang en relativ sag. De ceremonielle fond i indianerlandsbyer i Mexico og Peru er f. eks. meget store i sammenligning med landsbyernes kaloriebudget og udskiftningsfond, for der må en mand ofre en stor indsats og mange varer til finansiering af et ceremoniel, der tjener til at understrege og eksemplificere solidariteten i det samfund, han hører til.⁹⁾ Anvendelsen af ceremoniel er noget der har med kulturel tradition at gøre, og den vil variere fra kultur til kultur. Dog vil behovet for at etablere og opretholde en sådan ceremoniel fond alle steder føre til produktion af et overskud, der overstiger udskiftningsfonden, som vi har diskuteret ovenfor.

Det er imidlertid vigtigt på dette sted at huske at et bondesamfunds præstationer ikke udelukkende styres af de interne fordringer,

der angår dets egen livsmåde. Et bondesamfund eksisterer altid inden for et større system. Derfor er størrelsen af den præstation det må lægge for dagen for at kunne udskifte sine produktionsmidler eller dække sine ceremonielle omkostninger også en funktion af arbejdsfordelingens karakter i det samfund, bonden tilhører, og af de regulativer, der styrer denne arbejdsfordeling. Således kan størrelsen af den præstation, der er nødvendig for at opfylde disse behov, være

Klargøring af fyrværkeri til en religiøs højtidelighed. Etila, Oaxaca, Mexico. (Foto: Joseph Seckendorf.)

temmelig lille i nogle samfund. Dette gælder f. eks. i et samfund hvor en mand frembringer sine egne fødevarer og fremstiller sit eget grundlæggende udstyr. For ham er det overskud, der er nødvendigt for anskaffelsen af artikler andetsteds fra, reduceret; det er i virkeligheden identisk med hans udskiftningsfond. Dette gælder også i samfund, hvor forskellige husstande fremstiller forskellige genstande eller udfører forskellige tjenesteydelser, der udveksles gennem ligegældende gensidige relationer. Hvis jeg dyrker korn, men ikke laver mine egne tæpper, kan jeg bytte en bestemt mængde korn med et bestemt antal tæpper; tæppeproducenten får således fødevarer som betaling for sit arbejde. I sådanne situationer kommer de implicerede i besiddelse af varer gennem udvekslinger, men – og dette er et vigtigt men – den mængde fødevarer de må frembringe for at få de nødvendige tæpper eller lervarer er stadig noget der skal pålægges deres udskiftningsfond, selv om udskiftningen af varer, de ikke selv fremstiller, sker på en indirekte måde. Men det er muligt, og i stigende grad tilfældet efterhånden som de forskellige samfund er blevet mere komplekse, at udvekslingsforholdet mellem fødevareenheder fremstillet af agerdyrkeren, og de producerede varenheder ikke foregår efter ligegældende værdier, der bestemmes af den direkte forhandling mellem producent og forbruger, men i overensstemmelse med asymmetriske udvekslingsforhold, som er bestemt af ydre omstændigheder. Der hvor handelsnettet er begrænset og lokaliseret må de implicerede afpasse deres varepriser efter deres potentielle kunders købekraft. Men der hvor handelsnettet er vidtstrakt og underlagt pres, der ikke tager hensyn til købekraften hos en lokal befolkning, kan en agerdyrker blive nødt til at sætte sin produktion betydeligt i vejret for lige at kunne anskaffe sig de brugsting, der kræves til udskiftning. Under sådanne forhold kan en betydelig del af bondens udskiftningsfond blive en andens profitfond.

Afgiftsfond

Der er yderligere et sæt sociale imperativer, der kan producere overskud større end kalorieminimumet og udskiftningsniveauet. Agerdyrkerens forhold til andre håndværkspecialister kan være sym-

metrisk, som vi har set ovenfor. De kan udveksle forskellige produkter, men i traditionelle og fastetablerede forhold. I mere komplekse samfund findes der imidlertid sociale relationer, der ikke er symmetriske, men som i en eller anden form er baseret på brugen af magt. F. eks. i tilfældet med den mecklenburgske gård, der er nævnt ovenfor, blev de 4000 pund korn, der var tilbage efter at landmanden havde frataget sit nødvendige udskiftningsfond til såsæd og foder, ikke forbrugt af agerdyrkerens husholdning alene. 2700 pund eller mere end halvdelen af dette effektive udbytte gik til betaling af afgifter til en herremand, som opretholdt jurisdiktion, eller domæne over området. Der blev kun 1300 pund tilbage som landmanden og hans familie skulle leve af, hvilket giver en daglig ration på 1600 kalorier pro persona.⁷⁾ For at opretholde et minimalt kalorieniveau var landmanden derfor tvunget til at finde yderligere kaloriekilder i retning af, hvad han kunne tage fra sin egen have eller sin egen husdyrbestand. Denne bonde var da udsat for asymmetriske magtrelationer, der lagde en permanent byrde på hans produktion. En sådan byrde, der skal betales som følge af et eller andet overordnet krav til det arbejde, han investerer i jorden, kalder vi afgift, uanset om denne afgift betales med arbejde, produkter eller penge. Hvor nogen udøver effektiv overlegen magt eller *domæne* over en agerdyrker, må denne producere en afgiftsfond.

Det er denne produktion af en afgiftsfond, der på afgørende vis adskiller bonden fra den primitive agerdyrker. Denne produktion er igen ansporet af tilstedeværelsen af en social orden, hvorigennem nogle mennesker ved hjælp af magt kan kræve udbetalinger fra andre, hvilket resulterer i overførelsen af rigdom fra en del af befolkningen til en anden. Bondens tab er magthaverens gevinst, idet den afgiftsfond, der fremskaffes af bonden, er en del af den magtfond, herskerne kan trække på.

Det er dog vigtigt at bemærke, at denne afgiftsfond produceres på mange forskellige måder, og at den tappes fra bønderne over i hænderne på den kontrollerende gruppe på lige så mange forskellige måder. Eftersom forskellene i udøvelsen af denne magt har vigtige strukturelle effekter på bondestandens organisationsmåde, er der følgelig mange forskellige slags bondesamfund, ikke bare en. Så vidt betegner ordet »bonde« altså ikke mere end et asymmetrisk

strukturelt forhold mellem overskudsproducenterne og de kontrollerende; for at give det mening må vi stadig stille spørgsmål om de forskellige betingelser, der opretholder dette strukturelle forhold.

BYENS BETYDNING

Civilisationsudvikling er ofte blevet identificeret med udviklingen af byer, hvorfor bonden ofte er blevet defineret som agerdyrker, der har en vedvarende forbindelse med byen. Det er givetvis sandt, at herskerne i løbet af kulturrevolutionen ofte har slået sig ned i særlige centrer, der ofte er blevet til byer. I nogle samfund »camperede«
herskerne dog blot blandt bønderne, som Watusi-herskerne indtil for nylig gjorde blandt Bahutu-bønderne i Ruanda Urundi. Eller herskerne har måske opholdt sig i religiøse centrer som gravpladser og helligdomme, hvortil produkterne blev bragt af bondestanden. I oldtidens Ægypten oprettede faraoen sit midlertidige hovedsæde nær den pyramide, der blev bygget til hans ære; byernes rolle var ubetydelig. Blandt Petén Mayaerne synes politisk integration at være opnået uden fremkomst af tætbefolkede byzoner.⁸⁾ Byen er derfor et sandsynligt, men ikke uundgåeligt produkt af samfundets tiltagende kompleksitet. Jeg vil gerne opfatte den som et samlingssted, hvor der udøves en kombination af forskellige funktioner, og som bliver nyttigt, fordi der med tiden opnås større effektivitet ved at have disse funktioner koncentreret på ét sted.

Der findes dog mange forskellige slags byer. Indtil for nylig rummede nogle store samlingssteder i Indien militærledernes fæstninger og magtapparat og fungerede som administrative centrer. Andre, de berømte hellige steder, fungerede hovedsageligt som religiøse centrer, der drog de fromme på periodisk pilgrimsfærd til templerne. Endnu andre var samlingssteder for de lærde, som havde specialiseret sig i at udvikle et bestemt træk ved den intellektuelle tradition i landet.⁹⁾ Det er kun der, hvor den ene eller den anden af disse funktioner kommer til at overskygge alle de andre og udøver en stærk tiltrækning på dem, at disse kommer til at blive koncentreret under ét tag eller på et sted. Men der findes områder, hvor der ikke opstår sådanne dominerende centrer, hvor politiske, religiøse eller intellek-

tuelle funktioner forbliver spredt rundt i landet. Wales, f. eks. og Norge er områder, hvor mange funktioner er spredt rundt i landet og hvor byudviklingen er svag. Hvorvidt der findes byer eller ej vil i høj grad indvirke på et samfunds mønster, men den specifikke placering af magt- og kontrolapparatet er kun en fase i etableringen af magt og kontrol, ikke den hele. Et klaver er et instrument til polyfon musik; men det er muligt at frembringe polyfon musik uden klaverer. Ligeledes er byen blot én – omend almindelig – form for instrumenteringen af magt og indflydelse, men ikke dens eneste eller endog afgørende form.

Det er således krystalliseringen af den udøvende magt, der danner grundlaget for sondringen mellem primitivt og civiliseret, og det er af mindre betydning hvorvidt en sådan magtkontrol er lokaliseret det ene sted eller det andet. Ikke byen men staten er det afgørende kriterium for civilisation, og det er fremkomsten af staten der markerer overgangen fra fødeproducenter i almindelighed til bønder. Det er således kun, når en agerdyrker er integreret i et samfund med en stat – det vil sige når agerdyrkeren bliver genstand for krav og sanktioner fra magtindehaverne uden for hans sociale lag – at vi med rimelighed kan tale om bønder.

Det er naturligvis vanskeligt at placere denne civilisationstærskel i tid og rum. Ikke desto mindre kan vi på baggrund af de data vi nu er i besiddelse af markere en begyndende statsdannelse og dermed fremkomst af en egentlig bondestand til omkring 3500 f. Kr. i Det nære Østen og til omkring 1000 f. Kr. i Mellemamerika. Vi må understrege at de processer hvormed en stat bygges op er talrige og komplekse. Forskellige områder er blevet integreret til stater på udpræget forskellige måder og til forskellige tidspunkter. Nogle steder i verden har man endnu ikke gennemløbet disse processer, og nogle få steder kan vi stadig være vidne til mødet mellem primitive agerdyrkere og statsamfund der kolliderer med de primitive og prøver at bringe dem under kontrol.

BONDENS PLACERING I SAMFUNDET

Vor verden rummer ikke blot naturfolk på overgangsstadiet til bondekulturen og rigtige bønder, men den rummer også både de sam-

fund, hvor bonden er hovedproducent af samfundsressourcerne og de samfund, hvor han er blevet henvist til en sekundær position. Der findes stadig store områder i verden, hvor bønderne, der dyrker jorden med deres traditionelle redskaber, ikke alene udgør hovedparten af befolkningen, men også leverer de afgifts- og profitfond, der tegner hele den sociale struktur. I sådanne samfund er alle andre sociale grupper afhængige af bønderne, både hvad angår deres fødevarer og den indkomst, der eventuelt tilfalder dem. Der findes imidlertid andre samfund, hvor den industrielle revolution har frembragt store maskin-komplekser, der producerer varer helt uafhængigt af bønderne. Hvis der er nogle bønder tilbage i sådanne samfund, indtager de en sekundær plads i velstandsudbygningen. Desuden skal det umådelige og voksende antal industriarbejdere, der bemander de velstands-frembringende maskiner, også have noget at spise. Det er oftest således, at fremskaffelsen af levnedsmidler til disse arbejdere ikke længere ligger i hænderne på bønder, der bearbejder små jordenheder med traditionelle fremgangsmåder, men på nye »markfabrikker«, der anvender den industrielle revolutions teknologi til at opdyrke fødevarer på store, stærkt kapitaliserede og videnskabeligt drevne landbrug.¹⁰⁾ Personalet ved sådanne landbrug er ikke bønder, men landarbejdere, der får løn for deres arbejde på næsten samme måde som en industriarbejder bliver betalt for at passe en høj-ovn eller en spindemaskine. Begge samfundsformer rummer trusler mod bonden, hvadenten disse trusler udspringer af overskudskrav eller konkurrence, der kan gøre bonden økonomisk ubrugelig.

BONDENS DILEMMA

Den udenforstående kan se ned på bonden som på et får, der periodisk skal klippes: »three bags full – one for my master, one for my dame, and one for the little boy, who lives down the lane«. Men for bonden vil hans kalorieminimum og hans udskiftningsfond være det primære, tillige med sådanne ceremonielle betalinger, som han må yde for at opretholde den sociale orden i hans snævre bondeverden. Disse behov er, som vi har antydnet ovenfor, kulturelt set relative; de vil være anderledes i Kina end i Puerto Rico. Dog går de både funktionelt og logisk forud for den udenforståendes krav, hvadenten

det drejer sig om en herremand eller en grosserer. Denne holdning er elegant indbefattet i den gamle sang, der blev sunget under bondeoprørene i den sene europæiske middelalder: »*When Adam delved and Eve span, who was then the gentleman?*« Bondens behov – nødvendigheden af at vedligeholde et kalorieminimum, en udskiftningsfond og en ceremoniel fond – vil ofte være i konflikt med de krav, der påtvinges ham af den udenforstående.

Hvis det imidlertid er korrekt primært at definere bondekulturen i kraft af dens underordnede forhold til en gruppe kontrollerende udenforstående, er det også korrekt som en naturlig følge af denne definition at hævde, at bonden vil være tvunget til at opretholde en balance mellem sine egne krav og den udenforståendes krav, og at han vil være udsat for de spændinger, der opstår under hans kamp for at opretholde balancen. Den udenforstående ser fortrinsvis bonden som en kilde til arbejde og varer, hvormed han kan øge sin magtfond. Men bonden er på samme tid forretningsmand og overhoved i en husholdning. Hans ejendom er *både en økonomisk enhed og et hjem*.

Bonde-enheden er ikke bare en produktiv organisation bestående af så og så mange »hænder«, der er rede til at arbejde i markerne; det er også en forbrugsenhed, der rummer lige så mange munde som der er arbejdere. Ydermere skal den ikke blot bespise sine medlemmer; den forsyner dem også med mange andre ting. I en sådan enhed opdrages børnene og socialiseres i overensstemmelse med den voksne verdens krav. Gamle mennesker bliver passet til deres død, og deres begravelse betales af enhedens økonomi. Ægteskab muliggør seksuel tilfredsstillelse og inden for enhedens rammer udvikles en hengivenhed, der knytter medlemmerne til hinanden. Ved hjælp af sin ceremonielle fond betaler en sådan enhed de »repræsentationsomkostninger«, som dens medlemmer pådrager sig inden for det større samfund. Altså bidrager man med det nødvendige arbejde i mange forskellige forbindelser; arbejdsinvesteringen ansføres ikke direkte af tilstedeværelsen af et økonomisk system, der styres af priser og profit.

Vi er naturligvis bekendt med denne økonomiske adfærdsform i vort eget samfund. En mor vil også våge hele natten hos et sygt barn eller lave mad til familien, uden at beregne sig prisen for sit

arbejde. En far vil udføre småreparationer på huset; en teenage-søn vil slå græsplænen. Hvis sådanne tjenesteydelser skulle købes på det åbne marked, ville de koste en hel del. Man har for eksempel beregnet, at en mand i vort samfund årligt kan spare 6000–8000 dollars i udgifter på økonomiske serviceområder, hvis han gifter sig, i stedet for at betale for at få dem udført af specialister til de aktuelle priser på det åbne marked. Inden for familien udføres sådanne jobs af hengivenhed rent umiddelbart uden at der regnes med betaling.

Bønders hushold fungerer efter samme mønster. Bønderne er selvfølgelig klar over priserne på arbejde og varer på markedet – deres økonomiske og sociale eksistens afhænger af dem. Bøndernes kløgt er velkendt. Mange antropologer ville givet støtte Sol Tax, der i en studie over indianske bønder i Guatemala konkluderer at »køberne vælger deres markeder efter hvad de ønsker at købe og hvor megen tid de er villige til at ofre for at få det billigere og nærmere ophavsstedet«. ¹¹⁾ Men for så vidt bondens jordlod er forsørgelsesgrundlaget for en gruppe mennesker har alle beslutninger der træffes i overensstemmelse med det ydre marked, deres interne hjemlige aspekter.

Denne kendsgerning har fået den russiske økonom A. V. Chaianov til at tale om en særlig form for bondeøkonomi. Han forklarer begrebet på følgende måde:

Det første fundamentale karakteristiske træk ved bondens jordbrugsøkonomi er, at den er en familieøkonomi. Hele dens organisation er bestemt af bondefamiliens størrelse og sammensætning og af forbrugerkravenes koordination med antallet af arbejdsdygtige medlemmer. Dette forklarer hvorfor profitbegrebet i bondeøkonomien adskiller sig fra samme begreb i kapitalistisk økonomi, og hvorfor det kapitalistiske profitbegreb ikke kan overføres til bondeøkonomien. Den kapitalistiske profit er en nettoprofit, der er udregnet ved at fratække alle produktionsudgifter fra den totale indkomst. En sådan udregning af profit er uanvendelig i bondeøkonomien, da de elementer i produktionsudgifterne her er udtrykt i enheder, der ikke kan sammenlignes med enhederne i den kapitalistiske økonomi.

Både i bondeøkonomien og i den kapitalistiske økonomi kan bruttoindkomst og materialeudgifter udtrykkes i rubler; men arbejds-

omkostninger kan hverken udtrykkes i eller måles med arbejdsløn i rubler, men kun ved selve bondefamiliens arbejdsydelser. Disse ydelser kan hverken trækkes fra eller lægges til som pengeenheder; de kan kun stilles op imod rubler. Sammenligningen af værdien af en særlig familieydelse med værdien af en rubel ville i høj grad blive subjektiv; den ville variere med i hvor høj grad familiens krav var blevet tilfredsstillet, med den indsats, der lå i selve arbejdsydelser, og med flere andre omstændigheder.

Så længe en bondefamilies fornødenheder ikke opfyldes, og dette subjektivt vurderes højere end den arbejdsbyrde, der er nødvendig for at opfylde dem, vil bondefamilien arbejde for en lille løn der ville være klart urentabel i en kapitalistisk økonomi. Siden det væsentligste inden for bondeøkonomien er tilfredsstillelse af familiens årlige forbrugsbudget, er det ikke lønnen pr. arbejdsenhed (arbejdsdag) der er af hovedinteresse, men lønnen for hele arbejdsåret. Hvis der er rigeligt med jord vil enhver arbejdsenhed, der investeres af familien naturligvis være tilbøjelig til at indhente maximal løn, hvad enten det drejer sig om en bonde- eller en kapitalistisk økonomi. Under sådanne omstændigheder resulterer bondens økonomi ofte i et mere ekstensivt landbrug end den økonomi, der hører til privat (som driftsherre) ejet jord. Der vil være en mindre indtægt fra hver jordenhed, men større løn pr. arbejdsenhed. Men når mængden af disponibel jord er begrænset og under den normale dyrkningsintensitet, kan bondefamilien ikke bruge al sin arbejdskraft på egen jord, hvis den praktiserer udvidet landbrug. Da den har et overskud på arbejdskraft og er ude af stand til at sikre sig alle de nødvendige ting ved hjælp af den indtægt, der opnås fra medlemmernes årlige løn, kan bondefamilien benytte dette overskud på arbejdskraft til mere intensiv dyrkning af sin jord. På denne måde kan den øge sine medlemmers årlige indtægt, skønt lønnen for hver enhed af deres arbejde vil være lavere . . . . Af samme grund vil bondefamilien ofte leje jord til en ekstraordinær høj pris, der er urentabel set fra et rent kapitalistisk synspunkt, og købe jord til en pris, der er betydeligt større end den kapitaliserede leje. Dette gøres for at finde anvendelse for familiens overskud på arbejdskraft, der (ellers) ikke kunne anvendes når der råder knaphed på jord.¹²⁾

Bondens evige problem består således i at holde balance mellem

kravene fra den ydre verden og hans behov for at forsyne sin husstand. For at klare dette grundlæggende problem kan bonden anvende to diametralt modsatte strategier. Den første består i at øge produktionen, den anden i at nedsætte forbruget.

Hvis en bonde følger den første strategi, må han sætte arbejdet på sin egen bedrift i vejret for at øge produktiviteten og for at øge den varemængde, han bringer med sig til markedet. Hans muligheder for at gøre dette afhænger fortrinsvis af hvor let det er for ham at mobilisere de nødvendige produktionsfaktorer – jord, arbejdskraft, kapital (hvad enten det bliver i form af opsparing, kontanter eller kredit) – og naturligvis af de generelle forhold på markedet. Lad os huske på, at blandt bønder er produktionsfaktorerne sædvanligvis tynget af forudgående forpligtelser, især i form af bundne overskud til ceremonielle udgifter og til betaling af lejeafgifter. Det er meget sjældent, hvis ikke umuligt, for en mand ved egen hjælp at trække sig selv op økonomisk til et produktionsniveau, der ligger over det, der kræves af de obligatoriske betalinger. Det er også vanskeligt for de fleste bønder at se deres besiddelser i en økonomisk sammenhæng, adskilt fra forsyningen af husstanden. Et stykke jord og et hus er ikke blot produktionsfaktorer; de er også behæftet med symbolske værdier. Familiens smykker er ikke blot en form for upersonlige kontanter; de er ofte arvestykker, hvortil der er knyttet følelser. Alligevel kan vores analyse også fortælle os, hvornår vi kan forvente, at de fleste bønder følger den strategi at øge produktionen.

For det første bliver det muligt, når den traditionelle ret til bondens afgiftsfonds er blevet svækket – et forhold der er tilbøjelig til at indtræde, når de magtstrukturer, hvorigennem fonds er blevet overført til traditionelle overherrer, er blevet ineffektive. For det andet kan vi forvente at finde dette fænomen der, hvor det er blevet muligt for bonden at komme udenom de krav, der stilles til ham om med ceremonielle udgifter at garantere for de konventionelle sociale bånd til de andre. Hvis han kan afslå at give sit overskud til ceremonielle udgifter, kan han benytte den således frigjorte kapital til støtte for sin økonomiske fremgang. De to ændringer optræder hyppigt samtidig. Efterhånden som den omfattende magtstruktur svækkes, mister mange traditionelle sociale bånd også deres særlige betydning.

Bondesamfundet må under sådanne omstændigheder være vidne til opkomsten af velstående bønder, der skubber deres mindre heldige fæller til side og rykker ind i det magt-tomrum, der er efterladt af de magthavere, der har trukket sig tilbage. På deres vej opad gør de ofte vold mod traditionelle forventninger om, hvordan sociale relationer skal praktiseres og symboliseres – ofte bruger de deres nyerhvervede magt til at berige sig selv på deres naboers bekostning. Sådanne mænd var de *yeomen*, der var på vej opad i det sekstende århundredes England, de rige bønder i Kina, *kulaki*'erne eller »knytnæverne« i Rusland før revolutionen. I andre tilfælde trækker mange bønder sig tilbage fra deres ceremonielle forpligtelser, som det er sket hos mange mellemamerikanske indianergrupper, der har opgivet deres traditionelle katolske folkeritualer – hvis omkostninger blev betalt i form af støtte til religiøse organisationer og begivenheder – og er gået over til en mådeholden protestantisme, der ikke kræver sådanne omkostninger.¹³⁾

Den alternative strategi bonden har til at løse sit grundlæggende dilemma er at nedsætte forbruget. Bonden kan reducere sit kalorieforbrug til de mest grundlæggende fødeelementer; han kan nedskære sine indkøb på andre markeder til kun at omfatte nogle få emner. I stedet kan han sætte sin lid mest muligt til sin egen familiegruppes arbejde både når det drejer sig om at producere føde og de nødvendige brugsting til hans egen bedrift. Sådanne bestræbelser på at få det til at løbe rundt ved underforbrug giver en stor del af forklaringen på, hvorfor bønder er tilbøjelige til at klæbe til deres traditionelle levemåde, hvorfor de frygter det nye som de ville frygte pesten: enhver nydannelse kan underminere deres usikre balance. På samme tid vil sådanne bønder også støtte bevarelsen af traditionelle sociale relationer og de nødvendige udgifter til bevarelse af de ceremonielle fonds. Så længe disse kan opretholdes kan et bondesamfund afværge yderligere indtrængen af ydre krav og pres, og samtidig tvinge sine mere heldige medlemmer til at dele noget af deres arbejdskraft og ejendom med deres mindre heldige naboer.

I mange områder af verden – selv der, hvor bondestanden er blevet henvist til en sekundær rolle i den totale sociale orden – vil vi møde det fænomen, at bønder bestræber sig på at eksistere uden overdrevne forpligtelser over for det større system. Samtidig må

det huskes, at bøndernes jord i mange situationer – især i krigs- og depressionstider – repræsenterer tilflugtssteder der er forskånet for de ødelæggelser, der hjemsøger mennesker i byer og industrielle centre. En mand med 16 hektar og et muldyr har en hård tørn at tage; samtidig har han i det mindste en vis sandsynlighed for at få et kalorieprodukt, hvor andre måske er nødt til at søge deres underhold i skarnbøtterne i hensmuldrende byer. Med sin kontrol med jorden og sin kapacitet til at dyrke afgrøde på den bevarer bonden sin autonomi og sin kapacitet til at overleve, når andre, der på en mere skrøbelig måde er afhængig af det større samfund, finder denne overlevelse vanskelig.

Selv om de to strategier for bondens aktiviteter peger i vidt forskellige retninger, bør vi imidlertid ikke forestille os, at de gensidigt udelukker hinanden. Vi har set, at deres relative dominans stort set er en funktion af den større sociale orden, inden for hvilken bonden må skabe sin eksistens. I den udstrækning, en social orden vokser i styrke eller svækkes, kan bønderne favorisere den ene eller den anden og undertiden holde på begge på samme tid i forskellige sammenhænge. Perioder hvor den første strategi favoriseres stærkt, kan blive efterfulgt af andre, hvor bonden skærer ned på sit forbrug og fornyer sin sociale struktur inden for et snævrere område. Ligeledes vil der til enhver tid være nogle individer, som vil risikere den sociale udelukkelse, der er indeholdt i en prøvelse af grænserne for de traditionelle sociale bånd, mens andre foretrækker den sikkerhed, der er forbundet med at følge den norm, der er prøvet, og som derfor menes at være rigtig. I modsætning til de litterære klicheer om den ubevægelige bondestand, befinder den sig altid i en dynamisk tilstand, idet den vedvarende bevæger sig mellem to poler i sin egen søgen efter en løsning på sit grundlæggende dilemma.

En bondestands eksistens indebærer således ikke blot en relation mellem bønder og ikke-bønder, men en tilpasningsform, en kombination af holdninger og aktiviteter med det formål at støtte agerdyrkeren i hans bestræbelser på at underholde sig selv og sine slægtninge inden for en social orden, der truer denne eksistens. I denne undersøgelse skal vi forsøge i store træk at skildre såvel bøndernes relationer til udenforstående som de strategier, de benytter for at modificere eller neutralisere effekterne af disse relationer.

2. Bondestandens økonomiske aspekter

I sidste kapitel diskuterede vi de grundlæggende karakteristika ved bondestanden og dens tilbagevendende og permanente problemer. I dette kapitel skal vi beskæftige os med bønderes økonomi. Vi vil gøre dette i tre afsnit. Vi vil først beskrive og diskutere de vigtigste systemer til fremskaffelse af næring og overskud fra jorden, både før og nu. Vi skal analysere bondens aktiviteter når han pløjer jorden med plov trukket af okser og når han overrisler en mark, der skal bære modne risplanter. I andet afsnit skal vi beskæftige os med de måder, hvorpå bønder erhverver sig varer og tjenesteydelser, som de ikke selv producerer. Her vil vi koncentrere os om bondens husstand og dens behov for underhold, udskiftning og ceremoniel, og vi vil lægge vægt på, hvordan bonden supplerer de varer, han selv producerer, og de færdigheder, han selv råder over, med andre varer og tjenesteydelser. Vort tredje afsnit behandler emnet om tilknytningen mellem bondestanden og dem, der bygger deres eksistens på bøndernes aktiviteter i kraft af den retentionsret, de har på bøndernes overskud. Vi skal her koncentrere os om, hvordan afgiftsfonds og profitfonds bliver overført. I hvert afsnit vil vi analysere de vigtigste relationsmønstre, som de ses i forskellige dele af verden og prøve på at forstå deres betydning for bondens eksistens.

BONDEKULTURENS ØKOTYPER

Indtil de kunstigt syntetiserede fødevarer introduceres i større stil, er menneskets fødevareforsyning afhængig af andre organismer. Planter opbygger næring af forskellige kemikalier via den fotosyntetiske proces. Mennesket kan nyde godt af denne næring ved enten

at spise planten direkte eller indirekte – dvs. ved først at lade et dyr spise planten og dernæst konsumere den i dyreform, enten som kød eller som et biprodukt som f. eks. mælk. Således overfører mennesket energi – arbejdskapacitet – fra planter og dyr til sig selv. Den dobbelte teknik, plante- og husdyravl, gør menneskets overføring mere sikker. En hvedemark og en dyrestald er fra hans synspunkt en metode til oplagring og kontrol med umiddelbart tilgængelige energikilder. Disse kilder danner grundlaget for et hvilket som helst systematiseret sæt af aktiviteter, ved hjælp af hvilke et bondesamfund tilpasser sig sine naturlige omgivelser.

Men mennesket udnytter også andre energikilder i sine omgivelser, som skovens træ, vandet i vandløb eller kul i jorden. Bønder gør hovedsagelig brug af organiske energikilder som f. eks. træ; men med simple indretninger kan de også pumpe vand til overrisling af deres marker og udnytte vindkraften til at drive en vindmølle, der maler deres korn. Bondesamfundets økologiske tilpasning består således af et sæt næringsmiddel-overføringer og et sæt indretninger til omdannelsen af uorganiske energikilder til produktive processer. Samlet udgør disse to sæt et system af energioverføring fra omgivelserne til mennesket. Et sådant system af energioverføringer kalder vi en økotype.

Til vort formål har vi brug for at skelne mellem to slags økotyper: en der er karakteriseret ved anvendelsen af mennesker og dyr til arbejdet, og en anden, der er karakteriseret ved tiltagende afhængighed af den energi, der leveres af brændstoffer og den viden, der leveres af videnskaben. Den første form for økotype, der i hovedsagen støtter sig til menneske- og dyreorganismer, kalder vi *palæoteknisk*, den anden *neoteknisk*.

PALÆOTEKNISKE ØKOTYPER

De palæotekniske økotyper, der er baseret på agerbrug, nedstammer direkte fra, hvad vi kan kalde Første agerbrugsrevolution. Denne revolution begyndte omkring 7000–6000 f. Kr., og havde udviklet sine væsentligste karakteristika omkring 3000 f. Kr. Som nævnt ovenfor er dens vigtigste kendetegn brugen af mennesker og dyr som

energikilder: Mennesker og dyr bruges til at producere føde til at fremskaffe flere mennesker og dyr. Yderligere er produktionen indstillet på at levere levnedsmidler, sædvanligvis kornsorter som hvede, rug og byg, til producenten og dem, der har en retentionsret på hans produkt, og som lever inden for en radius bestemt af de simple transportindretninger, der er tilgængelige. Den simpleste er bæreren, der bringer sit produkt til det lokale marked på sin egen ryg; det mest komplekse er det vinddrevne sejlskib. En kendetegn ved dette palæotekniske system er, at agerdyrker og ikke-agerdyrker lever af den samme afgrøde. Agerdyrkeren forbruger det samme produkt som han – gennem skatter eller handel – viderebringer til en anden. Foruden den organiske energi, der leveres til systemet af mennesker og dyr, er der simple maskiner, der gør brug af let tilgængelig vind og vand – skibet, vandpumpen, vindmøllen. De færdigheder, der anvendes ved agerdyrkingen, er tilbøjelige til at være traditionelle, og hidrører kun sjældent fra specialisters rådgivning.

Hovedkriteriet for vor klassificering af de palæotekniske bonde-økotyper vil være udnyttelsesgraden af et givet stykke jord inden for et bestemt tidsrum. Den grundlæggende skelnen mellem økotyper kan udtrykkes i form af størrelsen af den jord der benyttes. Vi skal også se på det arbejde, der kræves af én økotype i sammenligning med en anden, og i hvor høj grad besiddelse af et stykke jord kræver en bestemt arbejdsinvestering. Arbejdet udføres altid ved brug af bestemte redskaber, og her vil vi på den traditionelle etnografiske måde – spørge om systemet fortrinsvis anvender håndkraft som f. eks. *hakken*, eller om det også gør brug af dyr som trækraft for en *plov*. Vi skal også pege på væksttidens længde, eller kortvarighed, som et kriterium for en bonde-økotype. Adskillelsen går her mellem de systemer, der kan udstrække arbejdet over lange produktive perioder, og dem, der må koncentrere deres arbejde til kortere perioder. De vigtigste palæotekniske former for bonde-økotyper er:

1. *Langtids braksystemer* i forbindelse med afbrænding og agerbrug med hakke. Disse systemer kaldes *svedjebrug*, efter et svensk dialektudtryk for »ildrydning«. Markerne ryddes ved at man sætter ild til plantedækket – græs, buske eller skov; de dyrkes indtil udbyttet er aftagende; og de opgives i et bestemt antal år for at genvinde frugtbarheden. Dernæst brydes nye jordstykker på samme måde til

dyrkning og genoptages efter at den kritiske regenerationsperiode er udløbet. Svedjebrug findes både i den gamle og den nye verden. Som vi skal se nedenfor har sådanne systemer kun undtagelsesvis haft betydning for bondesamfundet.

2. *Sektoriske braksystemer*, hvor brugbar jord opdeles i to eller flere sektorer som tilplantes i to eller tre år for dernæst at ligge brak i tre eller fire. Det fremherskende redskab er hakken eller grave-stokken. Sådanne systemer findes også både i den gamle og den nye verden f. eks. i Vestafrika og i højlandet i Mexico.

3. *Korttids braksystemer*, hvor jord, der er blevet dyrket i et eller to år tages i brug igen efter et regenerationsår. Det dominerende redskab er ploven, trukket af dyr. Sådanne systemer er sædvanligvis forbundet med korndyrkning og findes hovedsageligt i Europa og Centralasien. Således kan de også kaldes *eurasiske korn-landbrug*.

4. *Permanent agerbrug* i forbindelse med metoder der sikrer en *permanent vandforsyning* til afgrøden. Sådanne systemer er blevet kaldt *hydrauliske systemer*, fordi de er afhængige af de kunstige vandingsanlæg. De forefindes i de tørre områder i både den nye og den gamle verden, hvor man kan tappe flodvand til overrisling, og i tropiske områder i den gamle verden, hvor det er lykkedes agerdyrkerne at erstatte den originale skovvækst med et menneskegjort landskab og at tappe vandressourcer til at sikre produktionen af afgrøden. Der findes ingen parallelle systemer i det tropiske lavland i den nye verden.

5. *Permanent dyrkning af favoriserede jordlodder*, kombineret med et stykke sporadisk benyttet bagland. Sådanne systemer er blevet kaldt *indmark-udmark systemer*, hvor de forekommer langs med den atlantiske kant af Vesteuropa. De findes imidlertid også i Sudan, i højlandet i Mexico og andre steder. Evnen til at kunne dyrke bestemte jordlodder permanent afhænger enten af jordbundens kvaliteter, som i den atlantiske del af Europa (hvor de begrænsede områder med frugtbar jord i marsk- og flodområder yderligere suppleres med omhyggelig gødskning), eller af muligheden for permanent overrisling af et på anden vis ikke særlig lovende landskab, som i visse områder i Sudan og Mexico.

Af disse fem forskellige palæotekniske økotyper har tre været af afgørende betydning i løbet af den kulturelle evolution. Det er sved-

jebruget, korttidsbraksystemerne og de hydrauliske systemer. De andre to, der kun forekommer sjældent og under særlige omstændigheder, har haft en begrænset indflydelse, omend de kan have været af stor betydning for særlige lokale områder. I den følgende diskussion vil vi forbigå dem for at understrege de tre hovedtyper.

Svedjebruget

Lad os først beskæftige os lidt mere detaljeret med de systemer, der er baseret på svedjebrug. Som antydnet indgår der flere trin i svedjebruget. Først ryddes land ved afbrænding af plantevæksten. Dernæst plantes forskellige afgrøder i rydningen sædvanligvis uden anden gødsning end den, der leveres af asken af den afbrændte plantevækst. For det tredje benyttes det pågældende jordstykke i et år eller mere, hvor længe afhænger af lokale forhold. For det fjerde lader man jordstykket ligge hen et stykke tid så det kan genvinde sin frugtbarhed. For det femte ryddes et nyt stykke jord til dyrkning. Denne rækkefølge gentages med et antal jordstykker, indtil agerdyr-

Svedjebruger: Huastec-talende agerdyrker rydder jord langs den pan-amerikanske hovedvej nær ved Tamanzunchale, Mexico, sidst i august, 1956.

Foto: Eric R. Wolf, fra Sons of the Shaking Earth, udgivet af The University of Chicago Press, 1959.)

keren vender tilbage til den mark, der først blev ryddet, og gentager cyklen.

De kritiske faktorer i dette system er trefoldige. De er: tilgængelige landområder, tilstedeværelsen af den nødvendige arbejdskraft til at producere hovedafgrøden og længden af vækstsæsonen, i hvilken hovedafgrøden eller -afgrøderne kan produceres eller varieres med andre supplerende afgrøder.

Behovet for jord afhænger af den hurtighed, hvormed et stykke jord, der er ryddet og dyrket lige indtil udbyttet begynder at aftage stærkt, kan genvinde dets oprindelige frugtbarhed. Denne kapacitet varierer stærkt fra det ene område til det andet og generaliseringer er derfor uforsvarlige. Omkring Petén-søen i de tropiske skove i Guatemala – den berømte Maya-kulturs hjemsted – er tendensen hos nutidige Maya-agerbrugere at bruge et jordstykke i kun et år og dernæst lade det ligge i fire år. Nogle, der planter to afgrøder lige efter hinanden på samme jordstykke, lader det ligge i seks eller syv år. I det nordlige Yucatán er den gennemsnitlige brakperiode ti år. Hos Hanunoo'erne på Philippinerne er den korteste brakperiode syv eller otte år. Men der kan være andre faktorer involveret end udpining af jorden, når et stykke jord opgives. Hos de totonac-talende folk i staten Veracruz i Mexico og mange steder på Philippinerne trues nye rydninger således af indvandrende seje ukrudtsplanter og agerdyrkeren vil måske foretrække at opgive et stykke jord og give efter i konkurrencen med ukrudtet fremfor at bekæmpe det.¹⁾ Andre steder som f. eks. i visse dele af Amazon-landet tiltrækker rydningerne insekter, og agerdyrkeren fortsætter måske hellere med at rydde skov end at vende tilbage til det oprindelige jordstykke. Den vigtige tekniske begrænsning hos denne slags økotype består derfor i at man lægger det arbejde, der kræves for at regenerere jorden, i naturens hænder; agerdyrkeren vil hellere gå i gang med ny jord end han vil lære og arbejde mere. Hvis agerdyrkeren således ønsker at sikre sin eksistens, må han altid have tilstrækkelig jord til at kunne lade en del af den ligge, mens han benytter en anden. Brakjordens omfang er sædvanligvis meget større end det område, der dyrkes.

Så længe denne procedure er gennemførlig kan sådanne systemer imidlertid være bemærkelsesværdigt produktive. Under gunstige for-

hold kan Yagaw Hanunoo'erne dyrke en rismængde pr. arbejdsenhed, der stort set svarer til produktionen på jord med dobbeltafgrøde under intensiv hydraulisk dyrkning i Tonkin-deltaet i Nordvietnam. Ligeledes producerer svedjebrauet i Tepoztlán i Mexico et udbytte der svarer til det bedste ved plovdyrkning af de permanente marker og omkring to gange så meget som gennemsnitsudbyttet i plovkulturen. Med lange vækstsæsoner kan der endvidere høstes mere end en afgrøde om året. I Petén-områderne i Guatemala kan en agerdyrker f. eks. plante sin sædvanlige majs i et godt og frisk område med sort jord; men for at sikre produktionen af en afgrøde i tørkeperioden kan han supplere denne med et ryddet stykke jord i sumpet område og også med noget jord til regnsæsonen i den stejleste eller højeste del af området, hvor terrænets hældning sikrer tilstrækkelige afløbsmuligheder for vandet. Eller, som det er tilfældet i mange dele af Sydøstasien, kan man sammen med den ris, der dyrkes i afbrændte områder, dyrke mellemafgrøder som yamsrod, der modnes i forskellige sæsoner. Et andet sådant tilfælde illustreres af nogle tal fra Yakö i det østlige Nigeria, hvor der dyrkes yamsrødder. Her vil en gennemsnitsplantage på 0,6 hektar med 2440 yamshøje have et middeludbytte på 2545 yamsrødder. Udbyttets størrelse for andre plantager varierer lige fra 235 til 11.410 rodknolde.²⁾

Der findes utvivlsomt store forskelle mellem bestemte svedjebraug særlig hvad angår længden af regenerationscyklen, den afgrøde, der dyrkes, og vækstsæsonens længde. Nogle systemer er ude af stand til yderligere ekspansion; de står over for problemet jordmangel. Andre er imidlertid stadig i stand til at bære en befolkningstilvækst inden for det område, der anvendes. Således kunne Hanunoo'erne tåle en 60 pct.s befolkningsforøgelse fra det nuværende niveau på omkring 150 personer til omkring 240 personer pr. kvadratmil. Ligeledes har man skønnet, at distriktet omkring Petén-søen, der for tiden kun har en person pr. kvadratmil, kunne rumme mellem 150 og 200 personer pr. kvadratmil. Grundene til at der indtræder stabilisering langt under maksimumskapacitet er ukendte, men i det mindste kan en af grundene være den vanskelighed, der er forbundet med at frembringe nye sociale mekanismer til integrering af så stor en befolkning. Man har hævdet, at social og politisk integration af de

befolkningsgrupper, der lever af svedjebrug, er usandsynlig, fordi behovet for ny jord er tilbøjelig til at sprede befolkningen ud over landet og hæmme dens koncentration og kontrollen med den. Blandt nogle folk med tradition for svedjebrug finder vi en modvilje mod koncentration i beboelsesområder og den dermed følgende centraliserede politiske kontrol. Svedjebrugere i Sydøstasien, der f. eks. er tvunget til at gå over til intensiv hydraulisk agerbrug på terrasser, vil, når nye landområder bliver tilgængelige, opgave disse terrasser, der kræver temmelig meget arbejde og opmærksomhed, til fordel for svedjebrug.³⁾

Deres beslutning kan skyldes en erkendelse af, at svedjebrug muliggør en produktion, der svarer til intensivt agerbrug, men impulsen forstærkes sandsynligvis af deres manglende evne eller vilje til at opgave deres traditionelle sociale og politiske selvstændighed til fordel for en afhængig bondestand i et asymmetrisk forhold til dominerende overherrer. Takket være Edmund Leach har vi en fremragende case-undersøgelse af dynamikken i et sådant valg hos Kachim'erne i Burmas bjergområder.

Tilsvarende overvejelser gør sig gældende i forbindelse med problemet om, hvorvidt et svedjebrug er i stand til at give tilstrækkeligt overskud til underhold af en ikke-agerdyrkende elite af håndværkspecialister. Nogle svedjebrug fungerer utvivlsomt på et plan, hvor et yderligere forøget udbytte er umuligt; og et sådant forøget udbytte ville under alle omstændigheder blive vanskeligt at samle ind på grund af den spredte befolkning og decentraliseringen af de sociale bånd. Imidlertid synes nogle svedjebrug at være i stand til yderligere forøgelse af overskudsproduktionen. Man har således skønnet, at med en befolkning på omkring 150–200 mennesker pr. kvadratmil dyrkeligt land hos Maya'erne ved Petén-søen, kunne halvdelen af den voksne befolkning producere et tilstrækkelig stort overskud til at ernære den anden halvdel.⁴⁾ En befolkningsgruppe som f. eks. Yakö med dens righoldige yams-høje til en befolkning på 150 mennesker pr. kvadratmil, kunne på tilsvarende vis, under forudsætning af social organisering og de nødvendige tilskyndelser, levere et overskud til ikke-agerdyrkere. Under exceptionelle omstændigheder kan man se en sådan voksende integration, enten gennem tiltagende tilknytninger til et ceremonielt centrum af den slags, man

har postuleret for Maya'ernes vedkommende, eller som følge af be-sejring af erobrere, sådan som det synes at have fundet sted i Vest-afrika.

Svedjebragets planteavlere kan imidlertid let skifte status fra au-tonome agerdykere til en afhængig bondestand, hvor et andet sys-tem tjener som forankringspunkt. Et eksempel på dette kommer fra Afrika, hvor ganda'erne i Uganda driver bananplantager, der bærer frugt i 20 år eller mere, endda helt op til 50 år. Her vil en banan-plantage af gennemsnitsstørrelsen på 1,2 hektar bære mellem 12 og 18 tons frugt om året. Disse bananplantager omgives af foreløbige marker, hvor anden afgrøde dyrkes. Skønt systemet ikke hæmmer befolkningsgrupperes omflytten, fostrer det både befolkningskoncen-tration og relativ stabilitet.⁵⁾

Efterhånden som sådanne områder inddrages i den kommercielle verden, finder vi tilmed også, at kommercielle afgrøder i stigende grad fungerer som forankringspunkter for svedjebragets landmænd. Totonac-folket, der er svedjebragere i Veracruz, dyrker vanilletræer for at sælge vanillen; svedjebraug kan også kombineres med dyrkning af pebertræer eller kaffe som i Indonesien og Ny Guinea, eller med kakaotræer som hos ashanti'erne i Vestafrika. Og vi finder også underordnet svedjebraug i forbindelse med stationære, permanente befolkningsgrupper i områder, hvor jordmangel og befolkningspres har drevet menneskene til at rydde og opdyrke marginaljord. Dette har været tilfældet i Europa, f. eks. i Hundsrück og Vogeserne og er stadig tilfældet i mange dele af Mexico.⁶⁾

Hydraulisk agerdyrkning

Vi har set, at økolyper, der er baseret på svedjebraug, kun kan er-nære et bondesamfund under exceptionelle omstændigheder eller i de tilfælde, hvor svedjebraget bliver »forankret« til en afgrøde, der ikke dyrkes ved svedjebraug. I modsætning hertil udgør det hydrau-liske agerbrug et solidt grundlag for bondesamfundet. Mens svedje-bruget kan findes i mange forskellige omgivelser, er det hydrau-liske landbrug hovedsageligt begrænset til tørre zoner, der får min-dre end 300 mm nedbør om året og til de tropiske områder, hvor

man har ryddet et floddelta for den oprindelige frodige plantevækst for at plante en vandkrævende afgrøde som ris. Særlig i tørre områder er det det livgivende vand, der udgør den kritiske faktor ved agerbruget. At anskaffe tilstrækkelige kvanta er agerdyrkerens afgørende og konstante problem. Stedvise vandkilder findes lejlighedsvis langs skråninger, hvor bjerge skråner ned i lavereliggende bækken, eller hvor grundfjeldet har slået revner og vandet stiger op til overfladen i lejlighedsvis oaser. Men det er dalene med de store floder der udgør de ideelle betingelser for denne form for agerbrug. Floderne aflejrer sædvanligvis jord, der er righoldigt på planteføde, og vandet afledes til potentielle marker via et netværk af overrislingskanaler. Ved hjælp af overrisling bliver det store udbytte muligt. I de tørre områder af Libanon, hvor landbrug baseret på nedbør alene resulterer i et udbytte, der kun er tre til fem gange den anvendte sædmængde (1 : 3–5), kunne overrislingslandbrug i de nære floddale producere et udbytte på 1 : 86, et tal der er baseret på optegnelser fra oldtidens Sumerere.⁷⁾ Hyppigt har konstruktionen af store vandingsanlæg være forbundet med fremkomsten af en stærk centraliseret politisk kontrol, som er i stand til at fremskaffe mennesker og materialer til opførelse af nødvendige diger og kanaler.⁸⁾

Et andet miljø for hydraulisk agerbrug har været den tropiske skov i Syd- og Sydøstasien. At der ikke har fundet nogen tilsvarende udvikling sted i de tropiske skove i den nye verden demonstrerer, at tilpasningsformen ikke er uundgåelig, blot mulig. I Asien er det lykkedes at fælde skovene og erstatte dem med menneskemodificerede omgivelser.

Tropisk jordbund synes virkelig at stille besiddere over for visse kritiske problemer. Hvor nedbøren er større end fordampningen og jordbunden enten er for gennemtrængelig eller ikke gennemtrængelig nok, har regnvandet en tendens til at vaske overfladejorden ren for de substanser, der kræves som næring for planteavl. Dette forhold kan afstedkomme en tiltagende udpining af jordbunden. I områder med høje temperaturer, karakteriseret ved skiftende regn- og tørkesæsoner er det imidlertid muligt at opnå en fin balance mellem udpiningsprocesserne og de processer, hvorved mikroorganismer opbygger organisk stof. Denne balance opnås ved at skabe kunstige omgivelser, et netværk af søer og damme, som jorden periodisk fyl-

des i. Her er det uigennemtrængelige al-lag isoleret fra den direkte påvirkning af nedbøren ved hjælp af et vandlag, og mikroorganismer, der arbejder uden ilt fra luften, bidrager til dannelsen af et rigt lag sort jord under vand.

Den mest karakteristiske tilpasning til dette sidstnævnte sæt betingelser finder man i Orientens våde riskompleks. Det er en tilpassningsform, der kræver en enorm arbejdsinvestering for at kunne give et godt udbytte. Markerne skal planeres omhyggeligt således at overrislingsvandet ikke bare bliver stående nær midten, men også når ud til kanterne. Der skal konstrueres diger parallelt med kanterne for at sikre at vandet ikke vil løbe ind mod midten alene. Ligeledes skal der graves grøfter til dræning af vandet, når der kommer for meget. Ris plantes først i en planteskole, hvor kimplanterne skal vandes omhyggeligt. I mellemtiden skal de marker, de er bestemt til, gøres klar ved vending, konditionering, overrisling og planering af jordbunden. Klargørelsen af jordbunden gøres ofte manuelt med en

*Rismarker harves til forårssåning i Szechuan-provinsen.
(Foto: Chen Chieh.)*

hakke, og overrislingsvandet pumpes til marken med menneskedrevne indretninger. Dernæst skal markerne planeres en gang til før de unge skud fra planteskolen overflyttes med hånden i bundter på seks til syv stilke. Når risen først er i jorden, skal marken holdes fri for ukrudt; gødning – såvel fra mennesker og får som soyabønneaffald – spredes på markerne; dernæst luges markerne en gang til. Hele tiden skal risen vandes omhyggeligt; dette indbefatter mere pumpning, enten for at skaffe mere vand til markerne eller for at fjerne for meget. Når risen er moden bliver den slået med segl, bundtet, tærsket ved at man slår aksen med kernerne mod en trækasse, og til sidst afskallet.

Der hvor højdedragene skråner ned i lavlandet kan arbejdet i rismarkerne ofte være kombineret med arbejde på områder, der ikke kan overrisles. Her kan bonden dyrke oliefrø eller måske bomuld. Bakkeskråninger kan tilplantes med træer som f. eks. morbær, te eller pebertræer. På samme tid kan man også opdrætte fisk i de kunstige damme; i forbindelse med overrislede rismarker lader man undertiden ændre spise af vandplanterne, og vandfloraen kan således vende tilbage til markerne som gødning.

Denne økotype er karakteristisk ved en høj produktivitet pr. landenhed, men lav produktivitet pr. arbejdsenhed. Et givet stykke jord, der bliver dyrket med et sådant intensivt hændernes arbejde, vil producere en hel del mere end det ville med mere vidtgående metoder, men det vil optage uforholdsmæssig meget menneskeligt arbejde, særlig når hovedafgrøden er overrislet ris. En sådan arbejdsinvestering er mest brugbar i områder, hvor der findes meget arbejdskraft og mangel på jord. Sammenligningen mellem hydraulisk agerbrug og mere udvidede økotyper, der bruger væde fra nedbøren alene, sættes i skarp kontrast, når den udtrykkes i form af det antal arbejderdage – hver på 10 timers arbejde – der afsættes til opdyrkning og pasning af en enkelt acre. (Fodnote 8 a 1 acre = 0,4 hektar. O. a.) I Marokko og Algier afsætter palæotekniske agerdyrkere mellem 18 og 24 arbejderdage til hver acre. I Tepoztlán, Mexico, medfører agerdyrkning med plov et gennemsnit på 19,4 arbejderdage pr. acre; det tilsvarende tal for agerdyrkning med hakke er 57,9. Men hydraulisk agerbrug med ris når op på 90 arbejderdage pr. acre i Japan og 178,2 arbejderdage i det sydvestlige Kina.⁹⁾

Hvis hydraulisk agerbrug kræver en stor mængde arbejde, kan det imidlertid også ernære en tæt befolkning. Arkæologer antager at befolkningstætheden i Det nære Østen fordobledes med fremkomsten af hydraulisk agerbrug: det neolitiske Jarmo i de kurdiske bjerge (dateret til omkring 6750 f. Kr.) havde en omtrentlig befolkningstæthed på 25 pr. kvadratmil; flodsletterne i Sydmesopotamien – Sumer – fra 2500 f. Kr. havde sandsynligvis en befolkningstæthed på 50 pr. kvadratmil. Endnu mere talende er moderne tæthedstal i så stærkt et overrislet område som den nedre Yangtsedal i Kina, som har 1980 pr. kvadratmil til sammenligning med det totale kinesiske gennemsnit på 254 pr. kvadratmil, eller de 5000 pr. kvadratmil, der nås i nogle områder af det nordlige centrale Java til sammenligning med det indonesiske gennemsnit på 155 pr. kvadratmil.¹⁰⁾ Den samme kapacitet til at ernære en talrig befolkning er blevet bemærket i områder med intensivt hydraulisk agerbrug i Mexico. Man har således skønnet, at et samfund med 100 familier med svejdebrug af den art, der findes i lavlandet Veracruz, ville kræve 2964 acres. Et hundrede familier, der lever ved permanent have- og svejdejbrug (svarende til vor økotype nr. 5) ville kræve 1606 acres. Det samme antal familier ville med nogle marker under korttids rotation og kanaloverrisling optage 212 acres. Endelig ville det samme samfund i et fuldstændigt overrislet område ikke kræve mere end 91 acres til at ernære sig selv gennem kommerciel produktion og mellem 148 og 173 til blandet udkomme og kommerciel produktion.¹¹⁾

Men vi kan forestille os en varierende betydning m. h. t. forholdet mellem arbejdskraft, land og vækstsæson. Antag at det er småt med arbejdskraft. Svejdebrug kunne stadig give et højt udbytte pr. landenhed, men med en lille arbejdskraft ville det totale udkomme også være småt. Antag nu yderligere, at helårsagerbrug er umuligt og at klimatiske forhold bevirker en forkortet vækstsæson, således at arbejdskraften skal koncentreres i en kort periode. Under disse forhold ville en befolkningsgruppe af agerdykere se positivt på en nydannelse, der gør det muligt for en arbejder både at udvide dyrkningsområdet og at koncentrere sin arbejdsindsats i en kortere periode. Sådan et instrument har man i trækploven. Trækdyrets store værdi ligger i den hastighed, hvormed det kan levere energi, hvilket gør det muligt for en mand at pløje et meget større område i et meget

kortere tidsrum, end han ville være i stand til alene. Hvis vi yderligere medtager det faktum, at sådan en befolkning kan være under pres af dens herskere eller andre kræfter til at producere mere, end den behøver for at ernære sig selv, vil denne kombination af kvægavl og agerbrug virke endnu mere tiltrækkende. Under sådanne omstændigheder kan en mand med en trækplov ikke blot ernære sig selv og sin familie, men også andre mænd og deres familier.

Eurasisk kornlandbrug

Sådanne betragtninger kan ligge til grund for den tredje vigtige palæotekniske bonde-økotype, der er karakteriseret ved korttidsbraksystemet, hvor det fremherskende redskabskompleks er ploven med trækdyr. Vi har set, at denne økotype fortrinsvis er forbundet med produktionen af forskellige kornsorter. Hverken svedjebrug eller hydraulisk agerbrug gør særlig megen brug af husdyr under pløjning og høst. I eurasisk kornlandbrug er agerbruget imidlertid nært forbundet med kvægavl. Store arbejdsdyr trækker ploven og harven; de leverer også gødning til marken og hjælp ved tærskningen. Ydermere leverer de kød og mælk, huder og uld, og de kan rides på eller spændes for en kærre eller en vogn.

Brugen af store husdyr som okser eller heste ved agerbruget forøger i høj grad den mekaniske energi, der er til disposition for dem, som er i stand til at spænde dyrene foran ploven eller andre instrumenter. Oksen eller hesten fungerer i denne henseende som en organisk maskine. »Arbejdsdyret«, siger Pfeiffer, »er den ægte forfader til det moderne maskineri. I virkeligheden rummer plovkulturen en spire til en videregående teknologi, derved at de udnyttede kræfter hos dyret senere skulle anvendes på andre redskaber til såning og høst. Følgen var at større områder kunne erobres. Metoden blev især anvendt ved de små kornsorter, der sættes ved bredsåning.«¹²⁾

Vi har set, at denne økotype ville have vist sig særlig brugbar i landområder med begrænset arbejdskraft til agerbruget. Denne mangel på arbejdskraft kan være af to slags: enten absolut, fordi den totale befolkning er lille, eller relativ, fordi kun en brøkdel af

den ellers store befolkning er beskæftiget ved agerbruget. Der hvor manglen er relativ, er den ikke desto mindre virkelig nok, fordi der eksisterer sociale pres for at få nogle til at producere et afgiftsoverskud fra så meget jord, som der er til rådighed, til så mange ikke-agerdykere, som de kan ernære. Vi kan formode, at der eksisterede sådanne forhold i de tæt befolkede områder i Det nære Østen og Middelhavsområdet, hvor vi finder de tidligste vidnesbyrd om trækploven – Mesopotamien, Ægypten og Cypren før 3400 f. Kr. Størstedelen af agerbrugsprodukterne i disse områder blev frembragt ved hydraulisk agerbrug i de overrislede floddale omkring Nilen og tvillingefloderne Eufrat og Tigris. Selv Romerriget trak i sine velmagtsdage på det overrislede Ægypten og Nordafrika, og fik derved de overskud, der nærrede det. Alligevel var der mange områder, hvor hydraulisk agerbrug ikke kunne praktiseres, men hvor nedbørslandbrug ved hjælp af trækploven var fuldstændig gennemførlig og ansporet af en relativ arbejdsmangel.

Behovet for et sådant instrument ville vise sig at være lige så stort,

En bonde pløjer under tilsyn af en opsynsmand. (Rodericus Zamorensis, Spiegel des menschlichen Lebens. Augsburg-udgave, Peter Berger, 23. august 1488.)

om ikke større, i områder med en lav absolut befolkning og en kort vækstsæson, og dog med relativt omfattende landområder. Et sådant område var det transalpine Europa, hvor befolkningstætheden i den tidlige middelalder stadig var forbløffende lav. Omkring 500 e. Kr. var der sandsynligvis ikke mere end fem til tretten personer pr. kvadratmil, selv i de bedste områder. England havde i 1086 en tæthed på kun 30 personer pr. kvadratmil; i 1377 var den steget til omkring 52. Holland var i den sidste del af middelalderen et af de tættest befolkede områder i Europa: i 1514 kom befolkningstætheden op på 96 pr. kvadratmil. Andre steder forblev den meget lavere: Schweitz havde 36 i 1479, Tyrol 39 i 1604.¹³⁾ Her og der kunne lokale omstændigheder vanskeliggøre udbredelsen af trækploven. F.eks. i Skotland og Irland har fodploven, brystploven og spaden ofte vist sig at være mere effektive end trækploven på rå, stenede bjergskrånninger. Andre steder kunne lokale forhold fremme introduktionen af nye plove, især når jord, der havde vist sig uigennemtrængelig for hakken eller gravestokken, kunne opdyrkes derved.

Denne tredje vigtige palæotekniske økotype – agerbrug med trækdyrsplov samt korttids braksystem – har udviklet to hovedvarianter. Disse er middelhavsøkotypen og den transalpine, eller kontinentale økotype.

Middelhavsøkotypen. Middelhavsområdet i Europa er egentlig et supplement til de tørre landområder, der omgiver det mod øst og syd, men det er velsignet med en lidt anden fordeling af nedbøren. Somrene er varme og tørre, dog falder der regn i de milde vintre. Derfor består den originale plantevækst i området af kratbevoksninger, karakteriseret ved en bestand af egetræer og kastanjetræer. Afgrøder, der er afhængige af regn, plantes sædvanligvis om efteråret og høstes i foråret. Jorden opdeles i to marker, hvor hver enkelt skiftevis bruges til planteavl og græsning for kreaturer. Det karakteristiske agerbrugsredskab er skræbeploven, eller *arden*, romernes *aratrum*. Det er den ældst kendte form for plov, og dens form er i det store og hele forblevet den samme i de områder, hvor den stadig benyttes. I hovedtrækkene er den en bøjet stok. Agerdyrkeren griber fat i den ene ende, og i den anden ende er der et metalbeslag; ploven trækkes af et par trækdyr, sædvanligvis okser. Den vejer ikke ret me-

get og er let at transportere; den er billig at fremstille og let at reparere. *Arden* er især anvendelig i let og løs jord, hvor hovedproblemet består i at forhindre væde i at stige op til overfladen ved kapillarrørsvirkningen. Hvor en tungere plov ville ødelægge kapillarrørene og forårsage, at vandet fordampede i løbet af sommerens tørke, skraber *arden* blot jorden, hvorved kapillarsystemet forbliver intakt. Markerne pløjes på kryds og tværs adskillige gange og får derved et ternet udseende. Et sådant marksystem vil, som vi har set, være forbundet med nogen husdyravl. Men kvægbestanden er sædvanligvis lille. Geder, der kan klare sig i tørt, kratbevokset marginalland, er især fremherskende. Tilmed kan der dyrkes træ-afgrøder som oliven eller pistacienødder, og druer til vin.

Denne tilbøjelighed til at supplere den grundlæggende kornproduktion med specialiseret afgrøde har i mange dele af Middelhavsområdet dannet grundlaget for udviklingen af en neoteknisk bondeøkotype, hvis funktion er at forsyne byområder med træ- og landbrugsprodukter, hvilket vi skal se om lidt. En tidlig erhvervsmæssig udnyttelse af sådanne afgrøder har tenderet mod at omdanne den individuelle agerdyrker til en uafhængig økonomisk kraft. Denne tendens forstærkes også ved den kendsgerning, at hverken krydsplovs-agerbruget eller nogen af de dermed forbundne aktiviteter kræver en større samarbejdende arbejdsenhed end den individuelle familiegruppe, et træk, der står i skarp kontrast til det billede, der præsenteres af agerbruget i det transalpine Europa, hvor det fremherskende redskab er den forbedrede nordiske plov – hjulploven, som romerne kaldte *caruca*.

Det er også vigtigt at huske, at skønt Middelhavsøkotypen repræsenterer en speciel tilpasning til et særligt sæt miljøbetingelser, har den ikke været begrænset til Europa. Erobringen af den nye verden af portugiserne og spanierne indførte *arden* og det dermed forbundne agerbrugssystem i Amerika, hvor mange bønder i Latinamerika så sent som i dag driver landbrug på en måde, der stort set er den samme som i Middelhavsområdet.

Den transalpine økotype. Europa nord for Alperne er i modsætning til Sydeuropa karakteriseret ved temmelig stærke regnskyl, stærke kontraster mellem vinter og sommer, og et udbredt skovdække af

blandede nåletræer og løvtræer. Her måtte den lette *ard* vige for den tunge hjulplov, der var i stand til at skære en dyb fure i Nordens tungere ler og lermuld, der vandes af stærke regnskyl. Plovmandens mål var ikke at forhindre fordampningen af den ringe mængde vand, men snarere at opnå en passende dræning. Dette mål blev opnået ved at pløje i en retning, gennemskære græstørvet og vende furen. Bevægelsen blev dernæst vendt om, hvilket resulterede i karakteristiske lange og sribede marker.

Ploven blev konstant trukket af trækdyr. To okser var nok til at trække en *ard*, men den tunge nordiske hjulplov behøvede flere oksekræfter. Oprindeligt var der sædvanligvis spændt fire eller seks okser for ploven, senere erstattede man okserne med heste. Landbrugsdrift med den tunge plov medførte således brugen af dyreressourcer, der ofte gik ud over den enkelte agerdyrkers kapacitet. Dette førte derfor gradvis til dannelsen af et puljesystem med dyreressourcer, i hvilket naboejerne eller overherren og hans undersåtter kombinerede deres trækdyr for at kunne disponere over det nødvendige okse-spand til pløjningen.

Trækdyrene skal endvidere fodres og passes, hvis de skal kunne bruges sæson efter sæson. Dette er bydende nødvendigt i områder med strenge vintre, hvor der skal laves arrangementer til staldfodring af dyrene i den kolde årstid. Forråd af høg og andet foder blev således et nødvendigt tilbehør til plovlandbruget, og plovmanden havde ikke alene brug for jord til dyrkning, men også enge, hvor han kunne dyrke foder til dyrene. Hvor jorden var knap og måtte bruges intensivt, udvikledes der derfor en konkurrence mellem brugen af jorden til menneskers og dyrs underhold.

Denne transalpine økotype fungerede først med en tomarks rotationscyklus, hvor markerne skiftevis blev benyttet og overladt til kvæget på meget nær samme måde som i Middelhavsområdet. Gradvis udviklede man imidlertid mere komplekse mønstre for markrotation; markerne blev måske beplantet med forskellige kornsorter med forskellige krav i en årrække. De blev således opdyrket i en regelmæssig korttids cyklus. De blev sædvanligvis rendyrket med kun én afgrøde om året. Afgrøderne varierede hovedsageligt med lokale klimatiske forhold, idet mere gunstige områder blev forbeholdt til hvede, og mere ugunstige til de mere hårdføre rug og byg.

Denne opdeling var særlig karakteristisk for Vest- og Østeuropa. En linje, der svarer til januarisotermen for nul gr. Celsius, markerer delingen mellem de østlige områder, der mindst har én måned med frost om året, og de vestlige områder, hvor januar normalt er grøn. Mod øst var hveden sjælden, mens koldtvejsafgrøder eller afgrøder med en kortere vækstsæson var de fremherskende. Her var rug og byg de vigtigste kornsorter, der efter den verdensomspændende udbredelse af de amerikanske indianeres afgrøder blev suppleret med kartofler og majs. Indtil fremkomsten af den Anden Agerbrugs Revolution i det attende århundrede, var systemets vandforsyning endvidere for størstedelen baseret på regn, og gødningen blev spredt på markerne ved lejlighed eller med uregelmæssige mellemrum, fremfor på en mere systematisk måde. Selv om brugen af gødning opstod i Italien så tidligt som i det fjortende århundrede, synes det transalpinske Europa at have været bagefter i brugen heraf. Således står denne økotype ikke bare i modsætning til Østens hydrauliske systemer ved snarere at være baseret på regn og trækraft fra dyr end kunstvanding og arbejde med hænderne, men også i kraft af dens evne til at supplere de naturlige potentialer i jorden med gødning fra mennesker og dyr.

Igen bredte dette system sig ud over grænserne for dets oprindelige miljøomgivelser, især da det først blev mere effektivt og tilpasningsdygtigt gennem tilføjelsen af nye indretninger og færdigheder. Det bredte sig over havet, men også inden for kontinentet ind på de asiatiske stepper, hvor det imidlertid længe var udsat for konkurrence fra nomadehyrderne. På Østens græsstrækninger og stepper viste græsning af store husdyrhjorder sig hyppigt at være mere effektiv end opdyrkning af jorden. Endvidere udgjorde selv nomadehyrderne længe en trussel mod fastboende agerdyrkere, og en permanent udbredelse af landbruget i området fandt først sted i forbindelse med den militære kontrol med hyrderne. Denne udvidelse var russernes arbejde, hvis østgående bevægelse ind i Asien undertiden er blevet sammenlignet med den vestgående bevægelse i Amerika. Dog tog det en hel del længere tid. Russerne behøvede omkring 600 år for at nå Uralbjergene, som deler Europa fra Asien, og endnu 100 år for at nå over til Stillehavskysten. Imidlertid blev denne udvidelse snarere ansporet af pelshandlere og guldgravere end egentlige

agerdyrkere, og det er først i dette århundrede under kommunister-nes styre, at man har gjort et fremstød for at erobre Sibirien for landbruget, denne gang i kraft af en moderne teknologi.

NEOTEKNISKE ØKOTYPER

De neotekniske økotyper er i stor udstrækning efterkommere af den Anden Agerbrugs Revolution, som havde sin oprindelse i Europa, og som var en nær parallel til udviklingen af den industrielle revolution, især i det attende århundrede. Dette er ikke for at sige, at nogle moderne træk – anvendelse af specialviden, udviklingen af specialiserede afgrøder – ikke optrådte tidligere eller andre steder. Middelhavshavebruget er f. eks. et gammelt mønster, som bebudede nogle af de mønstre, der skulle blive almindelige gennem de sidste 300 år. Men det var den industrielle revolution med sine nye energikilder og sin nye viden, der gav det nye landbrug dets væsentlige incitament.

Blandt hovedresultaterne af denne Anden Agerbrugs Revolution er følgende:

1. Helårsdyrkning af pløjjord, bistået af udviklingen af afgrøderotation og brugen af gødning. Afgrøde-rotation blev praktiseret i Flandern i første del af det femtende århundrede, men fik et stort skub ved indførelsen af det såkaldte Norfolk-system, den systematiske rotation i på hinanden følgende sæsoner af hvede, turnips, byg og kløver på samme mark. Ligeledes blev gødning brugt regelmæssigt i Sydeuropa omkring 1400, men den systematiske anvendelse af kemi i forbindelse med landbrugsproblemer blev introduceret med publikationen af den første selvstændige pjece om landbrugskemi (*Agriculturae fundamenta chemica* af Johann Wallerius i Sverige i 1761). I forening med disse bestræbelser gik andre hovedsagelig i retning af at forbedre jorden eller afgrøden ved hjælp af nye systemer til dræning af vandmættede jorder og til omhyggelig fjernelse af ukrudt.

2. Plante- og dyreavl. Selv om krigshestene og får længe var blevet avlet med særlig omhyggelighed, blev den systematiske avl nu ud-

videt til mange gamle og nye slags korn og dyr. Veterinære studier blev anbragt på et mere videnskabeligt fundament.

3. Indførelsen af helt nye afgrøder fra andre områder i verden og den tiltagende tendens til regional specialisering af bestemte afgrøder.

4. Indførelsen af nyt maskineri som svingploven af støbejern, der var trukket af to heste, den hestedrevne tærskemaskine, den hestetrukne mejemaskine, og en såmaskine. Disse skridt blev revolutioneret endnu videre med introduktionen af dampmaskinen ved landbruget.

De nye instrumentelle metoder tilskyndede også til kritik af de traditionelle systemers ejendomsret til jorden og frembragte nye tanker om den økonomiske organisering af landbruget, inklusive den optimale størrelse af husstandene. Under industrialismens indflydelse blev landbruget rationaliseret og omdannet til et økonomisk foretagende, som fortrinsvis sigtede mod maksimalt udkomme, og som kun i anden række tog hensyn til bondestandens nødvendige underhold, udskiftning, og ceremoniel. Indførelsen af neotekniske landbrugsmetoder forviste således også bondestanden til baggrunden. Bondesamfundet optog mange af fornyelserne, men producerede ikke længere hovedparten af de afgifter og profitter, som den sociale orden var baseret på. Som følge af disse ændringer skal bonden nu hyppigt levere afgrøder eller produkter, som han ikke selv konsumerer, f. eks. sisal til rebfremstilling eller chilipeber til vitaminfremstilling, og tilsvarende bliver han selv mere afhængig af specialister, der fremstiller levnedsmidler på andre områder. Således er han mere og mere tilbøjelig til at blive en specialist blandt andre specialister, hvor hver gruppe specialister producerer varer og tjenesteydelser til andres forbrug. Kendetegnet på denne økotype er tendensen til at producere afgrøder, som ikke nødvendigvis forbruges af agerdyrkeren selv. Produkterne sælges på markedet, og indtægten bliver da grundlaget for bondens forskellige traditionelle fonds.

De vigtigste former for neotekniske bonde-økotyper er følgende:

1. *Specialiseret havebrug*, som er karakteriseret ved produktion af afgrøder fra haver, træer eller vingårde på permanente jordlodder. Denne økotype fremstod først i Middelhavsområdet, fremdrevet af

tendensen til regional specialisering langs med kysterne, der var knyttet sammen af maritim trafik, og der kan man påvise en historisk kontinuitet fra 1000 f. Kr. Interessant nok frembragte den også i romertiden og middelalderen nogle af den tidligste kvasi-videnskabelige litteratur om behandling af afgrøder, særlig med hensyn til dyrkning af vindruer og oliven. Nutildags kan denne økotype imidlertid ses hos bønder fjernt fra Middelhavet. Den kan findes i områder, der fremstiller specielle produkter, som Rhinlandet eller Rhone-dalen. Og den forekommer i nærheden af byer, hvor indbyggerne ernæres af bøndernes haveprodukter: Mexico-dalen, hvor bønderne forsyner byen i midten med haveprodukter og blomster, eller Yuts'un i Yunnan, hvor landsbyboere forsyner en nærved liggende by med mellem 30 og 40 forskellige slags grønsager.¹⁴⁾

2. *Mejeribrug*, en specialiseret udløber af plov- og korttids brak-systemet i det kontinentale Europa. Landbrug med malkekvæg forsyner større befolkningscentre i nærheden med mælk, smør eller ost. Friskmalket mælk kan holde sig natten over, men der findes nogle steder hvor bønderne har haft held med længere transport af mejeriprodukter siden det attende århundrede – Danmark leverer f. eks. smør og ost til England og nu lejlighedsvis til De forenede Stater.

3. Den økotype, der er kendt som »blandet landbrug«, hvor både kvæg og afgrøde avles i kommercielt øjemed. Denne type er nært forbundet med den foregående, og er ligeledes en efterkommer af den transalpine kontinentale europæiske økotype. *Balanceret afgrøde- og kvægavl* ville være en bedre betegnelse, idet kvæget avles og opfedes til markedet, mejeriprodukter sælges lejlighedsvis, og afgrøden dyrkes med henblik på både forbrug og salg. Hvede dyrkes i de mere gunstige områder; rug og havre eller kartofler og sukkerroer under mindre milde himmelstrøg. Denne økotype står i sin art nærmest ved det traditionelle palæotekniske mønster, som frembragte den, men den fungerer som et mere specialiseret foretagende inden for den større økonomi, idet en stor del af det totale udkomme sælges på markedet.

4. Et fjerde sæt økotyper, der producerer nogle af *tropernes afgrøder*, som f. eks. sukkerrør eller kaffe eller kakao. Disse varer avles også eller hovedsageligt i plantager. I sådanne områder er

bondens tilværelse domineret af den afgrøde, der er blevet etableret på markedet i området, og han vil ofte lide under omskiftelserne i markedets krav uden tilstrækkelig kapacitet til at udligne indtægtsunderskud med sin egen underholdsproduktion.

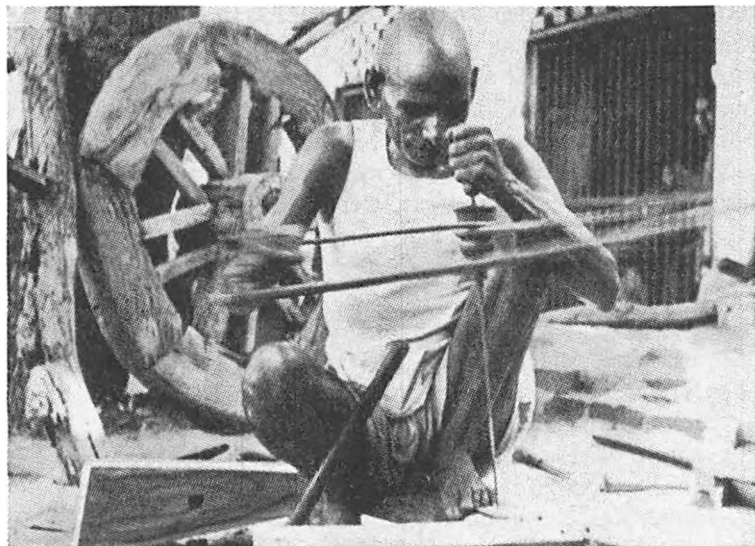
TILVEJEBRINGELSEN AF KOMPLEMENTÆRE VARER OG TJENESTEYDELSER

Bonden er ikke engageret i landbrug alene. Dyrkning af jord kan producere de kalorier, et menneske har behov for, men han må også have klæder, bygge huse, lave beholdere og fremstille de redskaber, der anvendes ved agerbruget. Yderligere skal jordens og kvægets produkter bearbejdes, korn skal laves til brød, oliven til olie, mælk til smør, huden til læder. Når vi ser på et bondesamfund, må vi derfor enten først spørge i hvilken udstrækning hver enkelt husstand udøver de nødvendige håndværk eller – på tilsvarende vis – i hvilken udstrækning disse specielle håndværk udføres af andre, som må betales med levnedsmidler for deres specielle ydelser. For det andet må vi spørge om i hvilken udstrækning bonden selv bearbejder sit produkt eller – alternativt – videregiver sit produkt til bearbejdning af specialister. Vi vil være interesseret i hvordan bonden kommer i besiddelse af de varer og tjenesteydelser han ikke selv producerer, men som er komplementære til hans produktion. Disse mønstre viser klart, hvorledes arbejdsdelingen fungerer inden for det større samfund, og hvilke særlige mekanismer, der sikrer et samarbejde om høsten til almen nytte. Mønstrene for andre beskæftigelser er således nært knyttet til den sociale arbejdsdelings skala og rækkevidde.

Den simpleste situation – et begrænset tilfælde på grund af dets enkelhed – har vi i det gårdbrug der producerer de fleste landbrugsvarer og håndværksarbejder selv og kun har minimal tilknytning til omgivelserne. En illustration af denne tingenes tilstand set i den sydslaviske *zadruga* før anden del af det nittende århundrede. En *zadruga* omfattede et antal kernefamilier – mand og et hustruhold med deres respektive afkom; det totale medlemstal var gennemsnitligt mellem 20 og 40. Medlemmerne i en *zadruga* var sædvanligvis i familie med hinanden, men den inkluderede ofte adopterede eller

ikke-familære medlemmer. En sådan enhed havde fælles rettigheder til marker, frugtårde, haver, vingårde, kvæg og græsgange og hør- og hampværkstedsboder. Føde, medicin, hytter, klæder og møbler blev produceret inden for *zadrugaen*. Kun en minimal del af produktet, sædvanligvis kvæg og svin, blev solgt for at opnå salt og jern til redskaberne. *Zadrugaen* ejede og administrerede sine ejendele som en enhed; medlemmerne havde kun delrettigheder. Ved siden af denne fælles *zadruga*-ejendomsret havde individerne også deres egne separat ejede jordlodder, som de kun kunne arbejde på efter at de havde udført deres del af arbejdet for det almene vel. I løbet af det nittende århundrede forandredes dette billede som følge af tvungen beskatning og markedets vækst. Skatteopkræverens voksende krav om penge nødvendiggjorde, at *zadrugaerne* begyndte at sælge deres produkter for penge, hvilket forstærkede en tendens mod specialisering i bestemte produkter, der havde høj markedsværdi. På samme tid som specialiseringen efterhånden skred fremad, købte medlemmerne i stigende grad andre varer som klæder og en del af de fødevarer, de tidligere selv havde produceret.¹⁶⁾

Den anden type udvekslingsforhold, der er forbundet med bondekulturen, finder sted inden for samfundet. Eksempler på denne arbejdsdeling findes i Indien og Europa i Middelladeren. Indiske landsbyer danner hyppigt nogle sammenslutninger, i hvilke den opdyrkelige jord ejes af en gruppe agerdyrkere. Der er imidlertid mange andre mennesker, der lever og arbejder i landsbyerne. I Rampur, der ligger femten mil vest for Delhi med en befolkning på 1100 fordelt på 150 husstande, ejer 78 husstande fra *Jat*-kysten hele landsbyens jord, inklusive den jord, andre kasters huse er bygget på. De andre husstande udfører forskellige erhverv.⁶⁾ Nogle er præster, andre læderarbejdere, gadefejere, pottemagere, vandbærere, vaskemænd, tømrere, skræddere, grovsmede eller købmænd. Disse fagmænd er knyttet til bestemte gårdbrug, hvortil de leverer særlige ydelser. Således vil snedkeren for eksempel fremstille og reparere plove, lave plovspand og andre landbrugsredskaber såvel som bestemte slags møbler. Træet sørger bonden for. For disse tjenesteydelser året rundt, modtager snedkeren en aftalt mængde korn hvert år. Foruden denne garanterede årlige indtægt får snedkeren måske en ekstra betaling for at udføre tjenesteydelser ud over de almindelige, f. eks.

En indisk landsbysnedker i færd med at klargøre en simpel harve. (Foto udlånt fra the Agency for International Development.)

konstruktion af hjul, planker eller greb til møllesten. Snedkeren har igen udvekslingsrelationer med en barber, vaskemand og pottemager, og betaler en læderarbejder og fejer på et traditionelt grundlag, stort set på samme måde som han selv blev betalt af den dominerende bonde. I denne landsby, som i mange andre, vil bestemte familier udføre arvemæssigt fastlagte tjenesteydelser for andre og modtage naturalieydelser herfor på et kutymemæssigt grundlag. Systemet med aftalte rettigheder og tjenesteydelser mellem dominerende bønder og afhængige specialister kaldes *jajmani*-systemet; den dominerende agerdyrker er *jajman*'en og protektor for *kamin*'en eller arbejderen, som udfører tjenesteydelser til gengæld for korn.

En situation magen til den der findes i den indiske landsby var karakteristisk for det middelalderlige bondesamfund i Europa. Samfundet rummede ikke blot bønder, men også heltids- eller deltids-specialister – en møller, en smed, en kvægvogter og somme tider en præst. I modsætning til Indien var disse ofte deltidsagerdyrkere og

ikke anderledes end den øvrige befolkning i kraft af forskellige grader af rituel profanering eller renhed. Hvis vi imidlertid ser på den måde, bønderne opnår tjenesteydelser fra andre på, er bondesamfundet i Indien og middelalderens Europa ens derved, at de har nogle specialister inden for deres egne rammer.

Vi har endvidere set at nogle – men ikke alle – relationer mellem systemets deltagere er stationære. Der er i Indien, og var i middelalderens Europa, et område inden for hvilket agerdyrker- og håndværksspecialist havde ret til at foretage frie og selvstændige afgørelser. Den indiske håndværker har standardforpligtelser over for bestemte personer, men han udfører også selvvalgte tjenesteydelser for disse og andre. Middelalderens hovbonde havde rettigheder og forpligtelser over for en overherre, men også et område, hvor disse rettigheder og forpligtelser ikke greb ind i hans beslutninger.

Lad os se på et andet udvekslingssystem hos bønder, et system der involverer periodiske møder på en markedsplads. Et marked sammenknytter forskellige samfund, der er spredt rundt omkring det på en radial facon, lige som planeterne i solsystemet omkring solen. Hvert af disse samfund kan have dets egen handelsspecialitet. Sædvanligvis er den bærende kraft i hovedparten af disse samfund en eller anden form for landbrugsvirksomhed og handelsspecialiteterne produceres på deltidsbasis af mennesker, der driver landbrug, og som også fremstiller lervarer, væver klæder, laver teglsten, eller arbejder i læder. Nogle få samfund kan faktisk næsten udelukkende specialisere sig i fremstillingen af et bestemt færdigt håndværksprodukt. Fra tid til anden mødes menneskene fra de forskellige samfund på markedspladsen og udveksler frugterne af deres arbejde. Uden for markedet lever disse folkegrupper deres eget liv med deres egne sædvaner; hver især betragter de hinanden som fremmede, som medlemmer af ud-grupper, der står i skarp kontrast til deres egen ind-gruppe. Men det periodiske marked bringer disse separate enheder sammen, idet hver af dem til en vis grad er afhængig af den andens specialkunnen. Selv om samfundene udgør selvstændige gruppenheder uden for markedet, er hvert samfund en sektion i udvekslingsrelationerne, og udvekslingsaktiviteterne forbinder hver sektion med de andre. Sådanne markeder kan således kaldes *sektionsmarkeder*.

De findes f. eks. i højlandet i Mellemerika (Mexico og Guatemala), i Andesbjergene, i Vestafrika og nogle steder i Indonesien, f. eks. Java. Hvis vi sammenligner disse markeder med den indiske landsby, vi omtalte tidligere, kan vi sige, at i Indien finder udvekslingsrelationerne sted mellem separate og dog indbyrdes afhængige sektioner, der fungerer inden for det samme samfund, men at enhederne i sektionsmarkederne geografisk er spredt til alle sider og hver især organiseret i et separat fællesskab. Hvor relationerne mellem bonde og håndværksspecialist i Indien er baseret på mange forskellige tilknytningsforhold mellem to mennesker, protektor og klient, *jajman* og *kamin*, er relationerne i sektionsmarkedet baseret på en enkelt interesse. Relationen er begrænset til den særlige udvekslingshandling mellem to parter, som på anden vis forbliver relativt fremmede for hinanden. For et kort øjeblik berører to individers verdener hinanden, men relationen er tangerende. Denne tangering afhjælpes ved brugen af penge, og hver part i udvekslingsforholdet handler selvstændigt i forhold til den anden. En væver kommer til markedet og sælger klæder; han ønsker dernæst at købe lerkrukker. Han går hen til den række, hvor pottemagerne fra en lertøjsproducerende landsby udstiller deres varer. Han kan vælge imellem at købe sin krukke hos Juan eller José eller Pedro, alt afhængig af de tilbudte varers pris og kvalitet. Priserne er hverken fuldstændig frie eller helt fastsatte: der eksisterer et spillerum for hvert produkt; inden for dette spillerum kan der være nogen prissvingning.

Denne frihed til at vælge inden for et afgrænset område får os til at tænke på den indiske landsby med dens sæt af forpligtelser for hver sektion. Der findes tilsvarende kutymemæssige »forpligtelser« for hver deltagende sektion i sektionsmarkederne. Eftersom de forskellige sektioner er afhængige af hinanden m. h. t. håndværksprodukter, kan de ikke efter forgodtbefindende gå fra produktionen af et produkt over til et andet for at maksimere eventuelle profitter. Indbyrdes afhængighed tvinger dem til at blive i deres speciale over et længere tidsrum. Men på samme måde som håndværksspecialisten i den indiske landsby havde en vis frihed uden for sit sæt af forpligtelser, således at deltagerne i sektionsmarkedet – når de først har opfyldt deres forpligtelser ved at tilbyde en bestemt specialitet og ikke en anden – frie til at gøre som de vil, til at afgøre hvor stort

deres udbud skal være og hvor meget de vil købe, og til at variere priser og kvalitet inden for en margen, der kan tolereres af hele udvekslingssystemet under et.

Men der findes en anden form for bondemarked, der ikke afhænger af sædvanlige monopolers traditionelle samspil inden for et lukket regionalt system. For at stille denne type op som modsætning til det netop diskuterede sektionsmarked, vil vi kalde denne markedstype for *netværksmarkedet*. Vi låner netværksbegrebet fra John A. Barnes, som har anvendt det på de sociale relationer, der findes i et norsk fiskersamfund.¹⁷⁾ I Norge findes der ingen vedvarende social gruppe af slægtninge bygget omkring en fælles stamfader. Hvert individ har naturligvis slægtninge, men – som i vort samfund – hvert individ har forskellige slægtninge. Hvert individ har også forskellige venne- og nabogrupper. Barnes taler om, at hver enkelt person er knyttet til andre personer som i et netværk. Netværket »er et sæt punkter, hvoraf nogle er forbundet med linjer. Punkterne i billedet er mennesker, eller undertiden grupper, og linjerne antyder hvilke mennesker der indgår i et samspil med hinanden . . . . Et netværk af denne slags har ingen ydre grænser, ejheller har det nogen skarpt afgrænset indre opdeling, for hver person opfatter sig selv som værende i midten af en samling venner.« I dette tilfælde beskæftiger vi os ikke så meget med slægtninge, venner og naboer, men med producenter og forbrugere, der er knyttet sammen ved hjælp af økonomiske udvekslingsbånd. I vores brug af billedet er punkterne i netværket økonomisk virksomme personer, og de linjer, der forener dem, er økonomiske udvekslingsbånd. Mens de bånd, der udgøres af slægtskab, venskab og naboskab repræsenterer vedvarende bånd – bånd, der i det mindste varer en anelig del af et individs liv – kan de økonomiske bånd vi taler om være fuldstændig midlertidige. En mand kan tilbyde sine grise til B i en uge, men til D, F eller Z i efterfølgende uger.

De økonomiske bånd, der repræsenteres ved vort billede af netværksmarkedet er en hel del mere skiftende end dem, der dannes mellem slægtninge eller venner. I et slægtskabsnetværk består båndet mellem to bestemte personer og er relativt særegent. Din onkel er *din*, din ven er *din* ven. Men i forbindelse med båndene i netværks-

markedet vil der ifølge sagens natur komme en tredje part ind i billedet – andre producenter, mellemhandlere eller forbrugere – og den mand, der sælger på et netværksmarked er *alles* ven (eller alles fjende). Relationen er således følelsesmæssigt ret neutral. Ydermere er den genstand for ubegrænset komplikation.

Et simpelt netværksmarked kan eksistere der, hvor en bonde sælger grise, en anden uldsweatere, en tredje skosøm til støvler, en fjerde kalk, og hvor grisehandleren endelig køber kalk og uldvarerhandleren køber skosøm. Men som nævnt er relationerne hele tiden udsat for at en tredje part kan komme til, og der er derfor mulighed for en stadig tiltagende komplikation. Flere og flere mellemhandlere og forarbejdere, der fremstiller dette eller hint produkt, kan træde ind mellem de primære producenter. Ejheller behøver cirkulationen af produkt og penge at være begrænset til de primære producenters oprindelige bosted. Kaffe, der er dyrket i Colombia kan udgøre råmaterialet i kontorpausen i Ann Arbor, Michigan; smør og ost, fremstillet på de danske bondegårde kan udgøre det engelske morgenmåltid; macheter, fremstillet i Connecticut kan sælges i butikkerne i Papantla ved den Mexicanske Golf; tyske aspirintabletter kan kurere en hovedpine i Indonesien. Potentielt involverer disse udvekslingskæder derfor ikke kun et stadig stigende antal mellemhandlere, men udover den »horisontale« bevægelse af varer og tjenesteydelser blandt medlemmerne af et bondesamfund danner de også stadig mere komplekse »vertikale« bånd, hvorigennem varer passerer fra landet til byerne, fra byerne til storbyerne inde i landet, fra storbyerne til havnebyer, fra havnebyer til oversøiske markeder. Sagt på en anden måde, udveksling af lokalt producerede varer på et lokalt marked udgør kun en lille del af udvekslingerne i et regionalmarked, regionale udvekslinger kun en lille del af et nationalt udvekslingsnetværk, nationale udvekslingsnetværk kun en lille del af internationale markeder. Bonden beskæftiger sig således ikke blot med et stort antal mellemhandlere og forarbejdere, men han bliver også involveret i et markedssystem, der på mange niveauer til stadighed udvider sig til alle sider. Den bonde, der er inddraget i så vidtstrakte systemer, vil opdage, at priser ikke længere reguleres af kutyme og af lokale presserende omstændigheder, der er bestemt af de vidtforgrene

relationer i hans lokale verden, men af stadigt stærkere kræfter hidrørende fra efterspørgsel og udbud, som han måske ikke helt forstår, og som han afgjort ikke har kontrol over.

Hvad de forskellige producenter bringer med sig til sektionsmarkedet er bestemt af de traditionelle monopoler i de samfundsgrupper, de tilhører. En mand der er født i en pottemagerlandsby har måske en fin fornemmelse for hvad hans produkt er værd; men han laver lertøj, fordi han blev født blandt pottemagere, og han køber chilipeber fra en mand, der er født blandt mennesker, der dyrker chilipeber. I det åbne netværksmarked kan man ikke forudsige *a priori* hvem der vil sælge lertøj og hvem chilipeber. Tilbudet af chilipeber og lertøj for lædervarer og uldtæpper drejer sig ikke længere om traditionelle monopoler og relationer blandt disse monopoler; det er genstand for en individuel afgørelse. En mand kan sælge lervarer i en sæson, chilipeber fra sin have i en anden og uldsweatere efter at kvinderne i hans husstand har brugt vinteren til at strikke dem. Hvor bonden træder ind i et åbent netværksmarked, går han ind i et system, hvor bestemmelsen af en produktion ikke er fastlagt i forvejen, men er genstand for svingninger, der snart favoriserer et, snart et andet produkt. Den samlede mængde lertøj eller uldsweatere i den totale økonomi er det samlede resultat af mange separate individuelle beslutninger. I sådant et åbent netværksmarked bestemmes arten og mængden af det der produceres, hvad der købes og til hvilken pris, udelukkende af produkternes relative priser. Hvis efterspørgselen efter lertøj er større end det er tilfældet for uldsweatere, så vil der blive fremstillet mere lertøj end uldsweatere.

Imidlertid – og dette er et vigtigt punkt – er der i bondens eksistensmåde inddraget ufriheder, der begrænser kapaciteten til fleksibel deltagelse i sådant et prismarked. Hvis han opererer inden for et palæoteknisk system hvor han selv forbruger en del af det, han producerer, vil han producere sin afgrøde, uanset hvilke andre slags determinanter, der er til stede på markedet. Antag nu, at han fungerer i et neoteknisk system, som har fået ham til at producere en kommerciel afgrøde. Hvis han ikke umiddelbart kan opgive, lad os sige kaffe, for at plante tobak, fordi han ikke uden betydelige tab kan fælde sine kaffetræer, der repræsenterer en langtidsinvestering, eller fordi der findes handelsarrangementer for kaffe, men ikke for

avocadopærer, så vil han fortsætte med at producere kaffe og lide tab derved, til trods for en dalende kaffepris på det større marked og en prisstigning på avocadopærer eller tobak på dette marked. Selv om det større åbne netværksmarked kræver fortløbende fleksible reaktioner fra sine medlemmer, er bondens reaktion tilbøjelig til at være uelastisk.

Ydermere er bondens position ikke blot bestemt af denne relative ufleksibilitet m. h. t. at tilpasse sin produktion til prisændringerne, men også af de vekslende relationer, priserne på hans produkt har til de skiftende priser på andre produkter. Denne regel gælder inden for hans umiddelbare regionale område og, hvad der er mere vigtigt i det lange løb, inden for det bredere marked, hvor andre regioner

Ugentlig markedsplads i Ecuador. Sådanne markeder forbinder bondehusstanden med de økonomiske systemer i nationen og ude omkring i verden. (Foto udlånt af De Forenede Nationer.)

og områder i verden konkurrerer med hans produkt. Disse prisrelationer vil ændres med tiden og ofte forårsage en kløft mellem prisen på det landbrugsprodukt, bonden skal sælge, og andre produkter og tjenesteydelser, som han må købe. Sådanne »prisøkser« indvirker stærkt på bondestandens økonomiske position. Der findes naturligvis perioder med langvarige nedgange i priserne på landbrugsprodukter, hvor en bestemt mængde af et produkt vil indbringe mindre og mindre i industrivarer eller landbrugsarbejde. En sådan periode med et konstant fald i priserne var f. eks. perioden fra omkring 1350 til 1500 e. Kr. i det senmiddelalderlige Europa. Dette fald blev ledsaget af en nedgang i jordens priser og lejeværdi, hvilket førte til en formindsket indtægt for overherrerne. Som det kunne forventes førte denne udvikling i nogle områder til forsøg på at forøge bondens byrde ved at lade ham betale mere, mens bøndernes protektorer i andre områder søgte at lette bondens byrde for at kunne holde dem på jorden og standse både lovlig og ulovlig udvandring. Sådanne forhold ændredes markant med tiden. En schlesisk bondehusstand, der i 1500 havde et betydeligt underskud kunne således vise et klart overskud 300 år senere.¹⁸⁾

Efterhånden som bonde-sektoren bliver mere fast engageret i handelen gennem netværksmarkeder, og mere og mere afhængig af de priser, der fastsættes på disse markeder, vil den også blive påvirket af selv ret små prisændringer. Dette kan have forbløffende følger for et lands hele økonomi. F. eks. har man for den moderne verdens vedkommende skønnet, at en ændring på kun fem pct. i gennemsnitlige eksportpriser for primære produkter, inklusive landbrugsprodukter fra de såkaldte underudviklede lande, omtrentlig ville svare til den årlige tilgang til disse lande af privat og offentlig kapital og statstilskud taget under et. I de sidste årtier har prissvingningerne hyppigt være meget større end fem pct. hvilket har forårsaget alvorlige økonomiske forstyrrelser hos såvel bondestanden som i det større samfund, der således påvirkes.

Tilsvarende vigtig er korte tilbagevendende perioder med nedgang i priser. Sådanne cykler kan karakterisere landbrugsåret. Fattige bønder kan i løbet af året udvikle visse behov, der tvinger dem til at sælge forhåndenværende produkter omgående. De har ingen »tilbageholdelseskraft«. Ofte kan de ikke som de velstående bønder

vente til priserne er mest fordelagtige. Senerehen kan de samme individer blive nødt til at købe produkter magen til dem, de solgte, for at supplere deres formindskede forråd, og ofte til højere priser. Hsiao-Tung Fei har givet os et eksempel fra en landsby i Østkina i 1930'erne. Landsbybeboere, som måtte sælge deres ris tidligt, lånte ris fra en rig købmand, mod at love at betale risen tilbage med renter, når høsten var overstået. Markedsprisen på ris var 2,3 dollar pr. bushel (1 bushel svarer til ca. 36 l. O. a.). Den lånte ris skulle betales tilbage til en pris af 4 dollar pr. bushel. Liegledes kunne en person, der manglede penge i oktober låne penge til en rentesats svarende til en dollar lånt med 162,9 pund morbærblade (der bruges som foder til silkeorme i forbindelse med fremstillingen af silke-tråde). Ved høsttid havde 162,9 pund morbærblade imidlertid en værdi på tre dollars og lånet skulle betales tilbage med tre gange så meget, et system der passende kaldes »plukke penge på morbær-træer«.

Sådanne kritiske situationer kan i tråd med bondens forbrugs-ønsker tvinge bonden til at anvende nogle af sine specielle færdigheder som en deltidsbeskæftigelse, der kan skaffe ham penge, eller til at integrere en eller anden specialitet i sin landbrugscyklus. Selv om hans kapacitet til at producere en ny slags afgrøde kan være begrænset, byder hans kapacitet til at disponere over sin overskudsarbejdskraft på større fleksibilitet. Således dyrkede bønderne i Kaihsienkung i Østkina ikke bare ris, men de avlede også silkeorme for at fremstille silketråd til markedet. Fei har beskrevet dette ekstra-håndværks betydning for livet i landsbyen. Den gennemsnitlige jord-eje var omkring $8\frac{1}{2}$ *mow* (1 acre svarer omtrent til 7,9 *mow*). Hvis hver *mow* producerer seks bushel ris på et normalt år, vil gennemsnitsgårdbrugets totalprodukt være 51 bushel. Gennemsnitshusstanden har brug for 42 bushel til eget forbrug, hvilket efterlader 9 bushel til salg for penge. Med markedspriser i høsttiden på omkring 2,5 dollars pr. bushel, vil dette overskud give omkring 22 dollars. Men husstanden havde brug for mindst 200 dollars til at dække de løbende udgifter. »Det er således indlysende, at eksistensen ikke kan opretholdes på grundlag af landbrug alene.«²⁰⁾

En løsning er at agerdyrkeren selv holder opsyn med afgrøden, mens hans kone bliver en handlende, der rejser viden om, engageret

i køb og salg af små produktmængder, som det er tilfældet på Jamaica eller Haiti. Eller bondehusstanden begynder måske at sælge en del af sin egen arbejdskraft for at få lønninger. Således drager indianerne i Guatemala og Andesbjergene ned til kysten på årlige vandringer, lige som *aneilipimænd* og *aneilipikvinder* fejede hen over England i det trettende århundrede under søgen efter arbejde ved høsttid.²¹) Eller måske bliver nogle af de mandlige medlemmer af bondehussanden på gården, mens andre – raske og rørige sønner og døtre – går ud og arbejder for lønninger som dernæst bringes tilbage til den fælles ressourcepulje derhjemme, som det var tilfælde med de sæsonomvandrende arbejdere i Rusland før revolutionen, *otkhod-nichestvo*'erne. En sovjetisk undersøgelse for nylig af Viriatino, en stor russisk landsby 200 mil sydøst for Moskva, demonstrerer, at både de udelte store familier og mønsteret med sæsonvandringer har bestået under det sovjetiske styre.²²) Således deltager bonden ikke bare i et produktmarked, men også i et marked, hvor en af de handelsvarer, der betales for med penge, er arbejde.

Når bonden bliver involveret i netværksmarkeder, kan han derfor blive konfronteret med en hastig formering af håndværksspecialister og specialitetssælgende mellemhandlere eller kommercielle tjenesteydelser, som han ikke kun økonomisk må hamle op med, men også socialt. Deltagerne i sektionsmarkedet, der er diskuteret ovenfor, imødegår dette problem ved social udelukkelse, idet de grupperer alle specialister af én slags som værende anderledes end dem selv og deres sektion, som fremmede og potentielle fjender. Alle er medlemmer af grupper, og sociale forbindelser kan reguleres i overensstemmelse med gruppemedlemskab. Udtrykt i sociologiske vendinger er nogle medlemmer af ind-gruppen; andre er medlemmer af ud-gruppen. Bondens egen gruppe er hans positive referencegruppe; ud-gruppen er hans negative referencegruppe, som han måske ikke har mere forbindelse med end hvad der dikteres af markedet.

Deltageren i et markedsnetværk må imidlertid se den kendsgerning i øjnene, at alle andre deltagere i markedet, bonde eller ikke-bonde, potentielt både kan spille en gavnlig og en udbytende rolle. Bonden står i midten af en række koncentriske cirkler, hvor hver cirkel markeres af fagmænd, som han deler mindre og mindre erfaring med, og som han har færre og færre fælles forståelser med. Dette

kan stilles op på en anden måde. Der findes de mennesker, der står ham nær, bønder som ham selv, hvis motiver og interesser han deler og forstår. De udgør »vi andre«, som italienerne siger, eller, i Mexicansk sprogbrug *nosotros los pobres*, »vi de fattige«. Disse danner ikke en gruppe, der er karakteriseret ved vedvarende sociale forbindelser, men en kategori af mennesker med hvem samspil og forståelse er mulig på grundlag af fælles præmisser. Dette er bondens positive referencegruppe. Over for mennesker, der falder inden for denne kategori, er det muligt at have upartiske relationer. Hver enkelt kan og vil søge sine særlige fordele, men hver enkelt er klar over de snævre grænser ud over hvilke en handlen til eget bedste truer med at bryde aktuelle eller potentielle forbindelser. Det er f. eks. den interesselighed inden for referencekategorien, der muliggør personlige og sympatiske *pratik*-relationer (foretrukne sælger og køber) blandt markedskvinder på Haiti. Deres *pratik*-forbindelser sammenknytter producent og mellemandler, eller mellemandler og mellemandler, eller mellemandler og forbruger. De smidiggør sådanne transaktioner som køb og salg og lån; de har indflydelse på prisafslag og indvilligelsen i »lidt ekstra« ved en handel.²³) En sådan referencekategori kan også inkludere håndværkere, der, ligesom bonden, ernærer sig ved en mindre vareproduktion. Landsbyens smed, skomageren i byen, og skriveren er endnu ikke fjernet så meget fra bondens livserfaring, at de fremtræder som udenforstående eller fremmede.

Karakteristisk nok indtræder der imidlertid en ændring i bondens holdning, når han står over for den person, der har retentionsret på hans overskud: grossererens, skatteopkræveren, lederen af et investeringssystem, der udlægger håndværksproduktionen til landsbyerne og indsamler de producerede varer, og arbejdskontrahenten, som fin-kammer landet for arbejdsdygtige mænd. Disse mennesker repræsenterer ikke alene en aktuel eller potentiel trussel mod bonden i hans bestæbelser for at holde ligevægt mellem de forskellige fonds, der gør hans eksistens mulig, men de er også knyttet til ham gennem bånd, der er baseret på en enkelt økonomisk eller social interesse, sædvanligvis motiveret af ønsket om vinding. De økonomiske interesser er direkte modsatte og opvejes ikke af en mere personlig involvering. Hvor vi finder bønder involveret i netværksmarkeder

finder vi derfor også, at grossererens eller lagerforvalteren – endog når han bor i landsbyen – vedvarende anses for at være en fremmed og udenforstående. Han tilhører bondens negative referencekategori.

I kraft af selve det faktum, at bondesamfundet danner en integreret del af et større samfund, er udvekslingerne mellem bønder imidlertid sjældent af autonom karakter. Den kan finde sted samtidig med andre former for udveksling. *Jajmani*-systemet i det indiske bondesamfund fandtes side om side med fjernhandel, som var støttet af herskerne, mens de beskedne udvekslinger i de indianske landsbyer i Mellemamerika i dag optræder side om side med transaktioner der knytter deres sektioner til de større nationale og internationale markeder. Hvis vi f. eks. besøger et indianermarked i Mexico, ser vi – foruden de landsbyboere, der sidder i forskellige rækker af boder alt efter arten af deres tilbud og venter på køberne – rejsende købmænd, som byder på indianernes produkter, eller som sælger industriprodukter, der er fremstillet uden for sektionermarkedet. I sådanne situationer forbliver samfundsgruppen imidlertid veldefineret og integreret, og vi kan repræsentere handelssystemet ved en række lag, hvor det ene er lagt oven på det andet. Her påvirker det større markedsnetværk de lokale udvekslingsarrangementer, men det formår ikke at opløse dem fuldstændigt.

DISPOSITIONEN OVER BONDENS OVERSKUD

Hvor markedssystemet kom til at dominere samfundet som et hele, opløste det imidlertid også de gruppemonopoler, der eksisterede på det lokale plan, hvad enten de var indlemmet i protektor-klient relationer eller i de arrangementer, der var foranstaltet inden for sektionermarkedet. Her finder vi, at markedssystemet trænger ind i samfundet og omdanner alle relationer til enkelt-interesse forbindelser mellem individer med varer til salg. Under sådanne omstændigheder ligner bøndernes handelsvirksomhed stadig ikke de kommercielle transaktioner, vi er bekendt med fra de industrielle lande i verden. Årsagerne hertil ligger, som vi har set ovenfor, i bondens begrænsede produktionskapacitet, i hans begrænsede tilbageholdelseskraft, i hans begrænsede købekraft, i hans forsøg på at holde markedets

indflydelse på afstand. Disse steder, hvor bønderne mødes med henblik på kommerciel udveksling, knytter dog effektivt bonden til aktiviteterne i den større orden, ved på samme tid at begunstige de udvekslinger, han har brug for, og true hans sociale og økonomiske balance. Vi bemærker, at når bøndernes arrangement til udveksling af varer bliver en del af et markeds-system, så indvirker markedet ikke blot på bondens produkt og de varer og tjenesteydelser, han kan forlange for dem, men også på selve hans produktionsfaktorer. Det kan fastsætte priser ikke alene for lertøj og plovdele og kartofler, men også for jord og arbejde, de to faktorer, der giver ham nogen autonomi i en sammenhæng bestående af asymmetriske forhold. Dvs. markedet vil måske ikke blot påvirke bondens profitfond, men også hans afgiftsfond og gennem begge hans usikre balance mellem underhold, udskiftning og ceremonielle fonds. For at forstå dette tydeligere må vi gå over til en diskussion af de forskellige måder, hvorpå bondens overskud overføres til andre afsnit af befolkningen, som har retentionsret på det.

Hvis vi f.eks. havde set på landsbyerne i Oudh i Indien i det attende århundrede,²⁴⁾ ville vi have set, hvordan en gruppe godsejere i hver landsby sad inde med jorden. Enhver sådan gruppe dannede ydermere en del af jurisdiktionen under en politisk overherre, en *raja*. Systemet med at pålægge en landsby betaling af afgifter og skatter, med at tappe agerdyrkerens afgiftsfond, varierede i forskellige områder i Indien. I nogle områder betalte hver bonde individuelle afgifter til overherren; i andre områder satte hele landsbyen en procentdel af høsten til side til »rajaens bunke«. Hvilken metode man end brugte til at pålægge afgifter med, var hvert stykke opdyrket jord i et bestemt år med til at støtte en hel pyramide af krav og modkrav fra herremanden som kontrollerede den politiske helhed, hvoraf landsbyen dannede en del helt ned til den kasteløse gadefejr.

En lignende situation forelå i forholdet mellem herremanden og hovbonden i det middelalderlige Europa. Herremandens gods, var ikke så ofte et stort sammensluttet forpagtningsdistrikt, men snarere en samling krav på varer og tjenesteydelser fra en bestemt person, herremanden. Herremanden overdrog jord til sine afhængige agerdykere. Til gengæld for overdragelsen af jord, jagtrettigheder, rettigheder til græns gange eller træ måtte en afhængig bonde

betale herremanden med produkter eller udføre arbejde på herremandens jord. Hver enkelt agerdyrker kunne have et helt forskelligt forhold til sin herremand, alt efter hvilke af herremandens ressourcer, han benyttede, og skyldte så forskellige ting til gengæld. Det var derfor mange forskellige grader og kategorier af afhængige bønder, der ydede herremanden tjenester og modtog nødvendige ting fra herremandens gods. Hvad mere er, kunne agerdyrkerne på deres side overgive byggegrunde til jordløse arbejdere til gengæld for deres arbejde eller endog udleje den jord, der var stillet til deres disposition, til en tredje part uden jord, indtil ethvert stykke jord til sidst indgik i en kompliceret pyramide af krav og modkrav. Som det var tilfældet i de indiske landsbyer, var der en tendens til at gøre systemet arveligt, at videregive både de rettigheder og forpligtelser, der var forbundet med den forpagtede jord, fra far til søn.

Hvad disse eksempler har til fælles er, at en person eller en gruppe personer kræver rettigheder til den jord, der benyttes af bondestanden. Jorden udgør denne persons *domæne*, idet *domæne* betyder fuld ejendomsret til eller kontrol med brugen af et bestemt område. Privat ejendomsret til jord, der giver ret til at sælge eller på anden vis frit disponere over et givet stykke jord, en ret, der findes i vort samfund, er blot én form for domæne. En person har måske ikke lov til at sælge den jord, han har rettigheden til, eller fjerne de bønder, der optager den, og kan dog fortsætte med at have den som sit domæne og besidde rettighederne til den i form af retten til at afkræve skat som betaling for tilladelsen til at benytte den.

DOMÆNE-TYPER

Tre domæne-typer har traditionelt påvirket bondestanden: det patrimoniale, præbendale og merkantile domæne. *Det patrimoniale domæne* er ofte blevet kaldt »feudal«, et ord, der er ladet med så mange bibetydninger at det helst bør undgås. Patrimonialt domæne over jord finder sted når kontrollen med jordbrugerne overlades til herremænd, som arver retten til domænet som medlemmer af slægtsgrupper eller ætter, og når denne kontrol medfører retten til at modtage afgifter fra indbyggerne som betaling for deres brug af jorden. Domænet bliver arven for en række herremænd, deres patrimonium.

En bonde betaler afgift til en godsejer. (Rodericus Zamorensis, *Spiegel des Menschlichen Lebens*, Augsburg-udgave, Peter Berger, 23. august, 1488.)

Sådanne rettigheder kan være opbygget som en pyramide, hvor herremænd af en højere orden udøver nedarvede rettigheder over herremænd af en lavere orden, og hvor herremænd af den lavere orden udøver domæne over bønderne, som udfører arbejdet på jorden. Bonden står altid nederst i sådan en organisationsmæssig pyramide, og opretholder den med sine overskudsafkast, som leveres i form af arbejde, naturalier eller penge.

Det præbendale domæne adskiller sig fra det patrimoniale domæne derved, at det ikke er arveligt, men overgives til embedsmænd, som indhenter skatter hos bønderne i deres egenskab af statens tjenere. Sådanne domæner er da ikke slægtsdomæner; de repræsenterer snarere indtægter – præbender – der betales for udøvelsen af et særligt embede. Ordet *præbend*, der er brugt på denne måde af Max Weber, henviste oprindeligt til vederlag eller »kald«, som blev til-delt den europæiske gejstlighed.²⁵⁾ Denne vederlagsform er på karakteristiske vis forbundet med stærkt centraliserede bureaukratiske stater – som Sassanidimperiet i Persien. Ottomanimperiet, Mogul-

imperiet i Indien og det traditionelle Kina. Den politiske organisation i disse imperier forsøgte at indskrænke de arvelige krav på jord og skat, og indførte i stedet en hersker med ekspropriationsret, en despot, hvis krav tilsidesatte alle underordnedes krav på domænet. Alle underordnede domæner blev overgivet til embedsmænd i deres egenskab af at være herskerens tjenere.

En anden form for præbendalt domæne, der er lige så vigtig, drejer sig ikke om jord, men om indtægt, som staten – i skikkelse af en hersker – aftager fra bondestanden. Ved denne form for præbendalt domæne har embedsmanden fået lov til at tage en bestemt del af statskatten og bruge den til eget formål. Dette kan gøres på to måder: enten ved at overgive retten til at inddrage statsafgifter i form af skatter fra visse områder til såkaldte skatteforpagtere, som udfører arbejdet med at indsamle skatter til staten, og som er berettiget til at beholde en del af indtægten for sig selv; eller ved først at centralisere statsindtægten og dernæst betale embedsmændene et salær for deres tjeneste. Skatteforpagtning var den dominerende form for præbendalt domæne i Mellemøsten og Mogul-Indien. Betaling af salær var almindeligt i den mere centraliserede stat Kina. Både skatteforpagtere og det lønnede bureaukrati havde naturligvis mange lejligheder til at indsamle penge, som de aldrig lod gå videre til de højere myndigheder. Max Weber har skønnet, at selv under de bedste betingelser var der ikke mere end 40 pct. af alle statsindtægter i Kina, der nogen sinde nåede frem til den centrale myndighed. Beløbene varierede fra periode til periode, en variation, der markerer op- og nedgange i regeringens strength over for sit bureaukrati. Ikke desto mindre indebærer præbendalt domæne åbenbart en meget større grad af centralisering, et meget større spillerum for den centrale myndighed end det patrimoniale domæne som tildeler de forskellige domæne-indehavere en større autonomi.

Et fællestræk for både patrimonialt og præbendalt domæne var det omfang, i hvilket udøvelsen af dem var omgivet af det, vi har kaldt ceremoniel. Dette var særlig markeret i det patrimoniale domænes tilfælde, hvor herremanden ofte stod i et umiddelbart personligt – eller i det mindste personificeret – forhold til sine afhængige bønder. Mange af de tjenester, der blev ydet denne herremand, havde ceremonielle aspekter, og lejlighedsvis gjorde herremanden

gengæld med naturalier. Det må huskes at selve forholdet mellem herremand og bonde ofte var formuleret som en slags kontrakt ifølge hvilken herremanden udvekslede protektion og adgang til jord med retten til at modtage afgifter fra bønderne. I det trettende århundredes England blev dette kontraktmæssige forhold symbolsk erklæret for en slags pagt. I et digt fra det fjortende århundrede *Piers Plowman*, lover Piers at »svede og så for os begge«, mens herremanden skal »fri den hellige kirke og mig selv fra røvere og onde mænd«. De tjenester en bonde ydede sin herremand, var ofte forbundet med store begivenheder i den ceremonielle cyklus, som når bonden bragte øl eller høns til jul, eller æg til påske. Til gengæld ville herremanden give sine fæstere en fest i forbindelse med påske eller jul, eller med hans bryllupsdag. De mænd, der kom for at lyde herremandens befaling om at pløje eller udføre andre tjenester, blev ligeledes ofte bespist af ham til gengæld. En sådan kæde af gaver mellem herremanden og hans underordnede tjente i George Homans ord »til at blødgøre de to parter følelser over for hinanden og til at symbolisere den gensidighed, der blev opfattet som grundlaget for deres indbyrdes forhold.«²⁰⁾

Hvor det præbendale domæne var det fremherskende, blev der ligeledes gjort forsøg på at lade et ceremoniel omgive bondens forhold til herskeren som den øverste herre og beskytter af jorden. Herskeren blev sædvanligvis betragtet som en søn af himlen eller som de overnaturlige kræfters jordiske intendant, der opretholdt orden i kosmos ved at opretholde orden i den stat, han herskede over. Denne herskerens ceremonielle glans blev kastet tilbage ud over alle dem, der arbejdede i hans tjeneste og udførte hans ordrer. Således blev en kinesisk embedsmand indtil for nylig af bønderne betragtet ikke bare som en teknisk administrator, men også som en rituel figur. Hsiao-Tung Fei fortæller, hvad der skete i tilfælde af oversvømmelse, tørke og græshoppeplager:

. . . . folkene gik til distriktsledelsen og bad om magisk hjælp. I følge gammel tradition var distriktets øvrighedsperson folkets troldmand. Når der var oversvømmelse gik han ned til søen eller floden og forlangte, at vandet skulle trække sig tilbage ved at kaste sine tjentslige ejendele i vandet. Når der var tørke udstedte han forbud

mod at dræbe grise og organiserede en parade med alle de remedier, der antydede regn, såsom paraplyer og lange støvler. Når der var græshoppeplager paraderede han med afgudsbilledet af *luiwan*.²⁷⁾

Sådanne ceremonier kunne udfylde forskellige funktioner. Som Homans antyder bidrog de til at holde balance i det asymmetriske forhold mellem bonde og magthaver ved at kompensere bonden rituel. De omgav på samme tid magthaverens figur med rituel værdi og understregede således hans domænes legitimitet i sammenligning med de latente modkrav fra de mennesker, et sådant domæne blev udøvet over.

Den tredje vigtige form for domæne over jord er *det merkantile domæne*. Her anses jorden for at være jordejerens private ejendom, et selvstændigt hele, der kan købes og sælges og bruges i spekulationsøjemed. Betraget som et selvstændigt hele, der kan købes og sælges, er det ifølge økonomernes definitioner en handelsvare. Karl Polanyi har påpeget, at dette er en legal fiktion, eftersom jorden er en del af naturen; den *er* der bare og *produceres* ikke for at blive solgt.²⁸⁾ Det merkantile domæne hævder som alle andre domæner en overret til jorden og som de forrige domæner, diskuteret ovenfor, retten til at inddrage skatter til gengæld for dens afbenyttelse. Denne skat kaldes hyppigt forpagtning. Det merkantile domæne adskiller sig imidlertid fra de forrige former for domæne derved, at det behandler jorden og den potentielle indtægt, der kan afledes fra den, som en imantinær pengesum. Eftersom jorden behandles som en vare, der kan købes og sælges, har den en pris som alle andre varer. Endvidere kan jorden – når den først er købt – bruges til at fremstille andre salgbare varer med, og købesummen kan regnes for investering af kapital. Hvis ejeren overlader jorden til en anden, kan han ombytte skatten, som han ville modtage under de ældre domæneformer, med en afgift, hvis størrelse afhænger af efterspørgsel og udbud af varen jord i det pågældende område. Her får lejen karakter af betaling af renter af investeret kapital – som kapitaliseret leje, eller som Sir Henry Maine kaldte det, konkurrenceleje.²⁹⁾ Hvad mere er en jordejer kan under sådan en domæneform låne penge med sin jord som sikkerhed. Han kan belåne sin jord, og i tilfælde af manglende tilbagebetaling kan udlåneren overtage do-

mæneretten til jorden, beslaglægge ejendommen og sælge den til højstbydende for at få sine penge hjem.

Disse tre former for domæne over jord – patrimonial, præbendal og merkantil – udelukker ikke nødvendigvis hinanden gensidigt; i de fleste aktuelle tilfælde optræder de sammen. Det er snarere kombinationen af dem, deres »sammenblanding«, og den relative betydning af de forskellige former, der bestemmer den organisationsmæssige profil af en bestemt social orden. Sålædes dominerede det patrimoniale domæne den organisationsmæssige profil af middelalderens Europa nord for Alperne. Men den optrådte sammen med præbendalt domæne, der af herskeren var givet til både verdslige og gejstlige herremænd, med hyppige salg af patrimoniale rettigheder fra en patrimonial herremand til en anden, samtidig med overdragelse af bøndernes brugsrettigheder til jord (inklusive de tilsvarende forpligtelser til at betale skatter til den herremand, der besad domænet), og selv med konkurrence-lejens afgifter og byrder.³⁰ Ikke desto mindre var den patrimoniale struktur den fremherskende indtil handelssystemet begyndte at dominere samfundet som et hele og i stigende grad efter det trettende århundrede at omdanne det patrimoniale til et merkantilt domæne. I Østen, hvor det præbendale domæne længe var dominerende, var der på den anden side altid perioder og steder, hvor præbendale herremænd enten legalt eller illegalt kunne gøre deres embedsdomæner arvelige og/eller salgbare.

Endvidere kunne de forskellige måder at organisere sociale relationer på at optræde på forskellige niveauer. Således kunne en herremand opretholde patrimonial kontrol inden for grænserne af sit domæne, men bestyre det som et kapitalistforetagende, et mønster, der blev fulgt i Østtyskland, i Rusland og i Latinamerika fra det sekstende til det nittende århundrede. Eller en herremand havde måske patrimonial kontrol med nogle domæner, mens han havde andre som præbender. På tilsvarende vis findes der steder i det nutidige kapitalistiske system, hvor patrimoniale domæner fortsætter med at eksistere, skønt de patrimoniale herremænd måske er nødt til at behandle deres patrimonier i handelsmæssig øjemed for at overleve i konkurrencen. Hvor herremanden endvidere var villig til at omdanne sine rettigheder til arbejde og betaling til modtagelse af penge, fremskynkede han ofte udviklingen fra patrimonialt til merkantilt domæne.

Det faktum, at forskellige former for domæne kan eksistere sammen i det samme sociale system, skønt blandet forskelligt fra samfund til samfund, skulle gøre os forsigtige m. h. t. at prøve på at placere disse domæneformer på en udviklingsskala. Denne forsigtighed forstærkes, når vi bliver klar over, at de forskellige former for domæne kan optræde sammen med et hvilket som helst af de tre forskellige handelssystemer, som vi har diskuteret ovenfor. Vi må erkende at domæneformerne kun er *former*; det er den måde, de praktiseres på, der har den store sociale konsekvens. Det merkantile domæne er således blevet anvendt forskelligt af jordejere, der ihærdigt har bestræbt sig på at forbedre selve produktionsprocessen, og af dem, der blot har været optaget af at øge deres økonomiske udbytte uden at ændre produktionsgrundlaget. I det nordvestlige Europa tog man det første alternativ, og uduelige og udygtige producenter blev sat til side til fordel for dygtige og effektive. Genstridige palæotekniske bønder blev enten tvunget til at overtage nye produktionsmetoder eller tvangsmæssigt udskiftet med nye grupper af kooperative neotekniske producenter. Denne ændring kunne kun fuldføres i forbindelse med et stadigt voksende marked, som tilvejebragte en stadig voksende kapitalfond, og som omdannede alle krav på domæner til sælgelige merkantile domæner.

Man fulgte en anden kurs i de områder af verden, hvor enten patrimoniale eller præbendale domæner bibeholdt deres styrke, og hvor de merkantile domæners antal var få, eller hvor de varer, der produceredes under patrimoniale eller præbendale domæner kun delvis eller lejlighedsvis kom ind på netværksmarkedet. Orienten og Latinamerika var sådanne områder. Mens de merkantile domæners fordringshavere i det ekspanderende nordvestlige Europa investerede deres kapital i at omdanne de palæotekniske økolyper, og således begyndte at tage del i produktionens risici, vedligeholdt man i disse andre mere traditionelle områder det palæotekniske grundlag for systemet. De lod således produktionens risici gå videre til bonden, og gjorde blot deres metoder til indsamling af betalinger mere effektive.

Dette system er blevet kaldt leje-kapitalisme. Under dette system kan de forpagtningsafgifter, der er knyttet til de forskellige pro-

duktionsfaktorer, som bonden forestår, akkumuleres, men de kan også sælges helt eller delvis til andre interesserede parter. I dette system blev den på bonden baserede produktive økonomi opdelt i et system af produktionsfaktorer, hvor der for hver af disse blev beregnet en speciel og sædvanligvis ensartet vurderet del af bruttoindtægterne. De følgende faktorer blev, og er det som en regel endnu i dag, påstået at være vigtige produktionsfaktorer: vand (som sædvanligvis er kombineret med jord i regnfulde områder eller med regelmæssige vandforsyninger fra floder), sæd, arbejdsdyr (og andet inventar, der er temmelig knapt) og endelig menneskelig arbejdskraft.³¹⁾

Som det er tilfældet i visse dele af Det nære Østen, er lavpunktet i dette system nået, »når den bonde, der dyrker jorden mod at afgive en del af afgrøden ikke får mere end en mager del af sit arbejde i hænde«. Men det er endog muligt at opdele selve landbrugsarbejdet (f. eks. pløjning, høst, og somme tider pasning af træer osv.) og betale herfor med passende andele af produktet. Forestillingen om den arbejdende enhed begyndte at opløses i en række individuelle arbejdsopgaver og tilsvarende krav til indkomsten. Denne proces med opdeling i forskellige opgaver, til hvilke der tilskrives selvstændige pengeværdier, bringer bonden i gæld for hver af de forskellige produktionsfaktorer, som han har brug for til at frembringe en afgrøde. Han skal måske betale for at få vand, og hvis han ikke har pengene, bliver han nødt til at låne dem og betale renter af dem; eller han kan låne penge og betale renter for at få redskaber eller låne arbejdsdyr og betale en afgift for at bruge dem.

Et sådant system fører hurtigt til forsøg på at vende de forskellige rettigheder til indkomst til gælds krav. Rentesaetser på 100 eller 200 pct. er ikke ualmindelige. Grundene til sådanne høje rentesaetser er adskillige, delvis økonomiske, delvis politiske. En økonomisk faktor hidrører fra stor befolkningstæthed og relativ mangel på jord, især i zoner med permanent landbrug (med hydraulisk agerbrug). Efterspørgselen efter jord tvinger prisen i vejret, hvorved der også sker en stigning både i lejen af jorden og renterne på de lån, der er stiftet under afbenyttelsen af den. En anden økonomisk faktor er den, at befolkningens fattigdom tvinger agerdyrkerne til at bruge den indtægt, de har fra produktionen, til at ernære sig selv med. Fattigdom

medfører, at livets opretholdelse prioriteres over investering, og gør det umuligt for mange agerdyrkere »at få det til at løbe rundt«. Derfor må de prøve at få penge gennem lån, og de bliver ofte nødt til at bruge sådanne penge til dækning af leveomkostningerne. Pengeudlåneren får imidlertid ikke sit udbytte fra sine kreditorens forbrug, men fra deres produktion. Såvel det samlede behov hos agerbrugeren for lån som pengeudlånerens ønske om at forstørre sit udbytte af deres produktion tenderer mod at sætte rentesatserne op. Ydermere vil udlån til sådan en befolkning, der kun har en minimal tilbagebetalingskapacitet, låse kapitalen fast; dvs. pengeudlåneren kan ikke altid eller ubesværet få sine penge igen, når han skal bruge dem. Denne situation har igen den virkning, at rentesatserne går i vejret.

Men der er også politiske grunde til dette fænomen. Hvor der findes politisk ustabile tilstande, sker der også en stadig omgruppering af dem, der sidder inde med kravene på jorden og pengene. Herremænd og pengeudlånere bliver derfor nødt til at få så meget ud af deres krav som muligt i løbet af den tid, de bestrider et embede. Dette gælder også for de systemer, hvor skatteforpagtere har præbendale krav på beskatningen af bondestanden, og hvor de kan forøge deres andel ved at forøge den totale størrelse af det fremtvungne overskud. En yderligere faktor kan være eksistensen af en gruppe herremænd og pengeudlånere, hvis virkelige interesser består i at leve i byområder og indtage et politisk embede, og som ser udbytningen af landområderne som en hurtig metode til at skaffe sig rigdom til brug i deres politiske og sociale karriere. Et sådant system er selv-begrænsende derved, at det reducerer drivkraften ved at reducere den landdyrkende befolknings forbrug til det biologiske minimum. Dernæst drager byerne fordel af de overskud, der aftappes fra landet af lejeindsamlere fra byerne uden at det giver anledning til udvidet landbrugsproduktivitet.

Den afgørende kontrast mellem den omfattende omdannelse af agerbruget, der er foregået under ledelse af det merkantile domæne i det nordvestlige Europa, i sammenligning med den relative stagnering af landbruget i områder, der er domineret af leje-kapitalisme, såsom Det nære Østen og Indien, bestyrker vor påstand om, at selv

om *domæne-formen* som sådan er relevant for den måde, hvorpå et bondeøkosystem er organiseret, idet den leverer mønsteret for de sociale relationer, så er det *den måde mønsteret bruges af magthaverne på, der er afgørende for udformningen af det totale systems profil*. Det merkantile domæne kan bruges til at lade landbruget teknisk set være stillestående, til at opretholde palæotekniske bondeøkotyper, samtidig med at der trækkes på alle mulige afgift- og profitfonds, som bonden er i stand til at fremskaffe under disse betingelser. Eller det kan bruges til at kaste sig over både de overskud, der frembringes ved produktionen og selve denne produktions karakter. Det merkantile domæne kan således eksistere i sociale systemer, hvor bonden danner grundlaget for hele produktionen. Der kan det bestemme de *sociale relationer*, der styrer ejendomsret og disposition over overskud, uden dog at berøre selve det produktive grundlag. På den anden side kan det i en periode med tiltagende industrialisme blive det vigtigste tvangsmiddel, når brugen af jorden skal overgå fra producenter til neotekniske producenter, hvorved selve grundlaget for produktionen berøres.

I det tyvende århundrede gjorde en fjerde domænetype sin entré, især i Sovjetunionen og Kommunistkina, men også i andre lande som har undergået en større landbrugsreform, som f. eks. det nyere Mexico eller Ægypten. Vi vil kalde dette for *administrationsdomænet*. Det har visse træk fælles med det præbendale domæne, idet det er staten, der kræver maximal suverænitét over jorden, og jordens produkt beskattes af staten gennem et embedsmandshierarki. Hvor det præbendale domæne stort set har ladet landbrugsproduktionen uberørt, og stillet sig selv tilfreds med at trække på de afgiftsfonds, der frembringes af bondestanden, indvirker administrationsdomænet såvel på landbrugsproduktionen som på disponeringen over produktet. Igen er der ikke tale om et helt nyt princip i organisationen af rettighederne til jorden og arbejdskraften. Eksperimenter med direkte statseje og statsforvaltning af jorden er blevet udført i adskillige centraliserede bureaukratiske samfund, men det har altid været et mindre mønster, domineret af udbredelsen af det præbendale domæne, over et bondesamfund, der har foretaget sine egne beslutninger i produktionsprocessen. I det tyvende århundrede har vi imidler-

tid været vidne til udbredelsen af statsejede landbrug, som også forvaltes af en gruppe teknikere udsendt af staten, hvilket kun overlader den enkelte landbrugsenhed en begrænset frihed.

I Sovjetunionen har den dominerende form for disse administrationsdomæner været *kolkhoz*'en, hvor de vigtigste produkter, sædvanligvis kornsorter, dyrkes kollektivt, mens hver *kolkhoz*-arbejder har et lille »privat« jordstykke ved siden af, hvor han dyrker afgrøder til underhold eller letfordærlige fødevarer, som kan sælges på lokale markeder. Nylige undersøgelser har vist at *kolkhoz*'erne ikke er en ubetinget succes. De private jordlodder, der tildeles agerdyrkerne, har vist sig at være meget mere produktive end de kollektive

En sovjetisk statsstjenestemand ved landbruget taler til medlemmerne af en kolkhoz. Kolkhoz'en kombinerer kollektive og private landbrugsvirksomheder; sovkhos'en tildeler ikke arbejderne nogen forbindelse med jorden. (Sovfoto.)

landbrug. Selv om disse private jordlodder kun udgør 3 pct. af det totale tilsåede område i Sovjetunionen, producerer de næsten 16 pct. af det totale afgrødeprodukt, og næsten halvdelen af alle kvægavlsprodukter. På samme tid investerer de sovjetiske bønder omkring to tredjedele af deres arbejdsindsats i de kollektive landbrug, og en tredjedel i deres egen jord. Således producerer 30 millioner små jordlodder fortsat en væsentlig del af det totale udkomme og optager en betragtelig del af den tilgængelige arbejdskraft.³²⁾

Som modsætning hertil har vi *sovkhos*'en, den anden form for administrationsdomæne, hvor landbrugene drives af landbrugsarbejdere, som ikke har anden forbindelse med landet. Lignende forsøg er blevet udført i Kina, og de nyeste af dem har bestået i dannelsen af kommuner, der på tilsvarende vis har forsøgt at samle store antal agerdykere i produktions- og forbrugsgrupper under statsligt overopsyn. I Mexico blev størsteparten af den jord, der blev eksproprieret efter revolutionen tildelt agerdyrkersamfund, sammensat som korporative enheder, eller *ejidos*. Hver *ejido* skulle bestå af uafhængige jordstykker, der var overdraget til bestemte familier. I nogle områder, især i de højt produktive bomuldsdyrkende områder i den nordlige del, har regeringen eksperimenteret med direkte administrationsdomæne over den jord, der er uddelt til agerdykerne, som teoretisk set er andelshavere i en offentligt administreret korporation.

En så omfattende reorganisering af det palæotekniske bondesystem er imidlertid kun mulig under særlige omstændigheder. For at fuldføre dette synes to faktorer at være af væsentlig betydning. For det første må der være et eller andet nyt område eller en udvidelsesmulighed, der kan fungere som sikkerhedsventil for de befolkningsgrupper, der er forflyttet fra landet som følge af indførslen af metoder, der med mindre arbejdskraft kan ernære flere mennesker. En sådan udvidelsesmulighed kan være geografisk som når den befolkning, der er tilovers, kan forflyttes til nye landområder, eller den kan være erhvervsmæssig, når et voksende industrikompleks viser sig at være i stand til at optage mennesker uden jord. Men eksistensen af en grænse er ikke tilstrækkelig. For det andet må den kontrollerende gruppe, der indleder ændringen af økotypen hen imod neotekniske normer, være i besiddelse af et magtgrundlag, der er

uafhængig af bøndernes landbrug. Dette magtgrundlag kan være militært; eller det kan være kommercielt, hvis f. eks. hovedindtægtskilden hidrører fra oversøisk handel; eller det kan være industrielt, således at bondeoverskuddene ikke er de eneste vigtige indtægtskilder. Sagt på en anden måde, kapaciteten til eksperimenter i et palæoteknisk system er begrænset; alle de sociale og økonomiske æg ligger i en palæoteknisk kurv. Kun i en situation hvor der eksisterer effektive alternative valgmuligheder kan en overgang til et nyt system finde sted. Ved en sådan overgang er domæneformen vigtig for udviklingen af de sociale relationsmønstre, der styrer overgangsperioden og bestemmer strukturen i det samfund, der er ved at vokse frem. I sig selv er de imidlertid bare organisationsmæssige mønstre. Den måde, disse organisationsmæssige mønstre anvendes på er noget der afhænger af den sociale organisation og magtorganiseringen, nogle emner, vi skal beskæftige os med i næste kapitel.

3. Bondestandens sociale aspekter

Under vores behandling af bondestandens økonomiske aspekter, begyndte vi med bondens husstand og dens kapacitet som en produktiv enhed og gik videre med at opspore dens forskellige økonomiske bindinger, der horisontalt knyttede den til andre tilsvarende husstande, og vertikalt til overordnede magthavere. I dette kapitel om den sociale organisering af bondestanden vil vi gentage denne procedure. Vi vil begynde med den snævre og mest intime enhed i bondens tilværelse, familien. Dernæst vil vi gå videre med at se på de enheder, der er større end familien, og som indvirker på bondens tilværelse. Og vi skal slutte med en diskussion af den større sociale orden inden for hvilken bondefamilier og -grupperinger må holde sig.

FAMILIEGRUPPEN I BONDESAMFUNDET

Hvis vi vil prøve på at forstå bondefamilien – eller en hvilken som helst familie – må vi huske på, at der findes flere forskellige familietyper. De deler sig basalt i *kernefamilier*, eller konjugale familier, som består af et ægtepar og dets afkom, og *udvidede familier*, som i en organisationsmæssig struktur samler et antal kernefamilier i en gruppe. Der findes forskellige varianter af den udvidede familie. Den kan bestå af en mand med adskillige hustruer og de børn, som han har med disse; en del kernegrupper har da husstandens mandlige overhoved til fælles. Den kan også bestå af kernefamilier, der tilhører flere generationer, som når en husstand rummer bonden og hans kone som én kernegruppe, hans gamle forældre som en anden kernegruppe, og måske bondens ældste søn, som har bragt en hustru med hjem for at leve med hende under faderens tag, en tre-

dje kernegruppe. En sådan organisationsmæssig struktur var karakteristisk for det traditionelle Europa, Kina og Indien, dog sandsynligvis kun i mere velstående husstande, der besad de økonomiske midler til at ernære et antal kernegrupper. Eller som en tredje variant kunne en udvidet familie bestå af kernegrupper, der tilhørte den samme generation, som når en ældre bror og en yngre bror, begge gift, holdt en fælles pulje med ressourcer og arbejde.

Vi har set at kernefamilien består af en mand og en kvinde og deres afkom. De fleste mennesker betragter kernefamilien som »naturlig« – et socialt fænomen, der kan findes overalt, i alle samfund til alle tider – og således også som primær, som noget der ligger til grund for det mere komplekse slægtsfænomen. I dette synspunkt får de også medhold af visse antropologer. Vor analyse vil imidlertid vinde betydeligt, hvis vi ser efter, om ikke denne enhed begrebsmæssigt kan underinddeles yderligere, og om sådanne underinddelinger ikke også forekommer »naturligt«.

Ved nærmere undersøgelser ses kernefamilien således virkelig at bestå af adskillige sæt af dyadiske – eller to-personers – relationer. Der er for det første den relation, der er baseret på samleje mellem en mand og en kvinde. Vi kan kalde denne for den seksuelle dyade. Den bliver kun socialt bindende, når den retfærdiggøres eller »autoriseres« af samfundet, i hvilket tilfælde vi da omtaler den som den konjugale dyade. Vi finder yderligere den dyadiske relation mellem mor og barn, den maternelle dyade. For det tredje er der de dyadiske relationer mellem søskende, mellem brødre og søstre. Endelig er der den dyadiske relation mellem fader og barn, den paternelle dyade. De første tre dyader er baseret på biologiske aktiviteter. Den paternelle dyade er imidlertid ikke således baseret; den er derfor »et dyadisk forhold af en anden orden; den eksisterer ikke i kraft af et biologisk korrelat, men i kraft af andre dyader.«¹⁾ Et samfund kan tildele denne dyade såvel vigtige økonomiske som andre funktioner; men ikke nødvendigvis. Det kan overdrage disse funktioner til andre dyader eller andre strukturer i samfundet.

I et grænsetilfælde har vi således en midlertidig forbindelse mellem en mand og en kvinde, der resulterer i børn, men manden er økono-

Flere generationer i en omfangsrig indisk familie

misk eller på anden vis ude af stand til at bidrage til deres underhold. Den materielle og seksuelle dyade er etableret, men den paterielle dyade er svag eller manglende. Vi kender godt nok sådanne situationer som sekundære og forbigående hændelser i vores egen kultur, men vi finder dem også som vigtige og regelmæssige situationer i visse andre samfund. Således har Raymond Smith rapporteret herom blandt negrene i Guyana, hvor han hævdede at den paterielle dyade er svag, fordi fædrene økonomisk hverken er i stand til at bidrage til husstandens indtægt eller prestige, hvorved børnene intet har at vinde ved at opretholde et bånd med dem.²⁾ Omvendt fører svagheden ved den paterielle dyade til at hovedvægten i stedet lægges på den materielle dyade, en gruppe kvinder – ofte bedstemor, mor og datter – der danner en »matrifokal« enhed. Sådanne matrifokale enheder er også opdaget blandt mange økonomisk deprimerede bygrupper, f. eks. blandt underklasseindbyggere i Mexico City, hos indbyggerne i Øst-London eller hos fattige negerfamilier i De forenede Stater.³⁾

Men den økonomiske støtte er ikke den eneste faktor, der har at gøre med at man understreger den materielle dyade og lægger mindre vægt på den paterielle dyade. Som Richard Adams har bemærket, kan indianske og ikke-indianske (*ladino*) bønder i Guatemala leve på stort set samme økonomiske niveauer, og alligevel har indianerne kernefamilier med stærke paterielle dyader, hvorimod *ladino*'erne har mange familier med kvinden som overhoved.⁴⁾ De øst-indianske beboere i Britisk Guiana har, skønt de generelt lever under samme betingelser som beboerne i Afro-Guyana, bevaret en stærk fader-husbond rolle.⁵⁾ Både i Guatemala-indianske og Guyana-hinduistiske grupper har mandens rolle prestige i det større samfund; mændene spiller betydningsfulde roller i det sociale og ceremonielle liv. Det er derfor således, at mand-fader rollen forstærkes inden for husstanden af en støtte, der hidrører fra forhold uden for husstanden. Vi kan på tilsvarende vis fortolke mændenes position i syditalienske husstande. Selv om den økonomiske usikkerhed og ustabilitet højst er større der end i Latinamerika, så støttes den mandlige rolle af stærke sanktioner i den sociale, politiske, juridiske og rituelle verden uden for husstanden; som følge heraf er den paterielle dyade også stærk.⁶⁾ I nogle tilfælde kan de paterielle dyader således mod-

tage yderligere forstærkning uden for husstandsenheden. Denne forstærkning er af den art, som vi i vort indledende kapitel kaldte ceremoniel. Den eksemplificeres hovedsageligt i de offentlige rituelle demonstrationer, som vi kalder ægteskab, og i de senere rituelle aktiviteter af enhver slags, som understreger den mandlige rolle og giver den en betydning, som den måske ikke ville have på et rent utilitaristisk grundlag.

Vi finder ikke kun varianter af bondefamilien hvor en af kernefamilien relationer er svag eller fraværende, men antropologer er også bekendte med mange tilfælde, hvor kernen er dybt involveret i andre relationer indtil det punkt, hvor den undertiden bliver dunkel og ekendelig. Sådanne tilfælde førte Ralph Linton frem til det synspunkt, at kernefamilien spiller »en ubetydelig rolle i mange samfund«.7) Hvor f. eks. et antal »mand-kone-børn«-grupper lever sammen i en husstand, er det den større husstand og ikke de individuelle kernefamilier, der arbejder sammen og spiser sammen. Det samme gælder for sociale enheder, som holdes sammen af en nedarvet regel; her kan kernen i husstanden bestå af mange slægtninge, der er beslægtet med hinanden på den paternelle eller materielle side, og rettigheder gives fortrinsvis videre i enten faderens eller moderens linje. Sådanne enheder vil være mere tilbøjelige til at lægge vægt på de bånd, der binder efterfølgende generationer sammen, end på båndet mellem mand og kone. Den ægtemage, der kommer ind i sådan en familierække ved giftermål vil opdage, at han eller hun ikke blot har giftet sig med en mand eller en kone, men også med en gruppe slægtninge. Denne gruppe slægtninge viser tilmed et sammenhold, som binder stærkere end det konjugale bånd.

Sådanne gruppedannelser – bestående af flere forskellige konjugale dyader – kan også indbefatte medlemmer af brudte dyader (som når en bedstemor fortsætter med at leve sammen med husstanden, efter at hendes mand er død) eller enlige individer, der endnu ikke er indtrådt i en konjugal dyade, såsom ugifte onkler og tanter eller brødre og søstre eller sønner og døtre. Der kan også være tjenerne, som er med i gruppens husøkonomi, men som ikke er faktiske medlemmer af den dominerende slægtsenhed. En bondehusstand i Alperne, f. eks. i det østrigske Tyrol, kan således rumme gifte medlemmer af familierækken, som har de primære rettigheder til hus-

standen sammen med deres ægtefæller, nogle ugifte medlemmer af familierækken, et ældre enke-medlem, såvel som tjenere, som ikke er slægtninge, men som betales med naturalier eller penge for deres arbejde. Eller vi kan tænke på den klassiske romerske familieenhed, som indbefattede medlemmer af en fædrene æt, medlemmer via giftermål (hustruer og hustruers slægtninge), adopterede slægtninge og slaver. Denne familieenhed blev i virkeligheden oprindeligt kaldt *familia*, længe før begrebet familie blev begrænset til de mere snævre kernerdannelse, der var knyttet sammen af bånd, baseret på formering og støtte.

En husstand kan således bestå af kun en maternel dyade eller af flere materielle dyader. Den kan bestå af en kernefamilie med eller uden en udkant af ugifte slægtninge eller ikke-slægtninge. Eller den kan være sammensat af en udvidet familie med en udkant af andre slægtninge og hjælpere. Skønt disse arrangementer er af stor betydning for bondens tilværelse, tilsløres de ofte af indsamlere af statistiske oplysninger, som ikke tager tilstrækkeligt hensyn til de faktiske vilkår for bondens tilværelse, men som påfører de indsamlede data færdiglavede kategorier for slægtsorganisering. Vores information om den sociale organisering af bondestanden er således ofte falsk eller misvisende.

FAMILIETYPER HOS BØNDERNE

Lad os nu gå over til at spørge, under hvilke forhold vi kan forvente, at den udvidede familie dominerer over kernefamilien, eller omvendt. Hvad er det for faktorer, der ligger til grund for fordelingen af forskellige familietyper hos bønderne?

Den første er selve levnedsmiddelforsyningen. Det er indlysende, at hvor fødevarerforsyningen er knap, som det er tilfældet hos mange naturfolk, vil enheder, der er større end kernefamilien, når som helst have svært ved at holde sammen, og de dannes måske kun i perioder med midlertidige overskud eller med et eller andet specielt formål for øje som f. eks. kollektiv vildtjagt. Det kan derfor forventes, at udvidede familier og familiegrupper, der er større end kernefamilien, forekommer hyppigere hos agerdyrkere, hvor dyrkningen af jorden

og udførelsen af deltidsspecialer både muliggør og nødvendiggør en større arbejdsstyrke. Denne sammenhæng mellem den udvidede familie og større fødevareforsyninger og mere og mere varierede specialhåndværk er blevet bekræftet statistisk.⁸⁾ Hermed være imidlertid ikke sagt, at den omgivende kulturelle sammenhæng er irrelevant. Tværtimod er den relevant på to måder. For det første må produktionsteknikken, inklusive den, der vedrører agerbrug og håndværksproduktion, være således beskaffen, at den kan drage fordel af tilstedeværelsen af flere *permanente* arbejdere. For det andet må omstændighederne være gunstige for koncentrationen af sådan en *permanent* arbejdsstyrke i en husstandsenhed. Eftertrykket har i disse to sætninger været på ordet *permanent*. Mange forskellige former for agerbrug kan have udbytte af at føje flere arbejdere til – f. eks. når afgrøden skal bringes i hus i løbet af en kort høstseson. Men høsten kan undertiden bringes hjem ved at ansætte sæsonarbejdere, som tjener deres penge og drager videre, eller ved hjælp af kooperative arbejdsmønstre, hvor naboer hjælper hinanden ved aftalte kritiske lejligheder, men ikke deltager i en familieenhed. I begge disse tilfælde, som er ret hyppige, er ekstra-arbejdere ikke permanente medlemmer af familiegruppen.

Permanente medlemmer skal fødes, huses, klædes og forsynes med andre fornødenheder i et længere tidsrum. Husstandsøkonomiens tekniske krav må både kræve deres tilstedeværelse og være tilstrækkelig produktiv til at tillade den. Denne situation er mest sandsynlig der, hvor en familiegruppe kontrollerer de fleste eller alle de naturlige ressourcer og færdigheder, der kræves til selvforsyning, og hvor alle eller de fleste af disse ressourcer udvindes og forarbejdes inden for enheden. En sådan kompleks familieenhed kan faktisk udvise en betydelig arbejdsdeling. Mens nogle arbejdere tager sig af produktionen, beskæftiger andre sig med forarbejdningen. Mens nogle arbejder på markerne, tager andre sig af kvægbestanden. Nogle skaffer vand, andre hugger brænde. På samme tid kan mange hænder forenes under udførelsen af tilbagevendende opgaver, der kræver mange arbejdere, som f. eks. skovrydning eller høst. Vi har allerede omtalt den sydslaviske *zadruga*, da vi diskuterede fordelingen af komplementære færdigheder i bondesamfund. I sådanne *zadruga*'er var det mændene, der pløjede, mejede, fældede træer, lavede møb-

ler, og arbejdede i vingårde og frugthaver. Kvinderne udførte havearbejdet, lavede mad, gjorde rent, broderede og kniplede. Mændene hjalp kvinderne med at væve; kvinderne hjalp mændene med lugning og mejning. Børn og ugifte piger blev sat til at passe kvægbestanden, og gamle mennesker udførte småopgaver rundt omkring på gården eller ude i marken. En specialist havde opsynet med vogtning og pleje af trækdyrene og anden husdyrbestand, en anden stod i spidsen for vævearbejdet.

I en anden situation har den udvidede gruppe ikke længere kontrol med de fleste teknologiske relevante ressourcer og færdigheder, men behøver penge for at opnå dem. Ikke desto mindre har gruppen stadig kontrol med jord og huse, og jord og huse udgør sammen med penge det strategiske springbræt for dens virksomhed. En sådan gruppe kan til egen fordel samle jord og penge i en pulje på sådanne måder, som en splittet kerne-enhed ikke kan eftergøre. Således finder vi nogle udvidede familier selv der, hvor kerne- eller materielle arrangementer er i flertal. I Kina hvor den udvidede familie blev støttet ikke alene af de ovenfor diskuterede instrumentelle faktorer, men også blev stærkt understreget ceremonielt, blev de udvidede familier fortrinsvis set hos såkaldte middelklassebønder, velstående bønder og herremænd, men ikke hos landbrugsarbejdere og fattige bønder. Under sådanne betingelser er den permanente samling af arbejdskraft i en familie både en forudsætning for og en følge af økonomisk velfærd.

I Kina fungerede den udvidede familie både som en organisation for koncentring af ressourcer og arbejdskraft og som et forsvar mod den uundgåelige tilbagegang, der er forbundet med en for stærk udstykning. Som følge af de regler om arv, der var fremherskende i Kina før 1947, blev jordenhederne delt ligeligt mellem sønnerne ved faderens død. Denne arvelov er muligvis oprindeligt blevet fremsat af staten for at øge antallet af skattebetalende enheder. Bondefamiliens interesser er imidlertid bedst tjent med at mest mulig jord holdes sammen så længe som muligt. Den udvidede familie kan således ses som et middel til at undgå konsekvenserne af en deling. Det kinesiske ordsprog udtrykker det tilmed klart, »jord avler ingen jord«. Det var kun når en jordbesiddende familie også etablerede sig inden for handel eller embedsvæsen, at den kunne begynde på at

akkumulere andet end landbrugsressourcer som f. eks. handelsvarer eller penge. Den kunne også sende en søn i skole for at gøre ham til embedsmand og for at forbinde familien med regeringsstrukturen og dens indtægtskilder. Den var således ikke blot et værn mod tilbagegang men også et springbræt til bevægelighed.

Yderligere velstand kunne også opnås ved at sende raske og rørige sønner eller døtre ud for at tjene penge uden for gårdbruget. Mens nogle medlemmer bevarer besiddelsen af jorden, drager andre ud – sæsonmæssigt eller periodisk – for at lægge noget til bedriftens likvide kapital ved at indskyde fonds udefra. En sådan enhed har også stor modstandsdygtighed i perioder med tilbagegang eller økonomiske vanskeligheder. I økonomiske depressionsperioder eller krig kan de udearbejdende medlemmer vende tilbage til folden for at blive hjulpet gennem de vanskelige tider. Den udvidede familie kan således fungere som en social sikkerhedsforanstaltning, der er langt mere fleksibel end den mindre konjugale familie eller kernefamilien, som er svag, fordi dens levedygtighed afhænger af de produktive evner hos et medlem af hvert køn. Hvis mand eller hustru bliver syg, eller hvis manden er en dårlig landmand eller ude af stand til at skaffe supplerende indtægt, er enhedens økonomiske balance mere direkte truet, medmindre der iværksættes effektive sociale sikkerhedsmekanismer af en eller anden ydre organisation, som f. eks. staten, der da supplerer en dalende eller utilstrækkelig indtægt, eller medmindre der organiseres metoder til opbevaring af kapital, der kan frigøres. Overraskende nok har udvidede familier – der delvis lever af jorden og delvis sender afkommet til beskæftigelse i industrien udenfor – derfor bestået i det socialistiske Sovjetunion, som det er vist ved en undersøgelse for nylig af landsbyen Viriatino på grænsen til det såkaldte sortjordsbælte.⁹⁾

Selv om den udvidede familie således har fordele som kernefamilien ikke har, må den også betale for sin gevinst. Den udvidede familie skaber spændinger, som ikke er så iøjnefaldende hos kernefamilien. For det første er der de uundgåelige spændinger mellem successive generationer, blandt andet problemet med hvem der skal overtage de autoritære roller i husstanden. Den aldrende fader, som hidtid har bestyret gruppens ressourcer må vige for et af sine børn. Den aldrende moder, som har ledet hus og køkken må til sidst vige

for en anden, sædvanligvis hustruen til den søn, der har indtaget faderens plads. Et andet sæt spændinger omgiver forholdet mellem søskende. Hvis ejendommen skal forblive intakt må en af sønnerne foretage beslutningerne, mens de andre må give efter for dem. Alligevel er der altid visse områder, hvor de underordnede søskende kan gøre indsigelser mod broderens autoritet. For det tredje er der spændinger mellem mænd og kvinder i en sådan enhed. Kvinderne er ofte udenforstående, der kommer til familieenheden fra andre familier på andre gårde. I et mandscentreret autoritetssystem, som det forekommer hos de fleste bønder, må kvinderne lære at tilpasse deres krav til deres mænds krav, som har førsteretten.

På grund af sådanne spændinger blev der for eksempel ofte i den kinesiske udvidede familie ført en stille kamp af sønnerne mod faderen, en kamp, der var særlig skarp og bitter, når faderen klyngede sig til traditionelle synsmåder, mens sønnerne så hen imod indførelsen af nye teknikker og sædvaner. Pearl S. Buck har i sin roman *Den gode jord* givet en fin litterær skildring af sådanne spændinger. Ligeledes ser vi, at den kinesiske familie led under den bitre antagonisme mellem svigermøderen og svigerdatteren. Svigerdatteren trådte ind i gruppen som en helt fremmed, der fuldstændig var sin svigermor underdanig indtil hendes mand avancerede til lederrollen i familien og hun overtog ledelsen af hus og køkken.¹⁰⁾ Igen ser vi i den kinesiske udvidede familie, hvordan indgifte kvinder må give efter for kravene fra familiesammenholdet og dæmpe deres krav til deres mænd, som igen var opdraget til at give efter for faderen. De spændinger, der var indbefattet i denne underordning af de konjugale bånd i forhold til slægtsbåndet dukkede frem, når faderen døde og en gruppe brødre var tilbage og skulle strides om arven. Ofte var det hustruernes krav, der førte til delingen af husstanden. Idet hver kvinde forsøgte at opnå fordele for sin egen konjugale enhed, blev gruppesammenholdet genstand for stærke belastninger, indtil det sprængtes.

En lignende illustration kommer fra Indien. I Khalapur, en Rajput-landsby beliggende på den nordindiske slette er spændinger og stridigheder blandt kvinderne de hyppigste årsager til delinger af familieguppen. Delingsprocessen kan finde sted på flere trin. Først

opstiller hver kernefamilie sit eget ildsted, skønt faderen fortsætter med at lede gården og de ældre kvinder fortsat står i spidsen for uddelingen af den daglige madration til hver person. Senere bliver gårdspladsen måske delt af en mur, eller det kan ske, at en oprørske kernefamilie flytter hen til et nyt hus. Dette indbefatter en deling af flyttelig ejendom: malkekvæg, møbler og levnedsmidler. For en stund dyrkes jorden stadig som en enhed, men hver svigerdatter overtager fordelingen af madrationerne til sin egen familie. Endvidere kan hun sælge mindre mængder korn og bruge pengene til f. eks. smykker uden at spørge svigermøderen om tilladelse hertil. Til sidst deles jorden, sædvanligvis når faderen dør, og de tilbageblevne brødre kapper den ene tiloversblevne forbindelse.¹¹⁾

Til disse intrafamiliære kævlerier kan vi også føje de spændinger, der opstår i familiegruppens kernemedlemmers forhold til perifere slægtninge, såsom de ugifte tanter og onkler til faderen og moderen og de velkendte vanskeligheder i forbindelse med forholdet mellem en stedmoder og stedbørn, samt problemerne omkring forholdet til tjenere eller slaver.

Hvis vi tager disse spændinger med i betragtning kunne vi forvente, at et samfund, der rummer sådanne familieenheder, nødvendigvis må iværksætte visse forstærkninger for at forhindre, at enheden splittes. Vi kan især forvente at finde den slags forstærkninger inden for det ceremonielle område, der både bibringer belønninger for behørig opførsel og sanktioner mod nedbrydende adfærd.

På den anden side beskytter sådanne enheder også sig selv mod forfald ved at indpode de korrekte adfærdsmønstre i de mindste. Nyere tværkulturelle undersøgelser af socialiseringsteknikker¹²⁾ giver statistisk støtte til den hypotese, at de samfund, der ligger forholdsvis højt m. h. t. deres evne til oplagre føderessourcer – som f. eks. bondesamfund – er mere tilbøjelige til at foretrække en socialiseringsteknik, der gør deres medlemmer afhængige af den socialiserende gruppe, fordi afhængighedsopdragelse vil fremme den rutinemæssige udførelse af rutinemæssige opgaver. I modsætning her til er de samfund, der har mindre evne til at oplagre føderessourcer – f. eks. jæger- og samlersamfund – mere tilbøjelige til at foretrække en socialiseringsmetode, der fremkalder selvtillid og tendens til indi-

viduel formåen, hvilket formodentlig vil være fordelagtigt for at kunne klare sig med en forbigående og uberegnelig fødevarerforsyning.

Endnu mere præcist synes der hos de udvidede familier at være en tendens til at understrege medlemmernes afhængighed af familiegruppen ved at tillade børnene orale tilfredsstillelser i længere tidsrum. Denne praksis fremmer den fortsatte søgen efter økonomisk støtte fra familieenheden og gør familieenheden til den vigtigste tilfredsstillende af sådanne behov. På samme tid viser sådanne familier imidlertid i deres socialiseringsteknik en tendens til at tøjle forekomsten af aggression og seksualitet, og prøver således i børnene at indpode den impuls kontrol, der er nødvendig for gruppekoordinering. Denne socialisering forbereder ikke blot det opvoksende barn på at blive et permanent medlem af en gruppe, der allerede eksisterer. Den sætter også rammerne for giftermål, hvor nye par må indrette sig sammen med denne permanente gruppe. I modsætning hertil har kernefamilier en tendens til at lægge mindre vægt på oral afhængighed og straffe aggressiv og seksuel adfærd mindre strengt, hvorved der tillades individet et friere spil i dets forhold til andre. Hvor udvidede familier socialiserer med henblik på gruppekontinuitet, socialiserer kernefamilierne med henblik på slægtskab ved giftermål, eller etablering af nye og uafhængige kernedyader.

Med ceremoniel støtte og socialiseringsmetoder, der »programmerer« medlemmerne til det koordinerede liv i den udvidede familie kan sådanne enheder blive ved med at fungere så længe koncentrationen af ressourcer og arbejdskraft viser sig at være funktionel. Alligevel er udvidede familiegrupper også skrøbelige i den forstand, at de altid må rumme komplekse spændinger, der i tilfælde af, at sanktionerne mod splittelse ikke er stærke nok, let kan komme uden for kontrol og true med opløsning.

Hvor de spændinger, der deler den udvidede familie, hovedsageligt udspringer fra slægtskabsforholdet – fra personernes tilhørsforhold til slægten – eller fra konflikter mellem søskende, er spændingerne i kernefamilien forbundet med det konjugale bånd. Kerneparrets børn vil opleve stress og belastninger i forbindelse med deres frigørelse fra forældrene, men de må stræbe efter at klare sig selv og selv stifte deres egne familier og familiegrupper. Dette kræver selv-

stændighed, men placerer samtidig en anselig byrde på den nye familie. Dens kontinuitet drages alt for hurtigt i tvivl, dersom en af de konjugale partnere af en eller anden grund ikke er i stand til eller uvillig til at udføre sin pligt over for den anden. Under hvilke omstændigheder kan vi da forvente at finde kernefamilien som den dominerende i bondesamfundet?

Vi finder den måske først og fremmest som et temporært fænomen under grænsebetingelser, hvor jorden er rigelig i forhold til befolkningen og byder på muligheder for unge par, der ønsker at bryde med deres familier. Disse konjugale familier er imidlertid måske kun midlertidige, da de kan gå over til at blive udvidede familier, hvis omstændighederne er gunstige.

Der næst kan vi finde dem i situationer, hvor jorden er blevet så knap, at en familie ikke længere kan bruge jordejendom som grundlaget for videre konsolidering og må gå over til andre indtægtskilder for at afhjælpe underskuddet. Dette kan forekomme, når en familieejendom er blevet underinddelt adskillige gange i løbet af nedrivningsprocessen, således at hvert stykke jord er blevet for lille til at kunne ernære endog en familiekerne. Hvor sådanne underinddelinger i små jordstykker finder sted kan man kun skabe større enheder ved at købe eller leje mere jord, men det er kun få familier, der vil have tilstrækkelige ressourcer til at kunne få råd til at betale de løbende priser på jord og leje. I denne situation kan vi derfor finde rige familier, der både vokser sig rigere og større, mens de fattige bliver fattigere og deres husstande mindre. Ligeledes har større husstande mere kapacitet til håndværksspecialisering foruden landbruget.

På samme tid vil en tiltagende mangel på jordressourcer imidlertid påføre solidariteten i de udvidede familier en stigende belastning og understrege alle de centrifugale tendenser, der sædvanligvis holdes tilbage så længe der er tilstrækkeligt med jord og andre ressourcer. Efterhånden som medlemmerne i sådanne familier begynder at se sig om efter forskellige alternativer til de opgaver, de hidtil har haft fælles eller udført sammen, begynder de ydermere at dyrke en mangfoldighed af interesser. Nogle af dem vil frigøre sig fra en større gruppe, undertiden med betydelige psykiske omkostninger som følge. Disse pres føjes til de forbitrede spændinger inden for

selve strukturen, ofte indtil den bryder sammen og dens medlemmer reorganiseres i en række kernefamilier.

Udbredelsen af lønnet arbejde er en tredje omstændighed, hvorunder kernefamilien opstår. Så snart bønder går over til at blive lønarbejdere øges sandsynligheden for at kernefamilien vil få overhånd betydeligt, især når arbejdskontrakten indbefatter en udveksling af lønninger for udført arbejde uden nogen anden form for forhold mellem arbejdsgiver og arbejder. Under sådanne omstændigheder antages arbejderen kun til sit arbejde og han går, når arbejdet er fuldført. Folk ansættes efter deres individuelle arbejdskraft, ikke efter hele deres families. Opdelingsprocessen i kernefamilier kan imidlertid bremses noget eller standses, når arbejdsgiveren accepterer ansvaret for at opretholde vidtforgrene relationer til sine ansatte, som til gengæld accepterer en livslang forpligtelse over for arbejdsgiveren, som det er tilfældet i visse japanske fabrikker.¹³⁾ Sådanne relationer indbefatter ikke blot den individuelle arbejder men hele hans familiegruppe.

Der findes imidlertid stadig et fjerde sæt omstændigheder, der favoriserer kernefamilien i forhold til den udvidede familietype. Det drejer sig om det stærkt intensiverede agerbrug, i hvilket en kernefamilie, der er veludstyret, kan producere en tilstrækkelig mængde afgrøde på et stykke jord af en begrænset størrelse. Jorden afkaster tilstrækkeligt og kernefamilien kan godt anskaffe sig ekstra arbejdskraft til dækning af midlertidige behov ved at ansætte heltids eller deltids hjælp. Sådanne forhold er karakteristiske for neotekniske landbrug mange steder i verden, hvad enten de producerer korn eller dyre afgrøder som f. eks. druer, der dyrkes i koncentrerede, stærkt kapitaliserede vingårde, som det sker i Rhinlandet i Tyskland eller i dalene syd for Brennerpasset i det sydlige Tyrol.

Hvis vi ser bort fra de første – temporære – sæt betingelser, kan vi se, at de sidste tre tilfælde alle har noget tilfælles. De indebærer en hastigt voksende samfundsmæssig arbejdsdeling i sammenligning med de bondesamfund, der er domineret af udvidede familier. Udvidede familier udfører mange flere forbundne produktive processer på deres egen jord og producerer mange flere emner til eget forbrug end kernefamilierne. Kernefamilierne mangler måske jord nok til for størstedelen at kunne forlade sig på agerbrug. De øger den sociale

arbejdsdeling ved at påtage sig deltids eller heltids specialarbejde for at købe fødevarer; eller de specialiserer sig i at sælge deres arbejdskraft – og bliver således lønarbejdere. Ved intensivt landbrug bliver agerbrugsproduktionen på den anden side hævet til det punkt, hvor kun nogle få produkter dyrkes i større mængder, men kernefamilien må sætte sin lid til et godt salg af sine produkter for at købe størstedelen af såvel fødevarer som håndværksmæssige eller industrielle produkter. En bonde, der intensivt dyrker hvede, kan ikke udelukkende spise hvede, ejheller selv om han laver brød af det hele. En vinfremstiller kan ikke leve af vin alene; han må sælge vin for at få fødevarer og andre ting. Som følge af dette kan vi sige, at vi er tilbøjelige til at finde kernefamilier der, hvor arbejdsdelingen er markeret i samfundet, men ikke i familien, mens udvidede familier falder sammen med en markeret arbejdsdeling inden for familien, men ikke i samfundet.

Arbejdsdelingen øges naturligvis stærkt med industrialismens vækst. Industrialisme har en næsten direkte effekt på antallet af de mennesker, der har med agerbrug at gøre. Efterhånden som forskellige jobs i industrien bliver ledige, vil de arbejdsløse eller dem, der kun arbejder sæsonmæssigt, søge fabriksarbejde. Denne vandring formindsker befolkningen på landet og efterlader en stigende mængde jord og kapital pro persona i landområdet. Følgen er at arbejdsproduktiviteten hæves selv i de tilfælde, hvor der ikke finder nogen større teknologisk fornyelse sted. Hvor kapitalen anvendes til at forbedre landbrugets teknologi, bliver resultatet naturligvis større. Efterhånden som maskiner erstatter mennesker, eller som arbejdet bliver så organiseret, at færre mænd kan udføre det, bliver behovet for arbejdskraft i landbruget mindre. De overskud, der produceres af det tilbageblevne antal går til færre overhoveder for husstandene; der sker således en indtægtsstigning. Større indtægt gør det videre muligt for bonden at købe flere industrielle varer. Faktisk kan han nu være tvunget til at købe dem, da udvandringen formindsker antallet af de deltidsspecialister, som tidligere forsynede hans husstand med disse varer.

På samme tid har den ændrede efterspørgsel fra landbrugsprodukter til industriprodukter haft vigtige konsekvenser for bondestandens fortsatte eksistens. Hvor økonomiske, sociale og politiske omstæn-

digheder tillader det, vil investeringen af massive kapitalbeløb i landbruget føre til etableringen af »markfabrikken«, så længe den heraf afledede profit er lige så stor som industriens. Denne ændring af produktionens organisering er naturligvis ledsaget af en samtidig forskydning af bondestanden. Hvor profitraten af investeringer i landbruget er udpræget mindre end i industrien vil gårdene imidlertid være små af størrelse; kernefamilien vil da være den dominerende sociale gruppe ved landbruget.

ARVEMØNSTRE

Familiegruppen hos bønderne er ikke kun udsat for det stress at skulle få det til at løbe rundt hele tiden samtidig med at opretholde sin interne solidaritet; den skal også bestå over et længere tidsrum. Den oplever ikke bare belastninger på et eller andet tidspunkt, men også over et længere tidsrum. Dette er mest iøjnefaldende i det tilfælde, hvor familiegruppens overhoved skal erstattes af sin efterfølger, og hans efterkommere lægger krav på de ressourcer, han har kontrolleret i sin aktive tid. Hver udskiftning af den gamle generation med et medlem af den nye fremdrager problemet, om husstanden skal fortsætte sin eksistens med samme struktur som tidligere. Derfor finder vi, at overtagelsen reguleres gennem særlige regler. Af særlig betydning er de regler, der bestemmer arvningen og dermed videregivelsen af ressourcer og kontrollen med dem fra den gamle til den unge.

Der findes i hovedsagen to arvesystemer. For det første er der det, der involverer videregivelsen af ressourcerne til en enkelt arving, eller *udelelig arv*. Dette system findes i forskellige udgaver. Gården kan tilfalde den førstefødte ved primogenitur; den kan tilfalde den sidstefødte ved ultimogenitur; eller den kan tilfalde en eller anden efterkommer, som er udpeget af husstandens overhoved som en anden end den førstefødte eller sidstefødte. For det andet træffer vi arvesystemer, der involverer mere end én arving, *delelig arv*. Den første type har den fordel, at den bevarer familiegruppen intakt. En arving overtager hele gården; alle de andre må enten acceptere underordnede positioner på gården eller finde sig i at for-

lade den med eller uden kompensation. De systemer, der er baseret på delelig arv, overdrager en del af den fædrene gård, eller visse rettigheder til dens udbytte, til hvert medlem af den nye generation. På denne måde underinddeles den etablerede enhed, således at hver efterfølger modtager en kombination af ressourcer, der er svagere end den, der blev bestyret af det afgående overhoved. Delelige eller udelelige arvesystemer kan yderligere karakteriseres efter hvorvidt de tildeler efterfølgerrettigheder til alle børn eller kun til mændene. En arvegang, der kun gælder for mænd, er langt mere almindelig end generel arvning; døtrene får ofte kompensation i form af medgift eller direkte pengegodtgørelser.

Til trods for en hel del undersøgelser over arvemønstrene i bestemte perioder på bestemte steder, har man endnu kun ringe forståelse for de årsager, der ligger til grund for disse mønstre. Vi skal forsøge en indledende funktionel forklaring med den erkendelse, at yderligere studier kan modificere vore påstande. Til at begynde med kan de funktionelle ledsagefænomener ved disse systemer arrangeres i to vigtige sammenhænge: den økologiske sammenhæng, der indbefatter relationen mellem teknologi og miljø, og den hierarkiske sociale sammenhæng, der indbefatter familiegruppens relation til andre, overordnede politiske og økonomiske institutioner og mekanismer.

Det er sandsynligt at den lette adgang til jord, som det er tilfældet i uopdyrkede områder, favoriserer det delelige arvemønster, da hver potentiel efterfølger har tilstrækkeligt med jord til rådighed. Under sådanne omstændigheder er det måske ikke jorden der er den kritiske faktor, men hvorvidt andre ressourcer – arbejdskraft eller trækdyr – står til disposition for landbruget. Som følge heraf kan vi under sådanne betingelser finde, at familiegruppen bevarer sin integritet, idet den delelige arvetil jord og andre effekter snarere forbliver potentiel end aktuel.

Efterhånden som nye medlemmer føjes til familiegruppen gennem fødsel eller adoptions, vil gruppen blot tage ny jord til sig, indtil et optimum er nået, hvilket defineres ved størrelsen af den nødvendige arbejdskraft og vanskeligheden ved den interne ledelse af enheden. Så længe enheden bevarer denne interne sammenhæng kan den tilmed bestå, selv hvis nogle af medlemmerne sæsonmæssigt eller pe-

riodisk tager ud for at søge andre former for arbejde borte fra gården. Det er således muligt at opretholde en familiegruppe med *potential delighed*, så længe de centrifugale tendenser, der repræsenteres af de temporære udvandring, ikke overskrider den centripetale trækraft fra de sociale bånd, der er det grundlæggende ved familiegruppen.

Når samhørigheden først er mistet, bliver det delelige arvemønster imidlertid hurtigt realiseret. Dette vil finde sted, så snart de udvandrede bliver helt uafhængige. Betingelserne for dette skift foreligger, når uopdyrket jord ikke længere er til stede, og voksende antal truer med at hobe sig op inden for familiegruppen, hvorved hver arveandel formindskes. Men det kan også ske, når jorden er højt produktiv med pengegivende salgsafgrøder, som det f. eks. er tilfældet på europæisk vingårdsjord, hvor hvert stykke værdifuld jord kan garantere en ny kernefamilies uafhængige eksistens.

Men delelig arvegang kan også blive påvirket af interesser hos magthaverne, som tapper bondestanden for dens overskudsfonds. Således har man f. eks. hævdet, at den kinesiske stat favoriserede delighed for at øge antallet af skattebetalende enheder i riget. Det kan imidlertid have været endnu mere afgørende, at staten har haft interesse i at forebygge embedsstandens opbygning af store gods-ejermonopoler. Det synes, at stærkt centraliserede, såkaldte »despotiske« stater – der kræver højeste domæne for herskeren – også favoriserer det præbendale domæne fremfor det patrimoniale, fordi embedsmændene, der betales med præbender af statsmidlerne, således knyttes til staten og forhindres i selv at opbygge rivaliserende domæner. En sådan undertvingelse af individuelle domænerettigheder resulterer derfor i en »svag ejendomsret«, som Karl Wittfogel har påpeget. I Kina har reglen om det delelige arvemønster i arvegangen tjent til at nedbryde enhver form for kumulativ landejendoms kompleks i løbet af nogle få generationer. Martin Yang har givet en udmærket beskrivelse af processen i en nordkinesisk landsby:

»En landbofamilies opkomst gennemføres hovedsageligt ved jordopkøb, dens tilbagegang foranlediges af de nødsituationer, der tvinger til salg af jorden. Det er interessant at bemærke, at der i vores landsby ikke findes nogen familie, der har været i stand til at holde

den samme mængde jord så længe som tre eller fire generationer. Sædvanligvis vil en familie arbejde hårdt og leve sparsommeligt, indtil den begynder at købe jord. Medlemmerne af den anden generation nyder blot livet og bruger meget, men tjener lidt. Der købes ikke ny jord og gradvis bliver det nødvendigt at sælge. I den fjerde generation sælges mere jord, indtil familien til sidst synker ned i fattigdom. Denne cyklus tager det endog mindre end et århundrede at gennemløbe. De ekstravagante medlemmer uddør, og deres børn begynder igen at samle sig ejendom. Efter kun at eje lidt og være blevet helt fortrolig med trange kår erkender de nødvendigheden af hårdt arbejde og selvfornægtelse for at genopbygge familieformuen. Ved denne tid er den oprindelige familie borte og i dens sted er der adskillige små, fattige familier. Nogle af disse begynder at købe jord. Således påbegyndes den samme cyklus igen.¹⁴⁾

Det delelige arvemønster er fremherskende i Kina, Indien, Det nære Østen, Middelhavsområdet i Europa og Latinamerika, hvortil det blev bragt af erobrerne fra Middelhavsområdet.

Som modsætning hertil er det udelelige arvemønster med enkelt-arvinger blevet favoriseret af de godsejer-dominerede områder i Europa og Japan – begge værende områder, der er karakteriseret ved den stærke udvikling af det patrimoniale domæne som modsætning til præbendalisme. Denne præference kan delvis skyldes økologiske faktorer, idet arvemønsteret med enkelt-arvinger opretholder den kombination af ressourcer, der er opbygget i fortiden. I nogle af bjergområderne i Europa – i Pyrenæerne, i Nordspanien, i Alperne, f. eks. – må et levedygtigt landbrug inkludere enge, græsgange, skov og pløjjord. Denne optimale økologiske kombination ville derfor blive truet af en underinddeling. På samme tid kan en sådan enhed ikke underholde mere end et bestemt antal mennesker. De regler, der bestemmer arvegangen, tjener derfor til at fjerne muligheden for arving fra dem, hvis potentielle konkurrence ville formindske gårdens potentielle kapacitet. Vi har f. eks. set sådant et skift fra delelig til udelelig arvning i Irland, hvor tidligere mønstre med delelig arvning måtte vige for arvning med enkelt-arvninger i midten af det nittende århundrede under pres fra en alvorlig overbefolkning. De som ikke kvalificerede sig til overtagelsen af gården – efter udelelig-

hedsreglen – måtte flytte og finde anden beskæftigelse inden for området eller tage til udlandet, en kendsgerning, der ligger til grund for den irske udvandring efter den store hungersnød i midten af det nittende århundrede.

Dog synes nedarvning med enkelt-arvinger også at være et resultat af hierarkiske pres fra bondestanden. Man har hævdet, at patrimoniale herremænd favoriserede nedarvning med enkelt-arvinger, ofte mod bondestandens ønske. Dette var måske et forsøg på at holde såvel en struktur af afgiftsbetalinger som økonomiske levedygtige afgiftsbetalende enheder intakte. Ellers måtte man omfordele afgifterne efter hver deling. Den resulterende enhed ville ikke blot have været ude af stand til at bære de byrder, der blev påført den udefra, men godsejerstandens udgiftsregnskab måtte følge de vedvarende ændringer.

En af følgerne af arvemønsteret med enkelt-arving er en deling af bondesamfundet i to grupperinger, arvingerne og de arveløse. Denne deling medfører igen, at grunden er lagt for udviklingen af et bondearistokrati, hos hvilket behovet for at bevare landejendommen er alt afgørende. Der udvikles stærke pres, der hindrer ægteskaber mellem jordløse sønner og døtre; samtidig vil differentierede krav til jordejendom betyde, at kun jordbesiddende arvinger kan stifte familie, idet de ofte vælger deres ægtefæller fra andre familiegrupper, der er jordbesiddende ligesom deres egen. Sådanne ægteskabsforbindelser skaber stærke alliancer mellem de besiddende, ofte vendt mod deres besiddelsesløse søskende og øvrige slægtninge. De jordløse og arveløse danner et forråd af arbejdskraft. Hvis de bliver i bondesamfundet, må de sædvanligvis arbejde for deres jordbesiddende slægtninge. Hvis de rejser bort, må de søge anden beskæftigelse. Nogle forskere har derfor set en forbindelse mellem det udelelige arvemønster og den industrielle udvikling. Eftersom bondestanden fortløbende frigiver en strøm af arbejdsløse mænd og kvinder, kan udviklingen af industrien finde sted, hvilket kan give omfattende og vedvarende beskæftigelse til en befolkning, der på anden vis er berøvet et økonomisk og socialt grundlag, og som er tilstrækkelig talrig til at holde arbejdsomkostningerne på et lavt niveau i forhold til andre faktorer.

Delelig arvegang synes på den anden side at opmuntre den omvendte tendens. Den gav måske ikke nogen arving jord nok til at

leve af, men den kunne give alle medlemmer i samfundet noget jord. Herved gav den også hvert samfundsmedlem en vedvarende andel i bondesamfundets levemåde. Salg af et stykke jord gav måske ikke noget stort pengeudbytte, men næsten alle kunne se frem til at føje et lille stykke jord til deres oprindelige landejendom, enten ved mindre køb af jord nu og da, eller ved at gifte sig med en person, som måske også havde arvet et stykke jord. I modsætning til de situationer, der styres af udelelig arv – hvilket favoriserede storindustriens vækst, der gør brug af store mængder overskudsarbejdskraft – favoriserede sådan en situation med fortsat underinddeling en mindre industri. Med jordstykker, der ikke var store nok til at optage ejernes fulde arbejdskraft, kunne en ekstra deltidbeskæftigelse tilvejebringe den økonomiske margin, der gjorde en fortsat landeksistens mulig. Det er derfor i områder, der i dag har delelig arv, at vi også finder den størst udbredte fattigdom på landet, især p. g. a. de små traditionelle tilbagestående industriers tiltagende mangel på evne til at konkurrere med storindustrien, hvorved bondestanden berøves dens økonomiske sikkerhedsmargin. Mens områder med udelelig arvegang har haft tendens til at gå i retning af neoteknisk organisering, står områder med delelig arv – hårdt ramt af »afindustrialiseringen« af deres splittede landområde – over for en fremtid med et palæoteknisk grundlag, bemandet af en befolkning, der har vokset sig større end jordens produktionskapacitet.

SELEKTIVE PRES OG DEFENSIVE STRATEGIER

Vi har set, at et bondesamfund således vedvarende udsættes for en række pres, der griber ind i det og udfordrer dets eksistens.

For det første er der de pres, der hidrører fra den pågældende bonde-økotipe. Disse frembringes af miljøet, som mennesker kun delvis eller slet ikke kan kontrollere som når tørke udtørre markerne i områder med utilstrækkelig nedbør eller når oversvømmelser raserer områder med overflodsnedbør, eller græshopper invaderer landet, eller fugle tager planterne. Ligeledes må bønderne strides med følgerne af for megen græsning eller udpining eller erosion, forårsaget af deres egne aktiviteter.

For det andet er der de pres, der kommer fra bondesamfundets sociale system. Nogle af disse pres kan stamme fra behovet for at opretholde en arbejdende husstand, stillet over for individuelle misfornøjelser og længsel efter uafhængighed. Andre kan skyldes befolkningspresset på jorden og på det konsekvent tilbagevendende behov for at omlægge den knappe jord blandt mange fordringshavere eller berøve nogle potentielle fordringshavere deres adgang til jord. Andre pres kan yderligere stamme fra konkurrencen med rivaliserende virksomheder, som når neotekniske landbrugsenheder – f. eks. plantager eller kollektive landbrug – konkurrerer med de mindre og svagere palæotekniske foretagender om jord, kapital og andre ressourcer.

For det tredje er der altid pres, som udspringer fra det bredere samfund, hvoraf bondens husstand danner en del. Disse kan være økonomiske og tage form af krav på skatter, afgifter eller rentebetalinger. De kan være politiske i form af en lovmæssig konflikt med bondestandens autonomi. Eller de kan være militære, når en stat f. eks. indkalder alle unge mænd, og således berøver landmanden for en strategisk del af hans arbejdsreserve, eller når en fjendtlig stat trænger ind på nogle bønders område, dræber menneskene, jager husdyrene bort og afbrænder den høstede afgrøde.

Sådanne pres falder på alle medlemmer i et bondesamfund, men altid mere på nogen end på andre. En mand, der bor tæt ved et vandløb, og hans kollega, som driver landbrug i udkanten af et tørt opdyrket område har f. eks. begge brug for vand, men ham der er tættest ved vandforsyningen kan regne med at få vand mere regelmæssigt og med et mindre energiforbrug end ham, der bor længere borte. På tilsvarende vis kan det hænde at en græshoppesværm fortærer en mands mark, men ikke hans nabos. Nogle bønder vil have færre børn og mere jord end andre, producere mere såkorn det ene år end andre, miste færre sønner til hæren end andre, have flere kvinder i sin husstand osv. I hver generation vil disse pres falde på alle og i forskellige forhold. Over længere tidsrum kan vi forvente, at nogle husstande vil være udsat for flere belastninger end andre. Sådanne pres er derfor selektive, idet de begunstiger visse husstandes overlevelen fremfor andre og differentierer landbobefolkningen.

Hvordan kan en bestemt husstand bedst overleve, konfronteret

med sådanne forskellige differentierende pres? Et bondesamfund kan som et hele prøve at løse dette problem ved at gå i to modstridende retninger. For det første kan det reducere styrken af de selektive pres der falder på en hvilken som helst husstand ved at udvikle mekanismer til deling af ressourcerne i trange tider. Hvis en gård således har opbrugt sit mel, kan den låne hos en anden; eller hvis den mangler såkorn, kan den låne hos naboen; eller hvis den mangler ekstra jord, kan den låne eller leje hos en gård, der har færre munde at mætte; eller den kan anmode andre husstande om hjælp mod indkaldelse eller beskatning eller om på lige fod at tage andel i byrden fra militæret og statsskatten. Dvs. et bondesamfund kan forsøge at bremse den differentierende effekt af de selektive pres, det udsættes for, ved at udjævne deres indvirkning. Egentlig anmoder sådan et system de husstande, der har større held til at klare de belastninger, systemet udsættes for, om at komme de mindre heldige til undsætning. Det er indlysende, at i en sådan situation vil nogles vinding ske på bekostning af andres tab.

Denne løsning repræsenteres i sin mest ekstreme form af forskellige udlignings- og udjævningsarrangementer, såsom *mir*-organisationen, der var almindelig i det før-sovjetiske Storrusland og Sibirien. I dette arrangement blev retten til jorden overdraget til bondesamfundet, ikke til individuelle husstande. Alligevel havde alle medlemmer af *mir*'en ret til en andel af en husstand på samme grundlag. Denne blev da dyrket separat. På samme tid havde samfundet imidlertid ret til at fordele jorden periodisk blandt husstandene. Såvel hyppigheden af denne omfordeling af jorden som de principper, der bestemte forløbet af denne varierede fra område til område. I nogle områder kunne jorden blive omfordelt på grundlag af antallet af arbejdende voksne pr. husstand, eller mænd pr. husstand eller det totale antal husstandsmedlemmer. Eller et samfund kunne vælge ikke at omfordele et stykke tid, selv om det dog altid beholdt sin øverste ret til at gøre det. Denne omfordelte jord kunne ikke sælges, belånes eller arves; ejheller kunne et medlem af samfundet nægte en omfordeling, hvad han undertiden måtte ønske, når jordens kapacitet til overskudsproduktionen var mindre end de afgifter der skulle svares. Lignende arrangementer kendes andre steder fra i verden såsom *musha'a*-besiddelsesmåden i Det nære Østen. Der hvor de

forekommer påfører de samfundsmedlemmerne en socialt sanktioneret lighed ikke bare direkte men også indirekte. Når et stykke jord skifter ejermand periodisk er der ikke mange agerdyrkere, der vil udføre permanente forbedringer på det. Systemet forstærker således den traditionelle og relative udbredte dyrkning af årlige afgrøder og modvirker introduktionen af intensivt producerede flerårige planter.

Tilsvarende resultater opnås der, hvor samfundet ikke afficerer bondens produktionssystem, men i stedet tapper de overskud, der produceres af det. Hos indianer-bønder i Mellemerika og Andes er det f.eks. sædvane, at de forskellige husstandes overhoveder giver betydelige mængder penge, fødevarer, offergaver, fyrværkeri o. l. til samfundets helgenkult. Eftersom den opgave at understøtte helgenerne periodevis cirkulerer blandt dem, der er i stand til at betale, opnår samfundet samtidigt et ceremonielt middel til at demonstrere

Procession i Santa Maria Jesus, nær ved Antigua, Guatemala. (Foto af Joseph Seckendorf, fra Sons of the Shaking Earth, udgivet af The University of Chicago Press, 1959.)

og styrke dets solidaritet gennem ceremoniel og et middel til at udjævne forskelle i rigdom blandt dets medlemstal.

Den modsatte løsning til dette problem er at lade de selektive pres falde, hvor de vil, at øge de heldiges medgang, og eliminere dem, som ikke kan klare den. Dette har været løsningen i kontinental Europa, hvor det palæotekniske landbrug under det merkantile domæne er blevet udskiftet med neoteknisk landbrug som følge af en tvungen selektionsproces i de foregående 200 år. I begge disse tilfælde blev den ekstreme løsning gennemført under et stærkt ydre pres.

De fleste bondesamfund falder imidlertid et eller andet sted midt imellem disse to yderpunkter, måske af indlysende grunde, og må søge et kompromis som løsning på deres problem. Denne vilje til at indgå kompromis skyldes måske den simple kendsgerning, at i det store og hele er den ene bondefamilies problem også den andens; yderligere må de midlertidigt heldige husstande ved at se på deres mindre heldige naboer erkende, at det ofte ikke er mere end held – »Guds nåde« – at det går dem godt, og at naboen har vanskeligheder; en anden uddeling af skæbnens kort kunne i løbet af et år vende situationen om. Denne indsigt er ikke så meget baseret på den kristne næstekærlighed som på den hårdkogte erkendelse, at hjælp til ens nabo simpelt hen kan være en form for forsikring mod de dårlige tider. På samme tid må der være en grænse for hvor meget man kan give naboen af sine egne midler, hvis man da ikke skal hales ned af hans potentielle fiasko. Bønder er derfor overalt tilbøjelige til at indgå alliancer, som dog er tilstrækkeligt løst strukturerede til at fritage deltagerne i en periode med hårde prøvelser. Selv om bondehusstanden er tilbøjelig til at øge sin sikkerhed ved at udvide sine varer- og menneskeressourcer, må den også bevare tilstrækkelig funktionel selvstændighed til at sikre sin egen overlevelse. Derfor vil jeg kalde sådanne alliancer for koalitioner, i betydningen »en sammenslutning eller alliance, især af midlertidig karakter, mellem personer, grupper, stater«.

Men bønderne indgår ikke kun i koalitioner med deres kollegaer for at modvirke de selektive pres, alle bønder udsættes for, de bestræber sig også for at modvirke de selektive pres, de udsættes for individuelt, især hvis disse hidrører fra de overordnede, fra per-

soner med mere økonomisk, politisk eller militær magt end dem selv. De må søge bistand til afsætningen af deres produkt, til at omgås regeringsembetsmænd og til at have med pengeudlåneren at gøre. Koalitioner mellem bønder involverer således ikke kun relationer mellem bonde og bonde, men også mellem bonden og overordnede, der ikke tilhører bondestanden.

KOALITIONER HOS BØNDER

Vore kriterier for at skelne mellem forskellige koalitioner hos bønder er følgende:

1. Den udstrækning i hvilken koalitioner dannes mellem personer, der deler mange interesser eller mellem personer, der er knyttet til hinanden på grund af en enkelt interesse. Den første form for koalition vil vi kalde *flerstrengt* og den anden *enstrengt*. Det billede, der ligger til grund for denne terminologi, er taget fra en snor, der enten består af mange fiberstrengene der er snoet sammen, eller af en enkelt streng. En flerstrengt koalition er bygget op gennem sammensnoningen af mange bånd, som alle indbefatter hinanden: Økonomiske udvekslinger indebærer slægtskab eller venskab eller naboskab; slægtskabs-, venskabs- og nabo-kabsrelationer indebærer eksistensen af sociale sanktioner til at styre dem; sociale sanktioner indebærer eksistensen af symboler, der forstærker og repræsenterer de andre relationer. De forskellige relationer understøtter hinanden. En koalition, der er opbygget i kraft af så mange forskellige relationer, giver menneskene sikkerhed i mange forskellige sammenhænge. Heri ligger deres særlige styrke og også deres svaghed. Hvert bånd styrkes af andre, som er knyttet sammen med det, på samme måde som mange strengene er viklet om hinanden for at frembringe en stærkere snor. På samme tid er sådan en koalition også relativt ufleksibel. Den kan kun eksistere så længe strengene holdes sammen; borttages en streng, svækkes de andre. Således vil sådanne koalitioner være meget modstandsdygtige over for kræfter der prøver på at optrevle de forskellige strengene. Enstrengede koalitioner er i sammenligning mere fleksible, eftersom de kan aktiveres i sammenhænge, hvor den

relevante enkelte interesse er fremherskende, uden at deltagerne dermed er forpligtet til at blive involveret med hinanden i mange andre livssituationer.

2. Antallet af de mennesker, koalitionen indbefatter. Koalitionen kan være *dyadisk* – den indbefatter to personer eller grupper af personer – eller *polyadisk* – der involverer mange personer eller grupper af personer.

3. Den udstrækning i hvilken koalitioner dannes enten af personer med samme livschancer, og som indtager de samme positioner i den sociale orden, eller af personer, der indtager forskellige positioner i den sociale orden. Som vi har set kan koalitioner involvere bønder med bønder – vi vil kalde sådanne koalitioner *horisontale*. Eller de kan involvere bønder med udenforstående som overordnede – vi vil kalde denne koalition *vertikal*.

Vi kan forvente hovedsageligt at finde enstrengede koalitioner i situationer, hvor bondehusstanden er »individualiseret« i dens forhold til krav udefra. Med dette mener vi, at de forskellige produktionsfaktorer og de aktiviteter, der udføres inden for bedriften er frataget alle mulige byrder og hensyn, der ville være en hindring for at gøre opfyldelsen af ydre krav så store som mulige. Vi har allerede set, at dette kan finde sted under tre omstændigheder. For det første er det tilbøjeligt til at ske, når den gamle orden svækkes, og individuelle bondefamilier øger deres kontrol med varer og tjenesteydelser ved at skubbe deres naboer til side og optage nye forbindelser med omverdenen på deres egne vegne. For det andet kan det forekomme der, hvor en markant stigning i den sociale arbejdsdeling sætter nye kernefamilier i stand til at grundlægge deres bedrifter og indgå i autonome forhold til mellemænd eller arbejdsgivere. For det tredje kan det ske, når netværksmarkeder trænger ind i et bondesamfund og omdanner alle relationer til enkelt-interesse relationer mellem individer med varer til salg. Dette gør medlemmerne i samfundet til konkurrenter m. h. t. objekter, der fortrinsvis vurderes ud fra et økonomisk synspunkt uden hensyn til ikke-økonomiske værdier.

Under hver af disse omstændigheder, eller under alle disse omstændigheder under et, er bønder tilbøjelige til at befinde sig i forskellige sociale sammenhænge og have at gøre med forskellige individer, der er engagerede i forskellige aktiviteter med forskelligt sigte. Resultatet bliver, at mange relationer bliver kortvarige, idet de pågældende individer kun træffes med hinanden for korte øjeblikke. Hvor det modsatte imidlertid gælder – hvor bønderne anvender den strategi at bruge mindre i stedet for at øge produktionen; hvor arbejdsdelingen er markeret inden for familiegruppen, men svag uden for den; og hvor markedssystemet socialt set er mere perifert end centralt – vil bondesamfundet være indviklet i talrige flerstrengede relationer. Under sådanne omstændigheder kan vi finde stærke og vedvarende familiegrupper, stabile koalitioner mellem familiegrupper og flerstrengede tilknytninger til økonomiske eller politiske mellemænd og overherrer.

Enstrengede koalitioner

Lad os nu se lidt nærmere på de forskellige typer af enstrengede relationer, der er mulige for bondesamfundet. Ombytning af vore tre kriterier giver fire enkeltstrengede relationstyper. Det er følgende:

1. Dyadisk og horisontal.
2. Dyadisk og vertikal.
3. Polyadisk og vertikal.
4. Polyadisk og horisontal.

Hvis vi ser på hver af disse forhold efter tur, kan vi bemærke, at de første tre typer – skønt vigtige for bondens tilværelse som den finder sted i den rette sammenhæng, kun kan give meget flygtige koalitioner. Enstrengede horisontale dyader eksemplificeres bedst ved udvekslingsrelationen mellem individuelle bønder på markedspladsen. Vi har diskuteret dette ovenfor. I dette forhold mødes to personer med samme status i en kortvarig forbindelse, der som eneste interesse involverer udveksling af varer. Ingen yderligere hensyn

holder de to parter i forbindelse med hinanden. I bedste fald kan relationen mellem køber og sælger – som det er tilfældet i det haitiske system med tilknytninger mellem foretrukne køber og sælger, *pratik* – komme til at involvere langvarige gensidige økonomiske fordele. I den udstrækning relationen imidlertid ikke får andre sekundære interesser – foruden den enkelt-interesse, der bragte den til verden – udgør den ikke en koalition, men forbliver en simpel enkelt-interesse relation. Det samme gælder også for den anden slags dyade, der er baseret på funktionen af en enkelt-interesse, den mellem bonde og magthaver. Denne type kan eksemplificeres ved relationer mellem en bonde og en pengeudlåner eller en bonde og skatteopkræveren, så længe det kun drejer sig om udførelsen af en særlig opgave. Dyadiske koalitioner er ikke mulige før enkelt-interesse transaktionen suppleres med »goodwill«-hensyn, eller før der foretages reguleringer i rentens eller skattens størrelse til gengæld for tjenesteydelser eller tjenester, der er selve den dominerende transaktion uvedkommende. Når det sker begynder relationen at blive besværet med bånd, der nærmer sig det flerstrengede.

Den samme proces gælder for vertikale polyadiske relationer, der er baseret på en enkelt interesse. Sådanne relationer illustreres af de hierarkiske relationer mellem arbejdsgivere og arbejdere eller mellem overordnede og underordnede på et kontor. Bønder er tilbøjelige til at indgå i denne slags forhold, især når de tager arbejde i en plantage eller på en fabrik. Og dog vil der her være en tendens til at udvikle de enkelt-interesetilknytninger, der formelt er foreskrevet, til flerstrengede relationer, hvor velvilje og tjenester udveksles uformelt for at få arbejdsprocessen til at forløbe lettere. Dette har tendens til at opløse personalet i en række hinanden gensidigt støttende dyader til fortvivelse for den chef, der ønsker at anvende formelle regler »retfærdigt« og uden at vise favorisering.

Relationer af den fjerde type, polyadisk og horisontal – som binder et antal mennesker sammen i lige forhold og som er organiseret omkring en enkelt-interesse – giver vitterlig vedvarende koalitioner. Det bedste eksempel på en sådan koalition er broderskabet eller foreningen. Foreninger findes i mange samfund, inklusive bondesamfund af alle slags. Således finder vi fælleshjælpeklubber, en slags begravnelsesforeninger, sukkerproducerende grupper, overrislingsam-

fund, afgrødepasningssamfund i kinesiske landsbyer, og fælleshjælp, en art forsikringsselskaber i det middelalderlige Europa. Foreningsformen som den *dominerende* form for koalition blandt bønder vandt imidlertid frem i det transalpine Europa, især ved den industrielle revolutions begyndelse og den dermed forbundne Anden Agerbrugs Revolution. Robert T. og Gallatin Anderson har ved undersøgelser af de sociale ændringer i Wissous (Seine-et-Oise), en landsby nær Paris, bemærket den hurtige vækst og formering af foreninger i dette miljø.¹⁶⁾ Hvad der er sket i denne landsby er typisk for mange andre bondesamfund. Idet hver husstand udøver merkantilt domæne over sine egne ressourcer inden for et hastigt voksende marked, differentieres landsbyen i mange interessegrupper, der er optaget af at stabilisere og fremme sin egen position ved at skabe sin egen enkelt-interesse koalition.

Den organisationsmæssige struktur i en forening er effektiv. Den muliggør en ordnet beslutningsproces i kraft af det regelmæssige møde mellem en disciplineret medlemsgruppe, eller mellem en gruppe repræsentanter for disse. Den har et veldefineret magtgrundlag i form af et tælleligt antal medlemmer og en kasse, der i det mindste delvis finansieres af den regelmæssige kontingentbetaling. Den har et autoritært lederskab, sædvanligvis under den samlende ledelse af en præsident, og med specialiserede opgaver delegeret ud til sekundære ledere. Ydermere fordobles disse fordele ved det fælles plan på regionalt og nationalt plan ved tilslutning til større moderorganisationer, der er opbygget på samme måde.

Foreninger foretager således ikke bare en differentieret vurdering af et samfunds medlemmer, men har også den funktion at kæde disse grupper sammen med den bredere indflydelses- og magtstruktur på en differentieret måde. En sådan gruppedannelse indeholder derfor ikke nødvendigvis kun polyadiske horisontale enstrengede relationer, men kan også komme til at omfatte polyadiske vertikale enstrengede bånd.

Samtidig ved vi, at selv de på enkelt-interesser baserede foreninger har en tendens til at erhverve sekundære mål, når de først er blevet etableret. Medlemmerne i et velfungerende vindyrkningsfællesskab kan vise og styrke deres prestige ved at give danse, og en forening af kvægavlere kan f. eks. bidrage til godgørende og kirkelige

fonds. Så længe den dominerende interesse forsyner de strategiske relationer, der udgør foreningen, med en struktur, vil andre implicerede relationer blive perifere og sekundære.

Flerstrengede koalitioner

Vi har skelnet mellem fire slags enstrengede interesserelationer, der spiller en rolle for dannelsen af bondekoalitioner. Vi kan nu adskille fire slags flerstrengede relationer, på grundlag af hvilke der kan opbygges mere varige sociale dannelser. Det er:

1. Dyadisk og horisontal.
2. Polyadisk og horisontal.
3. Dyadisk og vertikal.
4. Polyadisk og vertikal.

Flerstrengede, dyadiske og horisontale relationer eksemplificeres ved venskabs- eller naboskabsbånd, hvor de forskellige husstande indgår i mange forskellige slags forbindelser lige fra produktionshjælp til udveksling af tjenester. I Latinamerika kan sådanne venskabsbånd f. eks. blive formaliseret i den såkaldte co-parentale, eller compadre-relation mellem ligestillede i status henseende. En sådan relation skabes, når to voksne bliver enige om at påtage sig ansvaret for den enes barn. Et sådant fadderskab er sædvanligvis forbundet med en eller anden livskrise-ceremoni, hovedsagelig dåb, men også altergang eller bryllup, høst, øregennemboring, bygning af en kirke, osv. Fadderskab opbygger en gudfader-gudbarn relation mellem fadderen og den, der står fadder til; men det opbygger også en varig relation mellem forældrene til det pågældende barn og fadderen, som derefter er knyttet til dem som ceremonielle med-forældre. Sædvanligvis er de mennesker, der bliver med-forældre, nogle venner, eller nogen, der søger fordelene ved venskab; og det ceremonielle bånd garanterer udvekslingen af varer og tjenesteydelser dem imellem.

Flerstrengede relationer kan også producere polyadiske og horisontale koalitioner. Vi har allerede mødt sådanne koalitioner i vor korte diskussion af udlignende eller udjævnende fællesskaber. Så-

Eksempel på et flerstrengt, dyadisk, horisontalt forhold. Her udveksler landsbyboere mad og samtale i Saint Véran, Frankrig.

(Foto: Robert K. Burns.)

danne fællesskaber har man givet navnet lukket korporativt fællesskab. Disse fællesskaber begrænser deres medlemskab til mennesker, der er født og opvokset inden for deres rammer. De kan forstærke disse restriktioner ved at tvinge medlemmerne til at gifte sig inden for fællesskabets rammer. Det er snarere fællesskabet end individet der har øverste domæne til jorden, og individet må ikke sælge, belåne eller på anden vis overdrage sin andel af fællesskabet til udenforstående. Sådanne korporative fællesskaber frembyder også mæka-

nismer, hvormed de udligner forskelle blandt medlemmer, enten gennem periodisk omfordeling af jorden – som det sker i den russiske *mir* eller Det nære Østens *musha'a* – eller de sanktionerer brugen af overskudsfonds i det kollektive ceremoniel, som i Mellemamerika, Andes og det centrale Java. Fællesskabet vogter over sin indre orden – ved hjælp af både uformelle og formelle sanktioner, såsom folkesnak, anklager for hekseri eller direkte afstraffelser – men fungerer også som en enhedsgruppe med hensyn til ydre krav om forpagtningsafgifter. Afgifter i form af arbejde, naturalier eller penge fordeles ligeligt blandt medlemmerne, ligesom adgang til ressourcerne gøres lige for alle inden for enhedens grænser. Fællesskabet antager således udseende af en korporation, en varig organisation af rettigheder og forpligtelser hos et stabilt medlemstal; og det vil være tilbøjelig til at bekæmpe ændringer og fornyelser som potentielle trusler mod den interne orden, det bestræber sig for at opretholde.

Sådanne polyadiske horisontale flerstrengede koalitioner har haft tendens til at udvikle sig i de sociale systemer, der lod landbruget som produktionsgrundlag intakt, men som pålagde bondestandens afgiftsfond visse krav på den vigtige betingelse, at det skulle være fællesskabet selv, der fordeler afgiftsbyrderne, og som indsamler disse og videresender dem til de retmæssige fordringshavere. Vi er med andre ord tilbøjelige til at finde sådanne fællesskaber i de sociale systemer, der hvad bondestanden angår er domineret af palæotekniske tilpasningsmetoder, koblet sammen med indirekte eller præbendale domæneformer.¹⁰⁾

Type 1 og 2 af de flerstrengede koalitioner var begge horisontale og involverede intra-klasse relationer, bønder til bønder. Typerne 3 og 4 er inter-klasse relationer, der involverer relationer mellem bønder og deres overordnede i form af et sæt vertikale bånd.

Type 3 repræsenteres af den koalition, der er flerstrengt, dyadisk og vertikal. Dens karakteristiske form er koalitionen mellem en projektor og en klient. Denne relation indbefatter en socialt, politisk eller økonomisk overordnet person i et vertikalt forhold til dennes sociale, politiske eller økonomiske underordnede. Forbindelsen er asymmetrisk; den er blevet beskrevet som en slags »venskab med slagside.«¹⁷⁾ Samtidig er den flerstrengt. De to partnere må kunne

stole på hinanden; og findes der ikke formelle sanktioner må et tilidsforhold indbefatte en gensidig forståelse af hinandens motiver og adfærd, der ikke kan opbygges på et øjeblik, men må vokse frem i tidens løb og stå for prøvelser i forskellige sammenhænge. Dette gælder især i de tilfælde, hvor der ikke findes legale sanktioner til at underbygge kontrakten. Relationer mellem protektor og klient involverer derfor en mangfoldighed af facetter hos de implicerede, og ikke blot øjeblikkets segmentariske enkeltinteresse. I et sådant forhold yder protektoren økonomisk hjælp og beskyttelse mod legale og illegale autoritetskrav. Klienten betaler dette tilbage med mere ukonkrete aktiver. Han kan støtte protektoren med sin stemme, en forventning, som ligger bagved de mange varianter af den politiske chef-regel (*caciquismo*) i den spansktalende verden. Han kan holde sin protektor informeret om sammensværgelser og intriger. Han vil prise sin protektor og således hjælpe ham til en højere status i samfundet. »Ved at gøre dette,« siger Michael Kenny, »stimulerer han hele tiden loyalitetskanalerne, skaber goodwill, føjer godt til hans navn og ry og sikrer ham en slags ydre udødelighed.¹⁸⁾ Men det er også indbefattet i kontrakten, at han ikke bistår andre protektorer end den, han får sine varer og sin kredit hos. Det er ikke nok, at han yder forsikringer om loyalitet. Han må også demonstrere denne loyalitet, når uheldet er ude. I politiske kriseperioder må han slutte op om protektoren, som han er knyttet til gennem en uformel kontrakt og fra hvem, han har modtaget tjenester. På samme tid udgør kriser også en udfordring til etablerede kontrakter, for de er både en prøve for mændenes sjæl og deres tegnebøger. En protektor, der har mindre at tilbyde, kan blive svigtet til fordel for en protektor, der har mere at byde på; en protektor med en svindende popularitet vil miste sine klienter til en protektor med tiltagende popularitet. Således konkurrerer protektorerne med hinanden i deres køb af støtte ved at yde tjenester i sådanne dyadiske koalitioner.

Flerstrengede koalitioner, der er bygget op af vertikale, polyadiske bånd hos bønder kan bedst eksemplificeres ved den slægtsorganisation, der kaldes nedstammingsgruppen. Nedstammingsgrupper er af to slags, lokale nedstammingsgrupper og multilokale eller politiske nedstammingsgrupper. Den lokale nedstammingsgruppe er egentlig en landbrugsbedrift, der består i lange tidsrum. Vi har allerede disku-

teret dens særlige problemer m. h. t. at bestå. Den multilokale eller politiske nedstammingsgruppe, er imidlertid en koalition i form af en slægtsgruppe, der arbejder for at koncentrere, bevare og forsvare magten mod mulige konkurrenter, hvadenten det drejer sig om grupper som den selv, eller statsorganer, der ønsker at indskrænke dens udbredelse. En sådan gruppe er polyadisk, fordi den inkluderer mange mennesker, der er bundet af aktuelle eller fiktive slægtskabsbånd. Den er flerstrengt, fordi slægtskab indbefatter eksistensen af forskellige interesser, der er forenet i et fælles sæt relationer. Den er vertikal, fordi en sådan slægtskabsenhed ligner en forening derved, at den har en ledelse: Den svarer imidlertid ikke til en forening, hvad angår det forhold, at ledelsen sædvanligvis kun rekrutteres fra en af slægtskabsgruppens vigtige nedstammingsrækker, enten den stærkeste eller den rigeste linje eller den ældste. En sådan nedstammingsrække inden for den større gruppe kontrollerer særlige prærogativer, men er også tildelt særlige ledelsesmæssige ansvar. For bondens vedkommende kan et medlemskab af sådan en flerstrengt polyadisk vertikal koalition byde på en række fordele, idet bønderne kan mobilisere en hjælp fra slægtninge, der indtager magtsæderne eller er tæt på dem, mens magthaverne på deres side må mobilisere støtte fra slægtningene i kampen for at bevare rigdom og magt. En sådan slægtskabsenhed har således en indbygget protektor-klient relation og repræsenterer det polyadiske modstykke til det flerstrengede dyadiske vertikale forhold.

Sådanne slægtskoalitioner, der både omfatter bønder og magthavere, optræder oftest i samfund, hvor de betydningsfulde overskud indsamles og akkumuleres af staten, men ved hjælp af præbendale embedsmænd. Dette har været tilfældet i Kina. Når vi betragter den traditionelle kinesiske landsby, opdager vi først og fremmest et sæt familiegupper, der rækker fra kerne- til udvidede familier. Vi har allerede set, at rigdom var en forudsætning for opretholdelsen af den udvidede familie. Vi kan nu bemærke at efterhånden som familier bliver rige på ressourcer og udvidede i den sociale sammensætning, danner de også en koalition kaldet en *tsu* eller en klan. Denne koalition blev aktiveret ved at man påkaldte sig princippet om fælles nedstamning gennem en række mandlige forfædre. Da familierne blev rige sikrede de sig også specialisters hjælp til at opstille slægts-

historier, til at udfærdige klan-bøger, der udførligt berettede om afdøde medlemmers hæderlige gerninger, til at tage sig særligt af deres stamtavler, til at holde fælles ceremonielle møder og måske til at udruste et klantempel. En families status i forhold til andre familier kunne delvis afledes fra dens klan-status. »Når en klan er velstående, er familierne i den stærke; når den er dekadent, er dens familier sandsynligvis ved at nærme sig fattigdom og sammenbrud. En vel fungerende klan er virkelig et vidnesbyrd om, at de fleste af de grundlæggende familier i den gruppe er under udvikling, og ikke på vej nedad.«¹⁹⁾

I nogle dele af Kina, især i den sydlige del, hvor den potentielle rigdom i risdyrkning måske var større end i den nordlige del, og hvor udlandshandel bragte yderligere rigdomskilder til landet, udvikledes nogle *tsu* til store translokale slægtsfunderede korporationer. Mens dette skete, blev et andet træk ved *tsu*-organisationen iøjnefaldende: dens opdeling i familierækker, karakteriseret ved forskellig rigdom og magt. Nogle medlemmer af slægtskoalitionen var faktisk meget rige og mægtige og tilhørte lavadelen, hvorfra det nationale eller regionale embedsvæsen blev rekrutteret. Sådant en stor *tsu* kunne derfor på toppen af sin organisation have medlemmer, hvis forbindelser og indflydelsessfære rakte lige ind i området for nationale afgørelser. Den ville da også rumme familier af god men ikke betydelig økonomisk status såvel som fattige familiegrupper, hvis rolle i slægtskoalitionen ville være afhængig og underordnet, men som ikke desto mindre ville klæbe til koalitionen på grund af et behov for sikkerhed og støtte. Dette behov blev ofte imødekommet ved, at man tillod sådanne slægtsgruppemedlemmer at dyrke *tsu*-jorden fremfor udenforstående, et betydningsfuldt hensyn i overbefolkede områder. *Tsu*-en fik også en indtægt, fordi afgifter snarere ville blive betalt til *tsu*-kassen end til en godsejer udenfor. På tilsvarende måde kunne de fattige medlemmer drage fordel af tilknytningen til en mægtig *tsu* i de situationer, hvor de havde brug for at blive bakket op i retslige eller politiske stridigheder med andre *tsu*. Til gengæld opnåede *tsu*-en arbejdskraft, der kunne omdannes til økonomisk og politisk magt og til en styrkedemonstration ved uoverensstemmelser med andre *tsu* angående tilgængelige rigdomskilder.

I dette tilfælde har vi da en slægtsbaseret koalition, der bragte

landsbyfamilier sammen horisontalt til en forening på samme tid som den forenede bondegrupperne vertikalt i koalitioner med magthavere på forskellige niveauer i det sociale og økonomiske hierarki.

BONDEKOALITIONER OG DEN STØRRE SOCIALE ORDEN

Nu da vi har diskuteret de karakteristiske træk ved de koalitioner, der står åbne for bondestanden i mange forskellige situationer, er det også vigtigt at erkende, at disse principper for koalitionsdannelsen ikke står i direkte opposition til hinanden, men at de i en given situation kan gribe ind i og supplere hinanden. Vi vil finde situationer, hvor det ene eller det andet organisationsprincip er klart dominerende. I Kina, især i den sydlige del, finder vi således, at princippet om slægtskoalition tilsidesatte alle andre, mens det i Middelhavsområdet var den dyadiske protektor-klient relation, der var den fremherskende. Ikke desto mindre findes der områder, hvor flere principper opererer samtidigt, omend i forbindelse med forskellige tilværelsesaspekter eller på forskellige planer i den sociale struktur. Middelalderens Europa nord for Alperne kombinerede således den korporative kollektive organisation hos bønderne med en tilknytning til en adelig slægtsgruppe, der stod i en protektor-klient relation til bondesamfundene. I visse dele af Indien er bondesamfundene organiseret langs et antal mulige akser. Det lokale samfund kan have kraftige korporative træk, fordi det er centreret omkring en dominerende kaste, alligevel indbefatter kastemedlemskab tilstedeværelsen af en slægtskoalition højere oppe på stigen, som når en Jat-domineret landsby, såsom Kishan Gari i de nordindiske sletteområder Uttar Pradesh, har slægtskoalitions-tilknytninger til Jat-embedsmænd og herskere. Samtidig oppebærer individuelle familier af de øverste kaster en *jajman-kamin*, eller protektor-klient, tilknytning til særlige specialist-husstande. For tre hundrede år siden overtog en gruppe Jat-ledere kontrollen med området. Deres efterkommere indsamler indtægter som høvdinge, der er beskikket af staten. De er overhovederne for førende familier af deres stedfæstede nedstammingsgrupper, de vigtigste ejere af landsbyjorden. På samme tid er de statens kvasi-embedsmænd.

Hvis vi fæstner vor opmærksomhed på dominerende relationstyper, kan vi gå et skridt videre i analysen af de større sociale ordener, hvorefter bondestanden danner en komponent.

Vort første skridt i denne retning er at kaste et tilbageblik på de samfund, vi har haft med at gøre indtil nu, og arrangere dem i en række i overensstemmelse med den grad, i hvilken de favoriserer den ene eller den anden for social relation. Lad os først tage de relationer, der karakteriserer bånd mellem husstande på det lokale plan (se tabel 1). Vi bemærker, at i denne række er Europa i herremandstiden, Indien, Mellemamerika efter erobringen og Andesområderne hovedsageligt domineret af sådanne organisationsformer, der favoriserer polyadiske horisontale flerstrengede koalitioner. I det indiske tilfælde består bondesamfundet af en række sådanne koalitioner, de såkaldte kaster, i en hierarkisk arrangement, hvor de lave kaster tjener de dominerende kaster i samfundet. Disse tre samfund favoriserer alle på den ene eller den anden måde kontinuiteten af korporative samfundsstrukturer over længere tidsrum. De er også samfund, hvor udvekslingsrelationerne enten formidles gennem reci-prokke tjenesterelationer eller gennem et sektionsmarkeds-system. Selv om netværksmarkeder forekommer, er de underordnede og flygtige i forhold til det større og vigtigere sociale stillads.

Som modsætning bemærker vi udbredelsen af dyadiske horisontale bånd i Middelhavsområdet landbrugsegne, Det nære Østen, Kina og det moderne Europa. Det nære Østen står i denne række midtvejs mellem det tidligere sæt og det nuværende, hvilket skyldes forekomsten af *musha'a* og andre korporative elementer i området. I andre henseender er relationerne dyadiske og enten enstrengede eller flerstrengede, alt afhængig af den udstrækning, i hvilken visse husstande indgår i reciprokke arrangementer med henblik på gensidig assistance. Det er i hvert af disse tilfælde bemærkelsesværdigt, at udvekslingsrelationerne ydermere tenderer mod netværksmarkeds-mønstret, som forstærker tilbøjeligheden til dyadiske enstrengede koalitioner.

Hvis vi ser på de vertikale arrangementer, som kæder det lokale plan sammen med overordnede hierarkier, deler vores række sig på en lidt anden måde end ovenfor. En vigtig forskel, som viser sig, er tilstedeværelsen eller fraværet af polyadiske vertikale flerstrengede

TABEL 1

Fremherskende former for koalitionsdannelse i bondesamfund

Område	Horisontale	Vertikale
Europa, herremandstiden	Polyadiske, flerstrengede	Dyadiske flerstrengede
Indien	Polyadiske, flerstrengede	Dyadiske og polyadiske flerstrengede
Andesområderne og Mellemaamerika efter erobringen	Polyadiske, flerstrengede	Dyadiske, enstrengede relationer sideløbende med dyadiske, flerstrengede koalitioner
Middelhavsområdet	Dyadiske, enstrengede	Dyadiske, enstrengede relationer sideløbende med dyadiske, flerstrengede koalitioner
Det nære Østen	Dyadiske, enstrengede	Dyadiske, enstrengede relationer sideløbende med både dyadiske og polyadiske, flerstrengede koalitioner
Kina	Dyadiske, enstrengede	Dyadiske, enstrengede relationer sideløbende med både dyadiske og polyadiske koalitioner
Europa, nutid	Dyadiske, enstrengede	Såvel dyadiske som polyadiske, enstrengede koalitioner

koalitioner af slægtsgruppetyper, der knytter mennesker i bondesamfundet til magthaverne udenfor. Sådanne koalitioner forekommer i Indien, Det nære Østen og Kina. De forekommer ikke i herremandstidens Europa, Mellemamerika efter erobringen, og Andesområdet, Middelhavsområdet og det neotekniske Europa. Igen befinder Det nære Østen sig noget i retning af midt imellem som følge af de karakteristika, der allerede er anført ovenfor. Denne distinktion synes at adskille de samfund, der er baseret på centraliseret og despotisk magt, som hovedsageligt udøves gennem delegationen af præbendale domæner, fra de samfund, i hvilke magten er mere decentraliseret. De decentraliserede systemer viser imidlertid to underordnede mønstre. Det første, der er karakteristisk for Middelhavsområdet, er stort set opbygget på et dyadisk grundlag gennem protektor-klient relationer. Det andet, der findes i middelalderens Europa og i Mellemamerika og Andes efter den spanske erobring, indbefattede sædvanligvis et korporativt bondesamfund, der var underordnet en dominerende domæneindehaver i nærheden. Denne figur fungerede da som en protektor over for samfundet som helhed.

En anden vigtig distinktion adskiller alle systemerne fra det neotekniske Europa, der ved sin fremhævelse af foreningsformer har været i stand til at konstruere vertikale relationer på et cnstrenget snarere end et flerstrengt grundlag.

I vores diskussion af bondestanden fremstår der to karakteristika ved den sociale organisering: for det første den stærke tendens til autonomi for bondebedriftens vedkommende; for det andet den lige så stærke tendens til at danne koalitioner på et mere eller mindre ustabil grundlag med henblik på nære mål. Når husstanden indgår i en koalition, kan den ikke overengagere sig. Dens funktion inden for en koalition vil vise en tendens til at lade større langtidsinteresser blive underordnet snævrere kortvarige interesser. Denne kombination af særlige kendetegn er klart blevet forstået af de moderne politiske figurer, der er klar over bondestandens potentielle styrke, når den samlet *vækkes* til handlen, men som er lige så godt klar over dens manglende evne til at *forblive* organiseret både under handlen og bagefter, når handlingens frugt skal høstes. Karl Marx skrev således følgende om Frankrigs bønder:

»De små bønder udgør en omfattende gruppe, hvis medlemmer lever under ens forhold, men uden at de indgår i mangfoldige relationer med hinanden. Deres produktionsmåde isolerer dem fra hinanden i stedet for at bringe dem sammen i et gensidigt samkvem . . . . Den lille bedrift, bonden og hans familie; ved siden af dem en anden lille bedrift, en anden bonde og en anden familie. Nogle få snese af disse udgør en landsby, og nogle få snese landsbyer udgør et domæne. På denne måde er den store franske nation dannet ved en simpel addition af homologe størrelser, på stort set samme måde som kartofler i en sæk danner en sæk kartofler. For så vidt som millioner af familier lever under økonomiske livsbetingelser, der adskiller deres levemåde, deres interesser og deres kultur fra andre klassers og bringer dem i en fjendtlig opposition over for sidstnævnte, udgør de en klasse. For så vidt som der blot foregår en lokal vekselvirken blandt disse småbønder og identiteten af deres interesser ikke avler nogen enhed, noget nationalt forbund eller nogen politisk organisation, udgør de ikke en klasse. De er følgelig ude af stand til at gennemtvinge deres klasseinteresse i deres eget navn, hvadenten det skal ske gennem et parlament eller gennem et konvent. De kan ikke repræsentere sig selv; de skal repræsenteres.«²⁰)

De russere, der praktiserede marxismen – Lenin, Trotsky, Stalin – erkendte mulighederne i en støtte fra bondestanden ved en omvæltning af den sociale orden; men de vidste også alt for godt, at hvad bønderne begærede, det var jord. Derfor kunne man måske rejse bønderne til kamp for jord; men når de først havde fået jord, ville de ophøre med at være en revolutionær kraft. »Vi støtter bondebevægelsen,« skrev Lenin i september 1905, »i den udstrækning den er en revolutionær demokratisk bevægelse. Vi bereder os på (og gør det nu, straks) at bekæmpe den, når og i den udstrækning den bliver reaktionær og anti-proletarisk.«²¹) Og igen: »Bondestanden vil være sejrende i den bourgeoisi-demokratiske revolution,« skrev han i marts 1906, »og dernæst ophøre med at være revolutionær som bondestand.«²²)

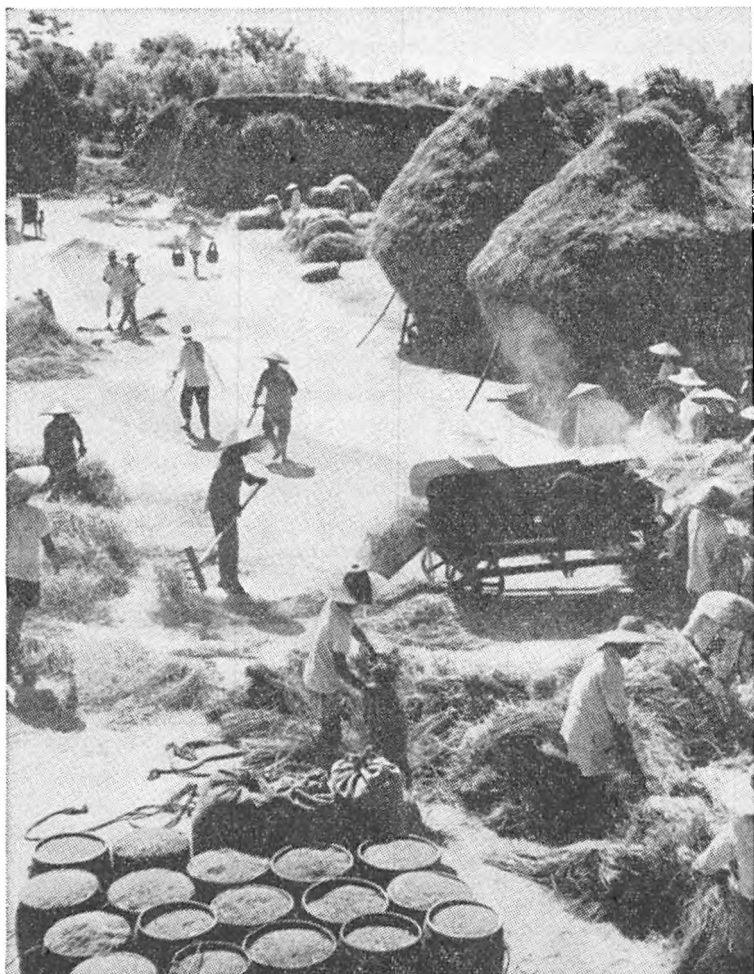
Som følge heraf har den moderne marxisme behandlet bondestanden som en potentiel forbundsfælle, men en forbundsfælle, der skal

organiseres *udefra*. Hvad bondestanden manglede m. h. t. organisationsevne, kunne det revolutionære parti levere gennem dets trænedede kadre. Ifølge Østens folks Første Kongres, der blev holdt i Baku i 1920 – hvis erklæring har vist sig at være profetisk – ville bønderne være revolutionens »infanteri« under rette ledelse af revolutionens generalstab, den specialiserede kadre. Marxismen har også konfronteret det andet problem, der opstår i forbindelse med den sociale organisering af bønderne, nemlig bondebestandens tendens til at vende tilbage til en hviletilstand, så snart den har nået sine mål, erhvervelsen af jord gennem jordreformer og omlægning. Vi har både i Sovjetunionen og Kina været vidne til massive forsøg på at udskifte bondehusstandene med kollektive landbrug under centraliseret ledelse fra oven. Kolkhozes og sovkhoes blev indført i Sovjetunionen »for at forhindre likvidationen af revolutionen« på landet af en bondebestand, der havde vokset sig fast til sine tildelte stykker jord. Med sloganet »individuel landbrug er spontan kapitalisme«, blev kinesiske bønder ligeledes organiseret i omfattende kollektiver.

De grunde, der har fået revolutionære til at kontrollere og tæmme bondestanden, er imidlertid de samme som dem, der har fået de konservative til at favorisere fortsættelsen af familielandbrug og bevarelsen af en konservativ bondebestand på landet. Derfor er jordreformer og planer for forbedring af agerdyrkerens jordlod ofte udformet med henblik på at opnå den modsatte effekt af hvad de revolutionære ønsker. Jordreformer er imidlertid ingen patentløsning. Hvis der er tilstrækkelig jord til alle i den forhåndenværende generation, varer det kun nogle få generationer før der igen er for mange fordringshavere til for lidt jord. Det er netop i de lande, der har mest brug for jordreformer og forbedringer, at befolkningsforøgelse har været uforholdsmæssig store og vil vise sig at blive endnu større i fremtiden. Jordreformer må derfor gå hånd i hånd med industrialiseringsplaner eller med andre midler til at bortlede folk fra landet. Sagt på en anden måde kan landbrug på små bedrifter kun styrkes ved at reducere bondebestandens rolle i den sociale orden i almindelighed. Hvad der vindes i stabilitet ved at give bønderne jord tabes gennem den nødvendige industrielle og bymæssige omdannelse af samfundet.

Vores diskussion af bondekoalitioner udfordrer os også til at udfor-

Medlemmer af den hsiaoyuanske produktionsbrigade i Hochangs Folk-kommune i Centralkina i færd med at tærsk ris på tærskepladsen. Indjølrelsen af kommuner er tilbøjelig til at lade loyaliteten mod familien gå over til staten. (Eastfoto, foto af Liu Hsin-ning.)

ske den mulighed, at nogle typer bondekoalitioner let lader sig forene med økonomiske og sociale ændringer i retning af et neoteknisk system, mens andre vil være tilbøjelige til at gøre modstand mod det. Udbredelsen af horisontalt organiserede enstrengede foreninger i Europa antyder, at denne koalitionsstypes iboende fleksibilitet både har været et resultat af og en betingelse for de ændringer, der gjorde det muligt for Europa at gennemføre en heldig overgang fra et palæoteknisk til et neoteknisk grundlag. På den anden side synes de flerstrengede polyadiske og vertikale koalitioner, det korporative samfund og nedstammingsgruppen særlig ugunstig for ændringer. De prøver enten at organisere bondestanden i en mangfoldighed af små indkapslede grupper, eller at etablere permanente koalitioner, der udnytter samfundets ressourcer i deres egne specielle interesser. Ud fra dette synspunkt synes den mexikanske revolutions succes f. eks. mindre at ligge ved dens bestræbelser for jordreformer, end dens forsøg på at bryde de indianske korporative samfund op, at indskrænke deres autonomi og bevirke en forbindelse mellem statens politiske maskineri og de politiske organisatorer i landsbyerne. Ligeledes kan vi rette vor opmærksomhed mod de kinesiske kommunisters bestræbelser for at afskaffe de store kinesiske nedstammingsgrupper med deres tendens til at favorisere deres medlemmer på statens bekostning og til at svække og sprede den centrale regerings indvirkning på organiseringen af landområderne. »De institutioner, som kommunisterne angriber er ikke familieinstitutioner i den snævre forstand, men dem, der har at gøre med udvidelser af familiens kernesfære.«²³⁾

Et moderniseret samfund, der ønsker at øge og ændre sit resource-grundlag efter en neoteknisk model kan ligeledes være nødt til at overgå de flerstrengede koalitioner af protektor-klient typen. Disse bygger på knaphed idet protektorens magt i stor udstrækning afhænger af hans evner til at fordele noget af den alt for begrænsede mængde varer og tjenesteydelser. Lige som nedstammingsgrupper af den kinesiske type er sådanne protektor-klient forhold tilbøjelige til at udnytte samfundets ressourcer for deres egen specielle og stærkt segmentariske vindings skyld. Den løsning, der er optaget af mangan et moderniseret samfund, indviklet i sådant et flerstrengt netværk af relationer, har bestået i at udskifte de individuelle protektorer med

centraliserede protektions-leverende statsinstitutioner. Ved at overdrage protektionsrettighederne til store bureaukratiske foretagender, har sådanne stater arbejdet på at indføre et bånd mellem staten og borgeren i stedet for den personlige alliance mellem særlige protektor og deres klienter.

4. Bondesamfundet og den ideologiske orden

På samme måde som bønderne udgør en del af en større social orden – og står i forbindelse med den gennem deres koalitioner – således deltager de også i en symbolsk forståelsens orden, en ideologi der angår arten af den menneskelige oplevelse. En sådan ideologi består af handlinger og ideer, af ceremonier og overbevisninger; og disse handlingssæt og ideer opfylder adskillige funktioner. Nogle af disse er ekspressive, som når mennesker fremviser symbolske ting til skue ved et bryllup, en begravelse, en religiøs fest, eller ved høstfesten. Sådanne former for handlinger og ideer har også en *hjælpende* funktion: De hjælper mennesker til at kunne klare de uundgåelige og irreduktible kriser i livet, ved nederlag, ved sygdom, ved død. Ved at hjælpe til med at lindre angsten og standse de efterladtes tårer knytter de endvidere individuel oplevelse til offentligt anliggende. Gennem dem får de selektive pres, der virker ind på en bestemt husstand en almen betydning. Den enkeltes sygdom bliver en anledning til offentlig helbredelse; den enkeltes død en anledning til offentlig begravelse. Og en ideologi har *moralsk* betydning. Den opretholder »den rigtige måde at leve på« og forstærker således de sociale bånd der holder samfundet sammen. Den hjælper med til at klare spændinger der opstår under transaktioner mellem mennesker, og forstærker de holdninger som den sociale kontinuitet afhænger af.

CEREMONIEL

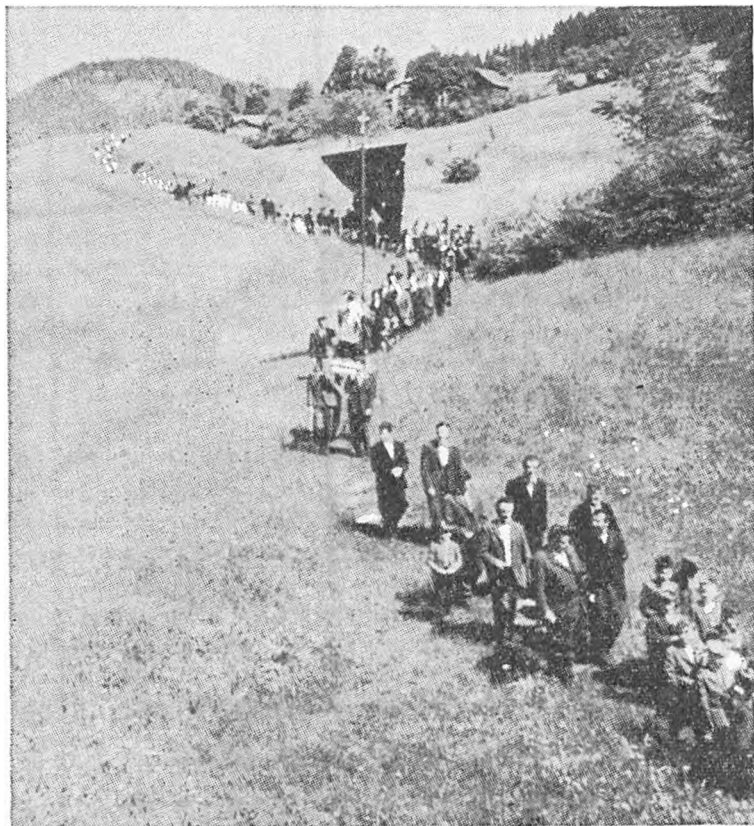
Vi har set, at relationer mellem husholdninger i bondesamfund må opnå en balance mellem de deltagende enheders interesser og de koalitioner interesser som knytter bondestanden til det større sam-

fund. Ceremoniel har i denne henseende en speciel funktion ved at bevise gyldigheden af de sociale enheder og relationerne mellem dem.

Overalt i bondesamfund omgiver den meste ceremoniel indgåelsen af et nyt ægteskab, og i kraft af dette dannelsen af en ny bedrift. Dette ceremoniel knytter ikke blot det ægteskabelige bånd mellem mand og hustru; det indbyder også offentligheden til at blive opmærksom på, at en ny lille enhed i samfundet er opstået. Overalt i bondesamfund omgiver ceremoniel ligeledes den familiære enhed, og hjælper med til at klare de spændinger som opstår under dens funktion. Vi har ovenfor refereret til samfund, hvor en svag konjugal dyade mellem mand og hustru understøttes ved at ægtemanden tildeles adækvat prestige i det ceremonielle system, skønt hans økonomiske ydelser er små og sporadiske. Vi har talt om spændingerne mellem ægtemænd og hustruer, og om de pres og spændinger der hersker mellem den ældre og den yngre generation og mellem søskende i en stor familie. Vi vil finde, at ceremoniel eksisterer for at understøtte og forene de forskellige agerende personer, som ellers kunne komme til at stå i modsætningsforhold til hinanden og søge hver deres sociale identitet. Vi finder overalt symboler der understøtter en husstands kontinuitet, disse være sig et ceremonielt hjørne inde i huset, som i Europa, eller et sæt stamtavler, der tilbedes ved ofringer af røgelse og ting lavet af papir, som i Kina.

Vi finder også overalt et ceremoniel, der opretholder integriteten af de mere vidtrækkende sociale relationer hvormed menneskene strukturerer deres liv. Sociale relationer skaber orden, men undertiden medfører selve den ordensskabende handling, uorden. Når det lykkes for en mand at blive gift med en kvinde og modtage hendes medgift, da er en ny husstand dannet; men de uheldige medbejlere vil modfaldne hænge med hovedet, eller reagere med misundelse eller skam. Når to husstande nærmer sig hinanden i venskab og støtte, kan der være andre der føler sig forbigået og snydt ved denne alliance. En familie der er blevet velhavende, kan være en kilde til rådgivning og hjælp for dens naboer, men den kan tiltrække sladder og ondsindethed hos andre, der ikke er blevet tilsmilet af skæbnen. Der er virkelig mange situationer, hvor mennesker samarbejder og koordinerer deres handlinger til deres fælles eller individuelle bedste,

men der er andre situationer, hvor det ikke vil lykkes dem at leve op til forventningerne, hvor de vil fejle i deres sociale vurdering, ødelægge andres velvilje mod dem, snyde, bedrage, eller forbyrde sig. I et bondesamfund må personerne dog ofte kunne stole på hinanden selv om det blot er for kontinuitetsfølelsens skyld, den følelse, der gør livet forudsigeligt og således meningsfuldt. Vi vil derfor i bondesamfund finde ceremonier, der involverer personer som medlemmer

Procession gennem markerne i det tysktalende St. Felix i de italienske alper. Fælles ceremonier involverer mænd som medlemmer af et fællesskab og skaber en følelse af gensidig samhørighed. (Foto: Eric R. Wolf.)

af et samfund, og som bevirker opretholdelse af deres almene sociale orden, som renser den for uorden og genetablerer dens integritet.

Ved mange former for festligheder, fejrer bønder i forskellige dele af verden deres følelse af indbyrdes afhængighed og bekræfter de regler, der styrer den. Fester af denne art strækker sig lige fra bønner til skytshegener i Spanien til fyrværkeri afviklet til ære for den beskyttende gud i dele af Kina. De kan dog også afstedkommes af en begivenhed der berører en enkelt husstand, for eksempel et dødsfald. Fred Gearing¹⁾ har beskrevet hvordan mændene i en græsk landsby i Kardamili bekræftede deres fællesskab ved en begravelse. Der kommer ikke blot venner og slægtninge til den afdøde til begravelsen men også dennes fjender. De sidstnævnte modtages høfligt. Deres deltagelse afslutter ikke fjendtlighederne mellem husstandene, men bekræfter derimod eksistensen af den større sociale og moralske orden inden for hvilken fjendtlighederne rummes og indskrænkes. Et samfund kan også, på en mere spøgefuld måde opføre sine væsentligste forehavender ved en fælles rituel lejlighed, sådan som indbyggerne i Milta i Mexico gør det, når de samles ved et stenkors i udkanten af deres landsby nytårsaften, hvor de beder korset om ting de ønsker i løbet af de næste år, og derefter fortsætter med at købe og sælge miniaturekopier af disse ting – marker, dyr, huse – for småsten som de kalder »Guds penge.«²⁾

Vi har i disse eksempler set, at bondestandens ceremoniel fokuserer på handling, ikke på tro. Den understreger normers styrende karakter, et sæt af påbud og forbud. Sådanne moralske imperativer udtrykt i regler bevirker at adfærd kan forudsiges og giver en fælles ramme for evalueringen af den. Det er ikke det liv der iagttages, men den sociale orden, der er målet. Bondestandens religion er både utilitaristisk og moralistisk, men den er ikke etisk og spørgende.³⁾

Dens regler er endvidere indskærpet af de ovenfor nævnte parter, der gensidigt påvirker hinanden. Sådanne regler, der repræsenterer det større samfunds interesser, synes at stå over og hinsides dette, synes at have deres egen realitet uafhængig af modstandernes rivaliserende krav. De siges at være overnaturlige. Guy Swanson har hævdet, at overnaturlig kontrol over de moralske relationer mellem individer vil fremkomme i samfund hvor (1) der eksisterer betydelig

ningsfulde men ustabile forhold mellem individer, og (2) hvor antallet af personer, der har deres egne specielle interesser, er blevet stort nok til at skabe et større antal sociale relationer, inden for hvilke mennesker i højere grad handler som særskilte individer, end som medlemmer af en eller anden gruppe.⁴⁾ Hvis vi sætter »husstand« i stedet for »individ«, finder vi, at hypoteserne kan overføres på bondesamfundet, sådan som det er blevet behandlet i denne bog. Bondesamfund er baserede på vigtige men skiftende relationer inden for bondestandens sektor i samfundet. Vi ville således forvente en kraftig understregning af overnaturlige sanktioner af adfærden i bondesamfund hvor strukturelle spændinger mellem familiegrupper ofte er stærke, men må dæmpes af interessen for dannelsen af koalitioner eller sameksistens mellem naboer. Disse samfund er endvidere meget konservative i denne henseende.

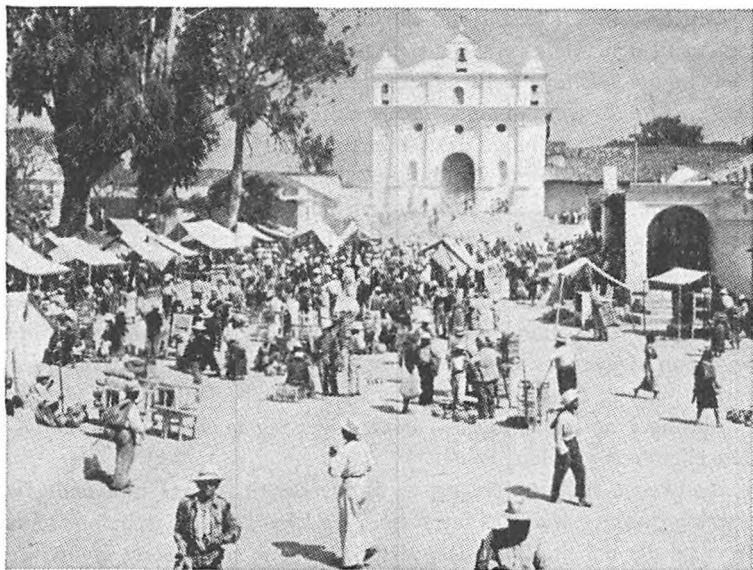
RELIGIØSE TRADITIONER PÅ FORSKELLIGE PLANER

Bondekulturens religion kan dog ikke forklares alene ved dens egne termer. Hvis den tjener til at støtte og afbalancere bondestandens økosystem og sociale organisation, konstituerer den også en komponent i en større ideologisk orden. Idet religionen reagerer på stimuli, der både kommer fra bondestandens sektor i samfundet og fra den mere vidtrækkende sociale orden, smeder den endnu et led, der knytter bondestanden til denne orden.

Dette arbejde, der går ud på at sætte bondestandens opfattelser af det hellige og dens metoder at benytte dette på i relation til det totale samfunds overbevisninger og metoder, er sædvanligvis i hænderne på specialister i religion, lige som arbejdet med at relatere bondestanden økonomisk og politisk til den større orden bliver et arbejde for specialister i økonomi og politik.

Inden for nogle få religiøse traditioner er specialisten selv bonde. Således støtter Islam sig til lokale *imamer*, der kun adskiller sig fra den almindelige bonde ved at vide en smule mere om de hellige tekster og have en større esoterisk viden; inden for Islam kan enhver hellig mand i virkeligheden forrette en religiøs ceremoni. Andre steder kan der være mange specialister, som blandt Mayaerne i Yuca-

Kirke og marked i San Tomás, Chichicastenango, Guatemala. Foruden at være en del af den ideologiske ramme omkring bondesamfundet, yder religionen støtte til den økonomiske og sociale organisation hos bønderne. (Foto af Joseph Seckendorf, fra Sons of the Shaking Earth, udgivet af The University of Chicago Press, 1959.)

tán, hvor vi både finder shamaner (medicinmænd) og mænd der reciterer bønnerne, såvel som almindelig katolsk gejstlighed. I Indien varetages arbejdet med at væve nye eller mere konsistente meningsmønstre og ritualer af mange specialistgrupper, hvoraf brahmanerne, der traditionsmæssigt er den gruppe, der har den største rituelle renlighed og højeste status, blot er én, om end den er den mest strategiske. Kort sagt, det romersk-katolske mønster ifølge hvilket der kun tildeles sand specialiststatus til en præsteviet er exceptionel snarere end almindelig, og vi finder selv blandt katolikker og især på det lokale plan præster, der modtager betaling for deres rituelle pligter, men som lever som deltidsbønder inden for landsbylivets kreds af jordbrugere.

Den opgave der består i at knytte bondekulturens variant af religionen til den totale religiøse struktur i samfundet varetages således af mange forskellige mennesker, et mangestrengt netværk snarere end en direkte transmission. Trods dette erkender vi dog disse processers generelle retning. Hvor bonden er i stand til at tage ritualer for givne og acceptere forklaringer på rituelle handlinger, der er konsistente med hans egne overbevisninger, der søger religionsspecialistens meninger bag meningerne, han engagerer sig i arbejdet med at undersøge symboler og ritualer, han udforsker meninger bag meningerne og stræber efter at gøre meningerne og handlingerne mere konsistente. Bondens religiøse referenter er de almindelige ting og menneskene, der omgiver ham; vi kan kalde hans forklaringer forklaringer af første orden, medens religionsspecialisten – der søger forklaringer af forklaringer – beskæftiger sig med meninger af anden eller tredje orden.

De to sæt redegørelser og medfølgende ritual har nødvendigvis skæringspunkter af fælles interesse. Der hvor bondens religion fokuserer på det enkelte individ og dets færd gennem en serie afgørende episoder så som fødsel, omskæring, overgang til voksenstadiet, ægteskab og død, der slår fortolkninger af højere orden ned på disse begivenheder i livscyklens med abstrakte termer, idet de anser dem for at være stationer på menneskets vej gennem livet og skæbnen. Der hvor bondens religion beskæftiger sig med dyrkningens genskabelsescyklus og med beskyttelse af afgrøden mod naturens tilfældige indgreb, der taler fortolkningen af højere orden om genskabelsescykler generelt set, om gentagelsen af liv og død. Der hvor bondens religion skal magte uorden og lidelse blandt særlige individer, der tilhører en konkret social gruppe »på stedet«, der tolker forståelsen af højere orden disse uheld som det ondes fremtrædelse i verden.

De to planer i redegørelsen og den rituelle handling kan eksistere side om side, idet de lapper ind over hinanden og komplementerer hinanden. I bondebuddhismen i Burma kan vi således skelne to planer i den religiøse tro og praksis.⁶⁾ På husstand- og landsbyplanet finder vi først af alt en tro på *nats*, potentielt fjendtlige væsener. Der er *husnats* og *landsbynats*. Der er også *nats* uden særlige sociale referenter. Disse fjendtlige ånder, som man mener bringer sygdom og andre ondskaer, holdes i skak gennem passende ofrin-

ger og ritualer. En gul tråd kan bæres om venstre håndled for at undgå kolera; eller huset kan stænkes med helligt vand; eller der kan lægges føde ud på specielle altre, der er viet disse *nats*. Hvis der opstår sygdom, behandles den med forsonings- og uddrivelsesriter. Der findes et stort antal metoder af første orden til brug over for disse og lignende usikre momenter, metoder der strækker sig fra astrologi, spådomme, brug af tryllemidler og amuletter til magiske tatoveringer. Men det viser sig hurtigt, at mange af disse metoder, der benyttes på planet af første orden, peger bort fra det hen imod et plan af højere orden. Brugen af astrologi har således en individuel referent, nemlig den person hvis horoskop stilles, men brugen af den implicerer tro på magiske dimensioner ved tiden og forestillinger angående prædestination, hvilke føjer overbevisninger og metoder af første orden ind i et større betydningssystem af højere orden.

Burmesiske bønder tror ikke blot på *nats*; de tror også på *kan*, balancen mellem de fortrin og mangler man samler i løbet af sit liv. Denne balance øver indflydelse på ens stilling ikke alene i dette liv, men også i det næste, og i det efterfølgende, i en endeløs sjælevandring fra et legeme til et andet. Disse fortrin og mangler, er til gengæld defineret for bønderne i vers, fortællinger og ordsprog samt associeret til Buddhas liv, der viste menneskene *Vejen*. Disse ideer kommer også til udtryk i rituelle formularer som dagligt reciteres foran husstandens alter, en pagode, eller foran et billede af Buddha. Bonden er også her kendt med munken, som æres, fordi han er nærmere den hellige lære, og bonden viser denne ære ved at give munken gaver. De fleste bondedrenge tilbringer endvidere et vist tidsrum af deres liv som novicer eller tjenestgørende i klostre, der i Burma er åbne for alle og hvor mænd tager del i klosterlivet i kortere perioder eller for altid, alt efter eget ønske. Vi ser altså her, hvordan religion kan fungere forskelligt, alt efter øjeblikkets referent, og hvordan den på trods af det kan bringe disse forskellige referenceplaner i forhold til hinanden. Distinktionen mellem religion, som eksemplificeret i behandlingen af *nats* og religion som eksemplificeret i stræben efter *kan* er analytisk gavnlig for antropologen, men i bondens liv samarbejder disse to aspekter ved religionen og overlapper hinanden.

Skønt bondens religion og specialistens religion krydser hinanden, reagerer de på forskellige behov og processer. Bonden forbliver op-

slugt af sit snævertsporede sociale systems fornødenheder; specialisten reagerer på vidererækkende tilskyndelser og danner sig et bilde af et bredere socialt netværk. Dette vil ikke sige, at bonden er ideologisk ukreativ; han er begrænset i sin kreativitet på grund af sin koncentration om ting af første orden, som skal indpasses efter hans økosystem og medmennesker.

Derfor er religiøse fornyelser sjældent bondestandens arbejde, og der foreligger ofte en forsinkelse i tid før bønder overtager de begreber og ritualer der er forårsaget af en reformerende religiøs elite. Derfor opretholder bondegupper ofte traditionelle former for religion, medens religiøse systemer af større spændvidde bygges op og føres ud i livet af eliten. Vi ser derfor at den aktivitet missionærer udfører i udlandet har et modstykke i de hjemlige aktiviteter, der synkroniserer de traditionelle former for religion af første orden med nye forståelser og metoder af højere orden.

En sådan proces tager hyppigt form af *synkretisme*, sammensmeltning af former, der er opstået i to kulturelle sfærer, i dette tilfælde en ældre kulturel tradition og en nyere. Denne proces kan foregå ubevidst eller bevidst, som da pave Gregory den Store sendte en besked til Sct. Augustin år 601 e. Kr. om at hedningetemplerne i England

ikke under nogen omstændigheder måtte ødelægges. Han skal ødelægge gudebillederne, men selve templerne skal bestænkes med helligt vand, andre skal sættes op og relikvier indlægges i dem. Thi hvis disse templer er godt byggede, skal de renses for djæveltilbedelse og vies til at tjene den sande Gud. På denne måde håber vi, at folk, når de ser, at deres templer ikke ødelægges, må afholde sig fra afgudsdyrkelse og søge disse steder som tidligere og komme til at kende og tilbede den sande Gud. Og siden de har for vane at ofre mange okser til djævl, lad de andre højtideligheder træde i stedet, som for eksempel en indvielsesdag eller de hellige martyrs fest, hvor disses relikvier skrinlægges. Ved sådanne lejligheder kan de godt bygge sig hytter af grene uden om kirkerne, der engang var templer, og fejre højtideligheden med et fromt festmåltid. De må ikke længere ofre dyr til Djævelen, men de må dræbe dem til føde for at prise Gud, og takke Give-

ren af alle gaver for Hans gavmildhed. Hvis mennesker tillades nogen verdslig glæde på denne måde, da vil de være mere redbonne til at tragte efter åndens glæde. For det er visseligt umuligt at udviske alle fejl fra stædige sjæle på én gang, og enhver der ønsker at bestige en bjergtinde klatrer gradvis skridt for skridt og ikke i et spring.⁶⁾

På denne måde blev Middelhavets Persephone en Sort Jomfru Maria, den Aztekiske gudinde Tonantzin i Mexico blev forvandlet til en Kristen Jomfru af Guadalupe. I Islam blev den hellige sorte sten i *ka'aba* i Mecca – centrum for pilgrimme i kredsen for Det nære Østens stentilbedelse – ligeledes under Muhammed det centrale symbol for den Islamitiske Gud. De involverede processer opererer i to retninger: fra bondestanden opefter og ind i den overordnede religiøse tradition, og fra den overordnede tradition nedefter i den lokale.

McKim Mariott har i et studie af den indiske landsby Kishan Gari vist,⁷⁾ at sanskrit-gudinden Lakshmi er sidestykket af anden eller tredje orden til en lokal gudinde af første orden, og hvordan den over hele Indien udbredte amulet-bindings fest smeltede sammen med en lokal fest, som markerede afslutningen af unge hustruers årlige besøg hos deres egen familie. Ligesom de rejseklare hustruer anbringer de lokalt hellige nye skud fra byggen på deres brødrers hoveder og øren, sådan binder den hjemlige præst amuletter i form af en polykrom trådkvastet »frugt« fast til håndleddet af deres skyts-helgener. Skikkene er begyndt at smelte sammen, idet nogle søstre nu binder amuletråde om deres brødrers håndled. Den udbredte kofodringsfest har ligeledes optaget hjemlige detaljer, der ikke kan henføres til sanskrit-myten af højere orden. Krishnas hellige bakke i myten er i hver husstand symboliseret ved, at der på gårdspladsen er en lille tue gødning, og de gaver som er skænket af Krishna til hans tilbedere på den hellige bakke, er repræsenteret af kvæg og husbrugsting, der er formet af gødningen. Disse ting er blevet lavet for at øge husstandens rigdom, et tema der også viser sig i den kogødnings rigdomssang der synges den næste morgen før tingene brydes itu og bruges til brænde. Men en del af den kogødning, der er

til overs fra festen gemmes og formes om til en blok, der dernæst gives til en stor årlig begivenhed, der afholdes af hele landsbyen rundt om et bål, hvor forskellene mellem husstandene ikke er af betydning.

Clifford Geertz⁸⁾ har i et studie af javanesisk religion også trukket denne kontrast frem mellem bondens religion og specialisternes formuleringer. På Java kaldes bondemønstret for *abangan*. I modsætning til det findes *prijaji*, det religiøse kompleks af den traditionelle javanesiske kriger-adel, der stræber efter åndelige egenskaber og æstetisk forfinelse. Et tredje religiøst kompleks, *santri*, den javanesiske form for Islam, er kommet til senere og knytter sig især til det javanesiske samfunds handelskreds, men finder også tilslutning blandt den rigere bondestand. *Abangan*-religionen har inkorporeret animistiske, hinduistiske og islamitiske elementer, men har koncentreret dem til udførelsen af *slametaner*, eller rituelle fester. En *slametan* kan gives ved næsten enhver lejlighed, som man ønsker at forbedre eller gøre hellig. Dens formål er dels at neutralisere ånder, der truer ordenen, og dels at genoprette eller skabe *slamet*-tilstanden, en tilstand af uforstyrrethed eller balance. De kan arrangeres for at neutralisere vanskelighederne ved livets kriser, for at rense en landsby for onde ånder, for at fejre mærkedage i Moslem-kalenderen, for at imødegå sådanne uregelmæssige hændelser som sygdom, eller ved flytning af bosted, eller før en rejse. Neutraliseringshandlingerne udføres af medicinmænd, troldmænd eller ceremonispecialister.

Prijaji, den religiøse variant af de traditionelle bedre kredse i byerne, er på ethvert punkt en modsætning. Hvor *abangan* er konkret, er *prijaji* mystisk; *abangan* involverer repræsentationer af første orden, *prijaji* beskæftiger sig med symbolisme af højere orden. *Abangan's* helbredelsesmetoder svarer til *prijaji's* mystiske handlinger. *Abangan* fokuserer på husstanden, *prijaji* på det individuelle. *Abangan's* skyggespil viser legendariske heltes bedrifter: i *prijaji* har disse spil en dybere mening, idet de repræsenterer konflikten mellem rå lidenskab og uhildet, ubesværet selvkontrol. *Abangan* omfatter en konkret polyteisme, *prijaji* en abstrakt og spekulativ panteisme. Hvad der for bonden er ritual og symbolisme af første orden forekommer *kasar* (primitivt) for aristokraten hvis regler forordnes med fortrinlige åndelige egenskaber, som det kommer til udtryk i dennes

elegante kontrol over sådanne kunstformer som dansen, skyggespillet, musik, design af vævede stoffer, etikette og sprog. Skønt de to religiøse varianter er polare modsætninger komplementerer de dog også hinanden som symbolske udsagn for et reciprok socialt forhold. Den tredje variant af javanesisk religion, *santri*, lægger i modsætning til de to andre vægten på tro frem for ritual, idet den deltager i en endnu bredere social struktur, den panislamitiske religiøse trossamfund, *ummat*.

I denne modsætning mellem bondestandens religion og den forfinede religion kan vi skelne et sæt af sociale og ideologiske spændinger, der løber parallelt med dem vi opdagede inden for det økonomiske og sociale område. I den palæotekniske sociale orden ses bonden ikke som den religiøse person *par excellence*. Men, som Max Weber påpegede⁰⁾ set ud fra religionsspecialistens synspunkt er bondens tendens til at anvende sin religion på en konkret måde over for livets problemer fyldt med magiske naiviteter, uden de etiske rationaliseringer og betydninger af højere orden, som de ideologiske specialister stræber mod. I hinduisme, i buddhisme, i judaisme, i islam var landboeren religiøs suspekt. Ligeledes i den tidlige kristendom var bonden, der boede på landet, eller *pagus*, blot en *paganus* eller paganer. »Selv den officielle doktrin for middelalderlige kirker, som den er formuleret af Thomas Aquinas,« siger Weber, »behandlede i alt væsentligt bonden som en kristen af lavere rang, og tilstod ham i bedste fald kun megen lidt agtelse. Den religiøse forherligelse af bonden og troen på hans fromheds særlige værd er et resultat af en meget moderne udvikling.« Denne drejning fremkom kun i tilknytning til fremkomsten af den neotekniske sociale orden, inden for hvilken bonden der var henvist til en andenrangsposition og holdt fast ved sin fædrene religion som et af sine forsvar mod ændringens stormløb – blev anset som den sande troende, i modsætning til de stadig mere verdsliggjorte masser inden for det industrielle samfund.

Selve denne spænding mellem den fornemme stands religion og bondestandens religion frembringer til tider et brud mellem de to segmenter. Særlig i krisetider, når kommunikationen mellem specialister og bondestanden svækkes og de to grupper kommer til at stå over for hinanden i konflikten, kan bondestanden frembringe en forenklet tro ud fra dens konkrete ceremonier af første orden som

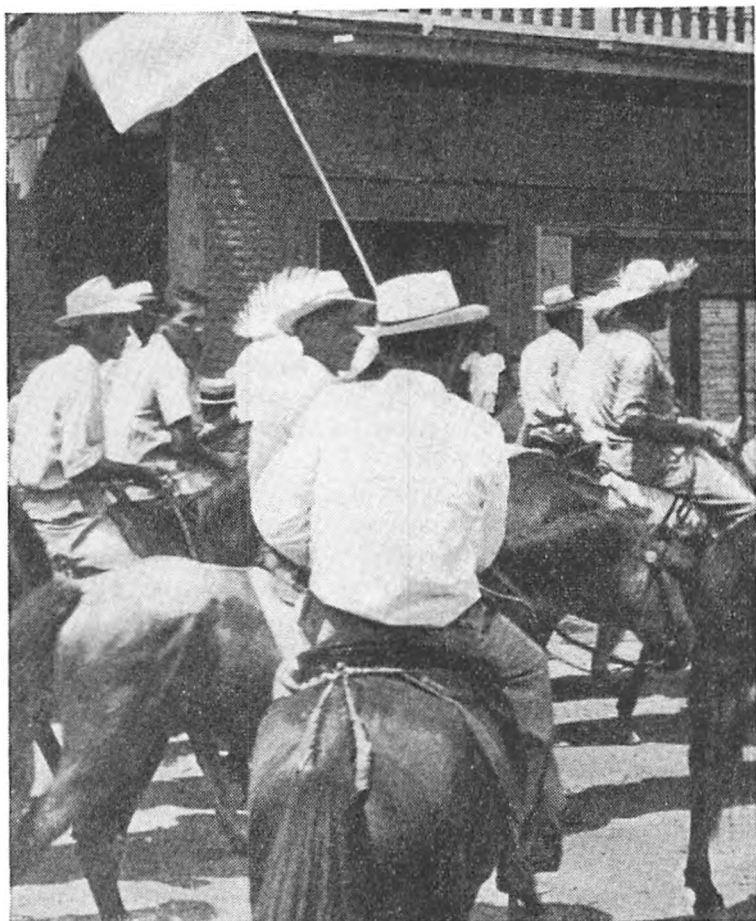
reaktion mod den alt for kunstfærdige officielle version. På denne måde er forskellige former for »protestantiske« bevægelser – »protest« her taget i videste betydning – ofte opstået blandt bønderne. Eksempler herpå er forskellige millennialle og protestantiske sekter i Europa lige siden den sene middelalder, den populære taoistiske reaktion imod buddhismen og kungfutsianismen i Kina, de rensende bevægelser i islam, fremkomsten af (the Old Believers) i det prærevolutionære Rusland. Bondestanden er ligeledes i stand til at udkrystallisere sin »egen« religion, når den er afskåret fra en ideologisk elite. Dette blev gjort med held i indianerområderne i Mellemmamerika og Andesområdet, da den forfinede religion blev ødelagt af spanierne; og ligeledes i Grækenland og Serbien, hvor troskab over for den græsk ortodokse tro, blev et symbolsk bolværk mod de tyrkiske overherrer, der havde ødelagt den indfødte elite eller reduceret den stærkt. I sådanne tilfælde kan vi finde religionsspecialisterne assimileret i selve bondestanden, enten i form af den ceremonielle leder i menigheden i Mellemmamerika, eller som det er tilfældet med græsk-ortodokse præster, som bønder blandt andre bønder.

BONDEBEVÆGELSER

Simplificerede protestbevægelser i et bondesamfund centrerer ofte omkring en myte om en social orden der er mere retfærdig og egalitær end det samtidige hierarki. Sådanne myter kan se tilbage til genskabelsen af en fortidig guldalder med retfærdighed og lighed, eller fremefter, til etableringen af en ny orden på jorden, en fuldstændig og revolutionær ændring af de eksisterende betingelser. Ønsker af denne art animerede de revolutionære bevægelser, der tror på tusindårsriget, i Europa efter det ellefte århundrede, de spanske anarkisters rejsning i det nittende århundrede, taipingopstanden i Kina i samme århundrede og så videre. Sådanne forventninger om en radikal omstrukturering af samfundet kan ofte for en tid mobilisere en bondestand, og føre til en typisk *jacquerie*, en blodig opstand.

Det blodige og grusomme ved disse opstande er ofte blevet kommenteret og synes at stå i en besynderlig modsætning til bondens dagligliv, der for den udenforstående synes at forløbe med føjeligt

Bønder kommer til byen for at deltage i et politisk stævne, Puerto Rico, 1949. Protestbevægelser hos bønder kan dannes i et miljø med organiseret politisk aktivitet. (Foto: Eric R. Wolf.)

ensformigt slid på jorderne. Set fra en anden synsvinkel er sådanne udbrud dog blot lejlighedsvis åbne manifestationer af den latente opposition der skiller bønderne fra dem, der tapper af hans overskuds-fonds. Hvis bonden oftest økonomisk og ceremonielt vil give

Cæsar, hvad Cæsars er, da vil han også ved andre lejligheder udvise fjendtlighed over for Cæsars forvalter. Vi må ikke glemme, at bonden ofte i sang og fortælling tilbeder personer, der står i åben modstrid til den sociale orden, som bonden støtter med sit arbejde. Disse er meget karakteristiske banditter eller banditagtige revolutionære ledere, der straffer de rige og hjælper de fattige, som Robin Hood i England, Diego Corrientes i Andalusien, Janošík i Polen og Slovakien, Pancho Villa i Mexico, Stenka Razin i Rusland, eller de banditter der glorificeres i kinesiske bondesange. Sådanne banditter er forkæmpere for deres folk; de kræver hævn eller råder bod på uretfærdigheder; de kræver jord til de jordløse. Disse bestræbelser viser dog også meget typisk deres begrænsninger. For, som E. J. Hobsbawm har påpeget, sigter en sådan aktivitet med al sin vold ikke på en realistisk rekonstruktion af den sociale orden.

»Den protesterer ikke imod den kendsgerning at bønder er fattige og undertrykte, men imod den kedsgering at de somme tider er yderst fattige og undertrykte. Bandit-helte forventes ikke at skabe en verden, hvor der hersker lighed. De kan råde bod på fejl og bevise at undertrykkelse somme tider kan vendes på hovedet. Bandithelten er ud over det blot en drøm om, hvor vidunderligt det ville være, hvis tiderne altid var gode.«¹⁰⁾

Bondestandens tro på tusindårsriget er heller ikke mere effektiv end bandithelte. Fremkomsten af en fælles myte om transcendent retfærdighed kan og vil ofte kunne bevæge bønderne til handling, hvilket andre former for organisation ikke er i stand til, men den giver blot en fælles vision, ikke en organisatorisk ramme for handling. Myter af denne art forener bønderne, men de organiserer dem ikke. Når bondeskaren somme tider fejer hen over landet som en lavine, udmattes den også som en lavine over for modstanden og opløses, hvis den ikke forsynes med et adækvat lederskab udefra. Bondebevægelser er, ligesom bondekoalitioner ustabile og skiftende grupperinger af antagonistiske og autonome enheder, der blot momentært bæres oppe af en drøm om tusindårsriget.

Der hvor statens magt forbliver intakt, druknes bondebevægelserne derfor ofte i blod, og selv om en drøm om retfærdighedens

tusindårsrige består hos bønderne, vil den enkelte bondes interesser på kortere sigt uvægerligt komme til at gå forud for fjernere mål. Vaklende i kurs og presset tilbage i de daglige anliggender vil bønderne derfor hurtigt falde tilbage til ro og passivitet. Konsekvensen af denne kendsgerning er imidlertid af stor betydning for en forståelse af den nuværende verdens skueplads. Hvis bondestanden ikke tillades at falde tilbage til dens traditionelle snævre anliggender, da vil bondens utilfredshed kunne mobiliseres til at tænde op under et revolutionært oprør. Denne tilstand foreligger under moderne forhold i lande, der er så krigshægede at de oplever et sammenbrud af traditionelt lederskab og social orden.

Den russiske revolution i det tyvende århundrede var et eksempel på et sådant altomfattende sammenbrud. Deltagelsen i Den første Verdenskrig svækkede den traditionelle russiske stat til sammenbrud-

*Bønder kræver jord under den russiske revolution. En matros fra landsbyen tilskynder til omgående overtagelse af godsejerens ejendom.
(Sovfoto).*

dets rand; det lykkedes kommunistpartiet at gribe magten på grund af svigten hos de nedarvede ressourcers organisation og hos det traditionelle lederskab, der var baseret på denne organisation af ressourcer. Ved hjælp af den magt der blev givet dem ved den reducerede og overvundne hærs oprør, fremkom kommunisterne med organisatoriske alternativer for et land, der hurtigt var på vej mod kaos. En parallel situation forklarer kommunistpartiernes kommen til magten i Kina og Jugoslavien.¹¹⁾ I Kina frembragte japansk aggression ødelæggelser i landdistrikterne, og tvang bondestanden til at gribe til våben i selvforsvar. På samme tid trak det traditionelle lederskab sig enten tilbage til de områder, der blev styret af Chungking regeringen, eller det sluttede fred med den japanske fjende og gjorde således indrømmelser med hensyn til legitimiteten af dens styre. Lederskabets fald eller fiasko skabte et magttomrum som det kommunistiske lederskab kunne bemægtige sig. Hvad dette lederskab tilbød bondestanden var for det første vejledning til at modstå de angribende, og for det andet organisationsmønstre til at bremse anarkiets fremtrængen i de landlige distrikter, der var så hårdt ramt af krigen. Også i Jugoslavien kom et kommunistparti til magten under lignende omstændigheder i kraft af aggression fra udefra kommende angribere – der i dette tilfælde var Tysklands og Italiens hære – og i kraft af det eksisterende lederskabs svigtende evne.

Vi kan, idet vi vender tilbage til vor diskussions ledetråd, fremkomme med den hypotese, at kommunistpartiets organisation tilvejebringer staben af professionelle revolutionære, hvis hele funktion går ud på at give den langsigtede strategi, som bondestanden selv er ude af stand til at lægge. Kun under forhold med omfattende og langvarig social uorden særlig under krigssituationer, der ryster den traditionelle ordens grundvold uopretteligt, er det imidlertid sandsynligt at en sådan revolutionær administrationsstab vil være i stand til at lede en bondestand til at gennemføre en heldig revolution. De russiske og kinesiske eksempler indicerer imidlertid også, at selv om en sådan revolution kan komme til udførelse ved hjælp af bondestanden, så er den ikke kommet i stand for bondestandens skyld. Revolutioner af denne art sigter i sidste instans på at tvinge og ændre bondestanden over i en ny social gruppering.

NOTRE

KAP. 1.

1) Marshall D. Sahlins »Political Power and the Economy in Primitive Society«, i *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*, eds. Gertrude E. Dole og Robert L. Caneiro (New York: Thomas Y. Crowell, Company, 1960), p. 408.

2) Jean Fourastié, *The Causes of Wealth* (Glencoe: The Free Press, 1960), p. 102-103.

3) *Ibid.*, p. 41.

4) Wilhelm Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Deutsche Agrargeschichte II (Stuttgart: Eugen Ulmer, 1962), p. 95.

5) Robert L. Caneiro, »Slash-and-Burn Cultivation among the Kuikuru and its Implications for Cultural Development in the Amazon Basin«, *The Evolution of Horticultural Systems in Native South America: Causes and Consequences*, ed. Johannes Wilbert, *Antropologica*, Supplement, nr. 2 (1961), p. 49.

6) Undersøgelsesresultater fra Mellemamerika tyder på, at en mand kan være nødt til at yde en sum på størrelse med et års lokale lønninger for at kunne optræde som økonomisk bagmand ved et samfundsceremoniel. Udgifter fra to til tyve gange denne størrelse kan ses i visse samfund. Eksempler findes hos Ralph Beals, *Cheran a Sierra Tarascan Village*, Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publication No. 2 (Washington, D. C.: United States Government Printing Office, 1946), p. 85; Calixta Guiteras-Holmes, *Perils of the Soul: The World View of a Tzotzil Indian* (New York: The Free Press, 1961), p. 58; Sol Tax, *Penny Capitalism: A Guatemalan Indian Economy*, Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publication No. 16 (Washington D. C.: United States Government Printing Office, 1953), pp. 177-178. For the Andes, see William W. Stein, *Hualcan: Life in the Highlands of Peru* (Ithaca: Cornell University Press, 1961), p. 52, 236, 255.

7) Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, p. 95.

8) Om Watusis og Bahutus bebyggelsesmønstre, se Pierre B. Gravel, *The Play for Power: Description of a Community in Eastern Ruanda* (Ann Arbor: Department of Anthropology, University of Michigan, Ph. D. Thesis, 1962). Om

Ægypten se Henri Frankfort, *The Birth of Civilization in the Near East* (Garden City, N. Y.: Doubleday and Company, 1956) pp. 97-98, og John A. Wilson, *The Culture of Ancient Egypt* (Chicago University of Chicago Press, 1951), p. 37, pp. 97-98. Om Maya'erne se Gordon R. Willey, »Mesoamerica«, i *Courses Toward Urban Life*, eds. Robert J. Braidwood og Gordon R. Willey (Chicago: Aldine Publishing Company, 1962), p. 101, og Michael Coe, »Social Typology and the Tropical Forest Civilizations«, *Comparative Studies in Society and History*, IV, No. 1 (1961), p. 66.

9) McKim Marriott og Barnard C. Cohn, »Networks and Centers in the Integration of Indian Civilization«, *Journal of Social Research* (Ranchi Bihar, India), I, nr. 1.

10) En redegørelse for plantager findes hos Eric R. Wolf og Sidney W. Mintz, »Haciendas and Plantations in Middle America and the Antilles«, »*Social and Economic Studies*, VI, No. 3 (1957), og *Plantations Systems of the New World*, rapporter og diskussionsresumeeer fra seminaret i San Juan, Puerto Rico, Social Science Monographs, VII, Pan American Union, Washington, D. C., 1959. M. h. t. en god case-undersøgelse af udskiftningen af bønder med plantager henvises der til Ramiro Guerra y Sánchez, *Sugar and Society in the Caribbean* (New Haven: Yale University Press, 1964).

11) Sol Tax, *Penny Capitalism*, p. 14.

12) A. V. Chayanov, »The Socio-economic Nature of Peasant Farm Economy«, i *A Systematic Source Book in Rural Sociology*, eds. Pitirim A. Sorokin, Carle C. Zimmerman og Charles J. Galpin (Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1931), II, p. 144-145.

13) Se for eks. June Nash, »Protestantism in an Indian Village in the Western Highlands of Guatemala«, *The Alpha Kappa Delta*, XXX, nr. 1 (1960), p. 50.

KAP. 2

1) Se Ursula A. Cowgill, *Soil Fertility and the Ancient Maya*, Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences XLII (New Haven: Connecticut Academy of Arts and Sciences, 1961) p. 33; Harold C. Conklin, *Hanunoo Agriculture: A Report on an Integral System of Shifting Cultivation in the Philippines*, FAO Forestry Development Paper Nr. 12 (Rom: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1957) p. 138; Isabel Kelly og Angel Palerm, *The Taino Totonac, Part I History, Subsistence, Shelter and Technology*, Smithsonian Institution Institute of Social Anthropolgy Publication nr. 13. (Washington, D. C.: United States Government Printing Office, 1952) pp. 113-114.

2) C. Daryll Forde, »Land and Labour in a Cross River Village, Southern Nigeria«, *Geographical Journal*, XC, Nr. 1 (1937) pp. 32-24, 41; Conklin, *Hanunoo Agriculture*, p. 152; Pierre Fourou, »The Quality of Land Use of Tropical Cultivators« i *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, ed. William L. Thomas, Jr. (Chicago: University of Chicago Press, 1956) p. 342; Oscar Lewis,

Life in a Mexican Village: Tepoztlán Restudied (Urbana: University of Illinois Press, 1951) p. 156; Cowgill, *Soil Fertility*, pp. 13–14.

3) Robert von Heine-Geldern, »Südostasien« i *Illustrierte Völkerkunde*, hrsg. v. Georg von Buschan (Stuttgart: Strecker und Schröder, 1923) II, p. 808; Edmund R. Leach, *Political Systems of Highland Burma* (Cambridge: Harvard University Press, 1954) pp. 27–28.

4) Cowgill, *Soil Fertility* p. 40.

5) Harold B. Thomas og Robert Scott, *Uganda* (London: Oxford University Press, 1935) pp. 112–124.

6) Vedr. Totonac se Isabel Kelly og Angel Palerm, *The Tajín Totonac* pp. 100–126; vedr. Indonesien se Karl J. Pelzer, *Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics*, American Geographical Society Special Publication Nr. 29 (New York: American Geographical Society, 1945) pp. 25–26; vedr. Ashanti se Robert A. Lystad, *The Ashanti: A Proud People* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1958) p. 34; vedr. Mexico se Oscar Lewis, *Life in a Mexican Village*, p. 157.

7) Raymond E. Christ, »The Mountain Village of Dahr, Lebanon«; *Smithsonian Report for 1953*, Publication 4163 (Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 1954), p. 410; Richard Thurnwald, *Economics in Primitive Communities* (London: Oxford University Press, 1932), p. 95.

8) Årsag og virkning er ikke helt klar her. Det ville givetvis se ud til at konstruktionen af store regionale vandværk eller integrationen af mange små overflingsystemer til et stort overordnet system i høj grad blev fremmet af autokratiske regerings opståen, der kunne tvinge mænd til udføre det nødvendige arbejde. Nyere sammenligninger af etnografiske data tyder imidlertid på, at »autoritetens centralisering er en exceptionel reaktion på overflingskulturens problemer«. Se René Millon, »Variations in Social Responses to the Practice of Irrigation Agriculture«, in *Civilization in Desert Lands*, ed. Richard W. Woodbury, University of Utah, Department of Anthropology, Anthropological Papers No. 62 (Salt Lake City: University of Utah Press, 1962), p. 87.

9) Tallene er taget fra René Dumont, *Types of Rural Economy: Studies in World Agriculture* (London: Methuen and Co., 1957), pp. 181–190; Lewis, *Life in a Mexican Village*, p. 155; Fred Cottrell, *Energy and Society: The Relation between Energy, Social Change, and Economic Development* (New York: McGraw-Hill, 1955), p. 138; Hsiao-Tung Fei og Chih-I Chang, *Earthbound China: A Study of Rural Economy in Yunnan* (Chicago: University of Chicago Press, 1945), p. 33.

10) Om forhistoriske vurderinger af befolkningstal se Robert J. Braidwood og Charles A. Reed, »The Achievement and Early Consequences of Food-Production: A Consideration of the Archaeological and Natural-Historical Evidence«, *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology, XXII (1937)*, pp. 25–

29. De kinesiske befolkningstal sammenligner tætheden på Yangtse-sletten på tidspunktet for den første feltundersøgelse af Hsiao-Tung Fei i 1936 med vurderinger for Kina i 1929. Tallene for Indonesien er fra Clifford Geertz, *Agricultural Involution: The Processes of Ecological Change in Indonesia* (Berkeley: University of California Press, 1963), pp. 13, 33.

11) Ángel Palerm, »The Agricultural Bases of Urban Civilization in Mesoamerica« i *Irrigation Civilizations: A Comparative Study*, ed. Julian H. Steward, Social Science Monographs I, Social Science Section, Department of Cultural Affairs (Washington, D.C.: Pan American Union, 1955), pp. 29–30.

12) Gottfried Pfeiffer, »The Quality of Peasant Living in Central Europe«, i *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, p. 250.

13) Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, pp. 13–17; Bernard Hindrik Slicher Von Bath, *The Agrarian History of Western Europe: A.D. 500–1850* (London: Edward Arnold Ltd., 1936), pp. 81–82.

14) Fei og Chang, *Earthbound China*, p. 207.

15) Zadrugaen har afstedkommet en stor mængde litteratur. Se blandt andre Dinko Tomasic, *Personality and Culture in Eastern European Politics* (New York: George W. Stewart, 1948), pp. 149–166, 189–205.

16) Oscar Lewis og Victor Barnouw, »Caste and the Jajmani System in a North Indian Village«, *The Scientific Monthly*, LXXXIII, Nr. 2 (1956), pp. 66–81.

17) John A. Barnes, »Class and Committees in a Norwegian Island Parish«, *Human Relations*, VII, Nr. 1 (1954), pp. 39–58.

18) Se Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, pp. 133–134.

19) Hsiao-Tung Fei, *Peasant Life in China* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., 1939), pp. 276–277.

20) Fei, *Peasant Life*, p. 202.

21) George C. Homans, *English Villagers of the Thirteenth Century* (New York: Russell and Russell, 1960), p. 136.

22) Stephen P. Dunn og Ethel Dunn, »The Great Russian Peasant: Culture Change or Cultural Development?«, *Ethnology*, II, Nr. 3 (1963), pp. 320–338.

23) Sidney W. Mintz, »Pratik: Haitian Personal Economic Relationships«, i *Symposium: Patterns of Land Utilization and Other Papers, Proceedings of the 1961 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*, ed. Viola E. Garfield (Seattle: American Ethnological Society, 1961), pp. 54–63.

24) Walter C. Neale, »Reciprocity and Redistribution in The Indian Village: Sequel to Some Notable Discussions«, i *Trade and Market in the Early Empires*, eds. Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg og Harry Pearson (Glencoe: The Free Press, 1957), pp. 218–236.

25) Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Oxford University Press, 1947), pp. 378–381.

26) Homans, *English Villagers*, p. 269.

27) Fei, *Earthbound China*, p. 167. *Luiwan* er den overnaturlige beskytter mod græshoppe-truslen.

28) Karl Polany, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1957), p. 72.

29) Sir Henry Maine, *Village-Communities in the East and West* (New York: Henry Holt and Company, 1876), p. 182–184.

30) Sylvia L. Thrupp, »Economy and Society in Medieval England«, *The Journal of British Studies*, II, Nr. 1 (1962), pp. 5–8.

31) Hans Bobek, »The Main Stages in Socioeconomic Evolution from a Geographic Point of View, i *Readings in Cultural Geography*, eds. Philip L. Wagner og Marvin W. Mikesell (Chicago: University of Chicago Press, 1962), p. 235.

32) D. Gale Johnson, »Soviet Agriculture«, *Bulletin of the Atomic Scientists*, XX, Nr. 1 (1964), pp. 8–12.

KAP. 3

1) Richard N. Adams, »An Inquiry into the Nature of the Family« i *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*, eds. Gertrude E. Dole og Robert L. Carneiro (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1960), p. 40.

2) Raymond T. Smith, *The Negro Family in British Guiana: Family Structure and Social Status in the Villages* (London: Routledge and Kegan Paul, 1956).

3) Se Oscar Lewis, *Sánchez og hans børn* (København: Schønberg 1969); Michael Young og Peter Willmott, *Family and Kinship in East London* (Harmondsworth: Penguin Books, 1962), p. 182; E. Franklin Frazier, *The Negro Family in the United States* (Chicago: University of Chicago Press, 1929).

4) Adams, *op. cit.* pp. 43–44.

5) Chandra Jauawardena, »Family Organization in Plantation in British Guiana«. *International Journal of Comparative Sociology*, III, Nr. 1 (1962), pp. 62–64.

6) Leonard W. Moss og Walter H. Thomson, »The Solth Italian Family: Literature and Observation«, *Human Organization*, XVIII, Nr. 1 (1959), pp. 35–41.

7) Ralph Linton, *The Study of Man* (New York: Appleton-Century, 1936), p. 153.

- 8) M. F. Nimkoff og Russell Middleton, »Types of Family and Types of Economy«, *The American Journal of Sociology*, LXVI, Nr. 3 (1960), pp. 215–225.
- 9) Dunn og Dunn, »The Great Russian Peasant«, pp. 329–333.
- 10) Fei, *Peasant Life*, pp. 45–50.
- 11) Leigh Minturn og John T. Hitchcock, »The Rajputs of Kjalapur, India«, i *Six Cultures: Studies of Child Rearing*, ed. Beatrice B. Whiting (New York: John Wiley and Sons, 1963), p. 232.
- 12) John W. Whiting, »Socialization Process and Personality, i *Psychological Anthropology*, ed. Francis Hsu (Homewood: The Dorsey Press, 1961), pp. 355–380.
- 13) James G. Abegglen, *The Japanese Factory: Aspects of its Social Organization* (Glencoe: The Free Press, 1958).
- 14) Martin Yang, *A Chinese Village: Taitou, Shantung Provinse* (New York: Columbia University Press, 1945), p. 132.
- 15) Robert T. Anderson og Galltin Anderson, »The Replicate Social Structure«, *Southwestern Journal of Anthropology*, XVIII, Nr. 4 (1962), pp. 365–370.
- 16) Eric R. Wolf, »Closed Corporate Peasant Communities in Mesoamerica and Central Java«, *Southwestern Journal of Anthropology*, XIII, Nr. 1 (1957), pp.7–12.
- 17) Julian Pitt-Rivers, *The People of the Sierra* (New York: Criterion Books, 1954), p. 140.
- 18) Michael Kenny, *A Spanish Tapestry: Town and Country in Castile* (Bloomington: Indiana University Press, 1961), p. 136.
- 19) Yang, *Chinese Village*, p. 134.
- 20) Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (New York: International Publishers, 1957), p. 109.
- 21) Vladimir I. Lenin, *Collected Works* (London: Lawrence and Wishart, 1962), IX, pp. 235–236.
- 22) *Ibid.*, X, p. 259.
- 23) Morton H. Fried, »The Family in China: The People's Republic, i *The Family: Its Functions and Destiny*, ed. Ruth N. Anshen (New York: Harper and Brothers, 1959), p. 166.

KAP. 4.

- 1) Fred Fearing, »Religious Ritual in a Greek Village«, foredrag afholdt ved

årsmødet 1963 i American Anthropological Association, San Francisco, 21. november.

2) Charles M. Leslie, *Now We Are Civilized: A Study of the World View of the Zapotec Indians of Mitla, Oaxca* (Detroit: Wayne State University Press, 1960), pp. 74-75.

3) Jeg følger her Fred Gearing's betydningsfulde skelnen mellem *moralske* og *etiske* regler. Moralske regler er direktiver med betydning for bestemte sociale roller som f. eks. »fader» eller »betjent». Etiske regler er direktiver med betydning for samfundets medlemmer uden hensyn til social rolle. Se Fred Gearing, *Idioms of Human Interaction: Moral and Technical Orders»* i *Symposium on Community Studies in Anthropology*, eds. Viola E. Garfield og Ernestine Friedl, *Proceedings of the 1963 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* (Seattle: American Ethnological Society, 1964), p. 19.

4) Guy E. Swanson, *The Birth of the Gods: The Origin of Primitive Beliefs* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1960) pp. 159-160.

5) Manning Nash, »Burmese Buddhism in Everyday Life,» *American Anthropologist*, LXV, Nr. 2 (1963), pp. 285-295.

6) Bede, *A History of the English Church and People* (harmondsworth: Penguin Books, 1955), pp. 86-87.

7) McKim Marriott, »Little Communities in an Indigenous Civilization» i *Village India: Studies in the Little Community*, ed. McKim Marriott (Chicago: University of Chicago Press, 1955), pp. 195-200.

8) Clifford Geertz, *The Religion of Java* (Glencoe: The Free Press, 1960).

9) Max Weber, *The Sociology of Religion* (Boston: Beacon Press, 1963), pp. 80-84.

10) E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1959), pp. 24-25.

11) Chalmers A. Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary China* (Stanford: Stanford University Press, 1962).

Udvalgt litteratur

KAP. 1

Den bedste almene introduktion på engelsk til studier af bønder er Robert Redfields *Peasant Society and Culture* (Chicago: University of Chicago Press, 1956). Af interesse er også Redfields *The little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole* (Chicago: University of Chicago Press, 1955), en teknisk og filosofisk introduktion til samfundsstudiets problemer.

Fire andre publikationer er også nyttige introduktioner: Chiva, *Rural Communities: Problems, Methods, and Types of Research*, Reports and Papers in the Social Sciences No. 10 (Paris: UNESCO, 1958), en ræsonnerende bibliografi.

Ernestine Friedl, »Studies in Peasant Life«, i *Biennial Review of Anthropology* 1963, ed. Bernard J. Siegel (Stanford: Stanford University Press, 1963).

Clifford Geertz, »Studies in Peasant Life: Community and Society«, i *Biennial Review of Anthropology* 1961, ed. Bernard J. Siegel (Stanford: Stanford University Press, 1962).

Verne F. Ray, ed., *Intermediate Societies, Social Mobility and Communication*, Proceedings of the 1959 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society (Seattle: American Ethnological Society, 1959).

Diskussionen omkring overskud er fortsat en langvarig debat blandt socialvidenskabsmænd om hvorvidt det er muligt at nå frem til et absolut kriterium for definitionen af begrebet overskud. Relevant for denne diskussion er Harry W. Pearsons afhandling, »The Economy Has No Surplus: Critique of A Theory of Development«, i *Trade and Market in the Early Empires*, eds. Karl Polanyi, Carl M. Arensberg, og Harry W. Pearson (Glencoe: The Free Press, 1957) og Marvin Harris, »The Economy Has No Surplus?« *American Anthropologist*, LXI, No. 2 (1959).

Begrebet kalorieminimum er udmærket diskuteret i Fred Cottrell, *Energy and Society: The Relation between Energy, Social Change, and Economic Development* (New York: McGraw-Hill, 1955). Begrebet ud-

skiftningsfond optræder i en endnu (1966) upubliceret afhandling af Marvin Harris om »A Taxonomy of Significant Food Surpluses«. Begrebet ceremoniel overskud er i sidste instans afledt fra Thorstein Veblen. Det ligger implicit i hans *The Theory of Business Enterprise* (New York: Scribner's, 1904). Det er blevet et nøglebegreb i nyere studier over kulturel økologi, som i Marshall D. Sahlins' »Culture and Environment: The Study of Cultural Ecology«, i *Horizons og Anthropology*, ed. Sol Tax (Chicago: Aldine Publishing Company, 1964), pp. 14–142.

KAP. 2

Antropologerne betragter de økonomiske forhold hos bønder fra to forskellige synspunkter, som det også er tilfældet med andre økonomiske systemer. Det første synspunkt, der for tiden er knyttet til navnet Karl Polanyi, benægter at nytteøkonomiske kategorier kan anvendes i forbindelse med studiet af ikke-vestlige økonomiske systemer. M. h. t. bondestudier eksemplificeres dette synspunkt af Alexander Chaianov (på tysk Tschajanoff), *Die Lehre von der Bäuerlichen Wirtschaft* (Berlin Parey, 1923). Det andet synspunkt er blevet udtrykt af Raymond Firth i hans *Malay Fishermen: Their Peasant Economy* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., 1946 og dominerer det nye bind om *Capital, Saving and Credit in Peasant societies*, eds. Raymond Firth and Basil S. Yamey (Chicago: Aldine Publishing Company, 1964).

Bonde-økotyper har fået en intensiv men spredt behandling. Bibliografien om svedjebrug er dækket af Harold C. Conklin i hans *The Study of Shifting Cultivation*, Studies and Monographs VI, Department of Social Affairs (Washington D.C.: Pan American Union, 1963). Interesse for hydraulisk agerbrug er knyttet til navnet Karl A. Wittfogel. Se hans »The Hydraulic Civilizations«, i *Mans Role in Changing the Face of the Earth*, ed. William L. Thomas, Jr. (Chicago: University of Chicago Press, 1956) og hans massive *Oriental Despotism* (New Haven: Yale University Press, 1956). Clifford Geertz, i *Agricultural Involution: The Processes of Ecological Change in Indonesia* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963) har for nylig sammenlignet effekterne af svedjebrug med hydraulisk agerbrug i Indonesien. Gilles Sautter, »A propos de quelques terroirs d'Afrique Occidentale: Essai comparatif«, *Etudes Rurales*, No. 4 (1962) har interessante iagttagelser angående forskellige rotationssystemer i Europa og Afrika. Den lettest tilgængelige bog om agerbrugsredskaber og eurasiske kornlandbrug er E. Cecil Curwen, *Plough and Pasture* (London: Cobbett Press, 1946) og foreligger nu i billigsud-

gave som E. C. Curwen and G. Hatt, *Plough and Pasture: The Early History of Farming* (New York: Collier Books AS 96). Doreen Warriner, *Economics of Peasant Farming* (London: Oxford University Press, (The Hague: M. W. Nijhoff, 1956) er vigtige bidrag til studiet af europæiske bondesamfund.

Hvad angår emnet fordeling og markedshandel henvises der til Sydel F. Silverman, »Some Cultural Correlates of the Cyclical Market« i *Intermediate Societies, Social Mobility and Communication*, ed. Verne F. Ray, Proceedings of the 1959 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society (Seattle: American Ethnological Society, 1959) og Sidney W. Mintz, »Internal Market Systems as Mechanisms of Social Articulation« i samme publikation. Mintz har også skrevet en afhandling om »Peasant Markets«, *Scientific American* CCIII, No. 2 (1960). Pauline Mahara Kolenda har dækket litteraturen og synspunkterne i forbindelse med protektor-klient og erhvervsmæssig specialisering i Indien i »Toward a Model of the Hindu Jajmani System«, *Human Organization*, XXII, No. 1 (1963).

Det er ikke muligt at diskutere forskellige *domæne*-typer uden reference til produkterne af Karl Marx og Max Weber. Karl Marx er specielt optaget af agerbrug og bønder i Vol. III af sin *Kapital*. Max Webers *The Theory of Social and Economic Organization* er en tilsvarende inspirationskilde. Marc Bloch's *Feudal Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1961) giver indsigt i feudalisme som en type protektor-klient forhold, mens S. N. Eisenstadt's *The Political Systems of Empires* (New York: The Free Press of Glencoe, 1963) er nyttig m. h. t. at specificere det præbendale domænes forskellige dimensioner.

KAP. 3

Sondringen mellem familie og familiegruppe, der ofte ligger implicit i diskussionen af bondesamfund, er blevet gjort explicit i Meyer Fortes »Introduction«, i *The Development Cycle in Domestic Groups*, ed. Jack Goody, Cambridge Papers in Social Anthropology No. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1958), pp. 8–9. Til min diskussion af arvemønstre har jeg trukket på den indsigt, der er udtrykt i H. J. Habakkuk, »Family Structure and Economic Change in Nineteenth-Century Europe«, *Journal of Economic History*, XV, No. 1 (1955).

Så vidt er emnet om den sociale organisering hos bønder hovedsageligt blevet berørt ved at stille spørgsmål om kvaliteten af interpersonelle relationer i bondesamfund. Robert Redfield tog det standpunkt, at bønder

stræber efter harmoni. George M. Foster og andre diskuterer dette standpunkt i »Interpersonal Relations in Peasant Society«, *Human Organization*, XIX, No. 4 (1960–61) og XXI, No. 1 (1962).

De følgende er nyttige i forbindelse med at betragte de sociale organisationer som koalitionsformer:

1. *Om protektor-klient relationer*: George M. Foster, »The Dyadic Contract in Tzintzuntzan, II: Patron-Client Relationship«, *American Anthropologist*, LXVI, No. 6 (1963), Morton H. Fried, *Fabric of Chinese Society: A Study of the Social Life of a Chinese County Seat* (New York: Fredrick A. Praeger, 1953), Michael Kenny, »Patterns of Patronage in Spain«, *Anthropological Quarterly*, XXXIII, No. 1 (1960).

2. *Om korporative samfund*: Eric R. Wolf, »Types of Latin American Peasantry: A Preliminary Discussion«, *American Anthropologist*, LVII, No. 3 (1955) og »Closed Corporate Peasant Communities in Mesoamerica and Central Java«, *Southwestern Journal of Anthropology*, XIII, No. 1 (1957). Se også Lazar Volin, »The Peasant Household under the Mir and the Kholkoz in Modern Russian History«, in *The Cultural Approach to History*, ed. Caroline Ware (New York: Columbia University Press, 1940) angående sådanne samfund i Rusland, og André Latron, *Le vie rurale en Syrie et au Liban*, (Beyrouth: Memoires de l'Institut Français de Damas, 1936) m. h. t. en diskussion af *musha'a*.

3. *Om arvegrupper*: Den strategiske afhandling har været Morton H. Fried, »The Classification of Corporate Unilineal Descent Groups«, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, LXXXVII, Part I (1957). Af særlig interesse for Kina er Hsiao-Tung Fei, »Peasantry and Gentry: An Interpretation of Chinese Social Structure and Its Changes«, *American Journal of Sociology*, LII, No. 1 (1946) og Maurice Freedman, *Lineage Organization in Southeastern China*, London School of Economics Monographs on Social Anthropology, No. 18 (London: Athlone Press, 1958).

4. Studiet af *organisationer* er stadig i sin barndom. Hidtil har det hovedsageligt bestået i at opstille logiske klassificeringer. Her baner »The Replicate Social Structure« af Robert T. Anderson og Gallatin Anderson, *Southwestern Journal of Anthropology*, XVIII, No. 4 (1962), nye veje ved at understrege organisationer som *adaptive* mekanismer.

KAP. 4

Antropologiske undersøgelser af religion har ikke holdt trit med undersøgelser af andre samfundsaspekter. Dette gælder også for studiet af re-

ligionen hos bønder. En undtagelse er studiet af *The Religion of Java* af Clifford Geertz (Glencoe: The Free Press, 1960) som hovedsageligt har sin teoretiske inspiration fra Max Weber. Et nummer af *Journal of Asian Studies*, XXII (Juni 1964) behandler emnet »Aspects of Religion in South Asia«. Fred Gearings arbejde om religion i Grækenland lover nyt på dette område.

Forskellige undersøgelser af de retninger, der tror på tusindårsriget, er dukket frem i de senere år, især Wilhelm E. Mühlmann, ed., *Chiliasmus und Nativismus* (Berlin: Dietrich Reimer, 1961) og Sylvia L. Thrupp, ed., *Millennial Dreams in Action*, *Comparative Studies in Society and History*, Supplement II (The Hague: Mouton and Co., 1962). E. J. Hobsbawm's *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1959) er et fremragende bidrag til studiet af bondebevægelser. Om russiske bønder under sovjetregimet henvises der til Nicholas P. Vakar, *The Taproot of Soviet Society: The Impact of Russia's Peasant Culture Upon the Soviet State* (New York: Harper and Brothers, 1961). M. h. t. indsigt i den kinesiske kommunismes indvirkning på den kinesiske bonde står jeg i gæld til Alexander Ecksteins *Internal Trade and Economic Development in Communist China* (New York: McGraw-Hill).

Indeks

- Adam, Richard 82
administrationsdomæne 75 ff
afgift 19, 70, 98
afgiftsfond 18 f, 29, 65, 75, 111
afgrøde-rotation 48
agerbrugsrevolution 34, 47 f, 108
Anderson, Gallatin 108
Anderson, Robert T. 108
ancilipi 62
arbejdsdeling 17, 52, 85, 92 f
ard 44
arv
    delelig 94 ff
    udelelig 94, 97 ff
arvesystemer 94
- Barnes, John A. 56
bondebefolkninger i
    industriamfund 22 f, 48 f, 93 f
    sammenligning med primitive
        agerdyrkere 10 ff, 19, 21
    social struktur 27 f, 79 ff, 115,
        135
bondebevægelser 136 ff
bondebuddhisme 130 f
bondeideologier 124 ff
bondens hushold 24, 29 ff
bondeopstande 136 f
bondereligion 128 ff
bondeøkonomi 24, 29 ff
braksystem 31 ff
Buck, Pearl S. 88
byens udvikling 20 f
bytteforhold 52 ff
- ceremoniel 124 ff
ceremonielle udgifter 26, 102 f
ceremonielt fond 15 ff, 23
Chaianov, A. V. 24
- domæne 19, 66 ff
    administrations- 75 ff
    merkantilt 66, 70 ff, 103
    patrimonalt 66 ff, 97
    præbendalt 67 ff, 75, 96, 118
dyadisk koalition 105 ff, 109 f, 117
dyadisk relation 80 ff
- ejido* 77
energikilder 30 f
enkelt-arvingssystem 94, 97 f
eurasiske korn-landbrug 32, 42
Europa, arbejdsdeling 51 – 54, 85 f
    arv, 97
    koalitioner 108, 115 ff
    merkantilt domæne 72, 75
    patrimonalt domæne 71, 97
    revolutionært oprør 139
- familia* 84
familietyper 79 f
    se også kernefamilie
    resp. udvidet familie
Fei, Hsiao-Tung 61, 69
fond, afgifts- 18 f, 29, 65, 75, 111
    ceremonielt 15 ff, 23
    profit- 18, 65
    udskiftnings- 14 f, 22 f
forening 107 f
forpagtning 70

- Gearing, Fred 127
 Geerts, Clifford 134
 gods 65 f
 Guatemala, dyadisk relation 82 ff
   svedjebrug 34
   vandrende landbrugsarbejdere 62
- handelsnet 18
 havebrug, specialiseret 49 f
 Homans, George 69
 horisontal koalition 105 f, 116 f
 hydraulisk landbrug 32 f, 37 ff, 42
- imamer* 128
 Indien, arbejdsdeling 52 f
 indmark-udmark systemet 32
 industrialisering, effekt på arbejds-
   kraften 93
   effekt af merkantilt domæne 75
   maskiner i landbruget 49
 industriel revolution 22, 48
- jacquerie* 136
 jamanisystemet 53, 64, 115
   byer 20
   koalitioner 115 ff
   overskud 65
   religion 129, 133
   sektionsmarkeds-systemet 116
- jat* 52
 jurisdiktion, se domæne
 kalorieminimum 13 ff, 22
kamin 53, 64, 115
 kaste 116
 kemi, landbrugs- 48
 Kenny, Michael 112
 kernefamilie 79 ff
   arbejdsdeling 92 f
   definition 80
   dyadisk relation 80
   spændinger i 90 f
- Kina, administrationsdomæne 75,
 77
 arv 86, 96
 hydraulisk landbrug 40
 koalitioner 114 f
 kollektivt landbrug 120
 kommune 77
 præbendalt domæne 68
 udvidet familie 86 ff
- klan 113 f
 koalitioner 104 ff
   enstrengede 106 ff
   flerstrengede 109 ff
   tabel 117
 koalitioner hos bønder 104 ff
 kollektivt landbrug 76 f, 120
 kommune 77
 kommunistparti 140
 korporation 110
 korporative samfund 109 f, 116,
 122
kulaki'er 27
 kvægavl 42, 48, 50
- landbrug, blandet 50
 landmand 10
 Leach, Edmund 36
 leje-kapitalisme 72 ff
 lån 73
- Malinowski, Bronislaw 11
 Mariott, McKim 133
 marked 54 ff
   netværks- 56 f, 62 ff
   sektions- 54 f, 58, 62, 64, 116
 Marx, Karl 118 f
 marxisme 119 f
 maskiner, landbrugs- 49
 »matrifokal« enhed 82
 mejemaskine 49
 mejeribrug 50

- Mellemamerika, civilisationens**
 udvikling 12, 21
 dyadisk relation 82 f
 hydraulisk landbrug 41
 koalitioner 116 f
 religion 133, 136
 sektionsmarked 54 f
 svejebrug 34
 vandrende indianerbønder 62
 merkantilt domæne 66, 70 ff, 103
 Mexikansk revolution, den 122
 middelhavskotype 44 f
mir 101, 111
 musha'a 101, 111, 116

 nedstamningsgruppe 112 f, 122
 neoteknik økotype 30, 45, 48 f, 58,
 75, 77, 92, 99 f
 netværksmarked 56 f, 62 ff, 105,
 116
 Nære Østen, leje-kapitalisme 74
 arv 97
 koalitioner 101 f
 religion 133

otkhodnichestvo 62
 overskud 13 ff, 36, 43, 64 f, 75, 78,
 101, 111
paganus 135
 palæoteknik økotype 30 ff, 58, 75,
 77, 99 f
 patrimonalt domæne 66 ff, 97
 permanent agerbrug 32
 planteavl 48 f
 plov, skrabe- 44
 sving- 49
 træk- 41 ff
 plovkultur 42
 Polanyi, Karl 70
 polyadisk koalition 105 f, 109 ff,
 116

pratik 63, 107
 primitive folkeslag 9 ff, 19, 21
 produktionsfaktorer 26, 72 f
 profitfond 18, 65
 protektionsrettighed 123
 protektor-klient relation 115, 118,
 122 f
 protestbevægelser 136 ff
 præbendalt domæne 67 ff, 75, 96,
 118
 religioner 128 ff
 rente 73 f
 revolution, agerbrugs- 34, 47 f,
 108, den industrielle 22, 48
 revolutionære bondebevægelser
 136 ff
 risdyrkning 39 f
 Rusland, se Sovjetunionen
 russiske revolution, den 139 f

 Sahlins, Marshall D, 11
 sektionsmarked 54 f, 58, 62, 64,
 116
 skatteforpagter 68
 skrabeplov 44
 slægtskoalition 115
 Smith, Raymond 82
 sociale relationer 27, 79 ff, 125
 social struktur, bondebefolkning i
 27 f, 79 ff, 115, 135
 socialiseringsteknik 89
 Sovjetunionen, administrations-
 domæne 75 ff
 kollektivt landbrug 120
 kommunistpartiet 140
mir 101, 111
 revolutionen 139
sovkhos'en 77, 120
 stat 21
 svedjebrug 31 ff, 41
 Swanson, Guy 127

synkretisme 132
såmaskine 49

Tax, Sol 24
transalpinsk økotype 45 ff
tropernes afgrøder 50 f
trækplov 41 ff
tsu 114
tærskemaskine 49

udvidet familie 79 f, 84 ff
  arbejdsdeling 85 f
  arv 86
  definition 79 f
  dyadisk relation 83 f
  nedbrydning til kernefamilie 91 f
  opståen 84 f
  social sikkerhed 87
  spændinger i 87 f

udskiftningsfond 14 f, 22 f
udvekslingsrelationer 52 ff

vertikal koalition 105 ff, 109, 117
Wallerius, Johann 48
Weber, Max 67 f, 135
Wittfogel, Karl 96

Yang, Martin 96
Yeomen 27

zadruga 51 f, 85

økotype 29 ff
  middelhavs- 44 f
  neoteknisk 30, 45, 48 f, 77, 92,
  99 f
  palæoteknisk 30 ff, 77 f, 99 f
  transalpinsk 45 ff

Eric R. Wolf

Bønder

Bondesamfundet er den historiske forløber for det moderne industrisamfund. Det er samtidig den samfundsform, hvorunder størstedelen af jordens befolkning lever. Hele den fattige »tredie verden« er bondesamfund, der udgør både en trussel og et ansvar for de rige industrisamfund.

Det er derfor også politisk en nødvendighed at øge kendskabet til denne samfundsform og dens mekanismer.

Eric R. Wolf, der er en af USA's kendteste socialantropologer med de mellemamerikanske bondesamfund som speciale, giver i *Bønder* en af de første samlede fremstillinger af bondesamfundets udvikling.

Det er forfatterens hensigt at redegøre for en bestemt fase i hele menneskehedens udvikling, men samtidig har han villet bringe en analyse af de forskellige samfunds organisationsmæssige grundmodeller, socialt, økonomisk, politisk og religiøst.

Dette dobbelte aspekt gør bogen værdifuld både som lærebog inden for en lang række discipliner og som et mere alment tilbud om indsigt og kendskab til udviklingslandenes struktur og særlige problemer.